İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TIP BİLİŞİMİ

MEDICAL INFORMATICS

EDİTÖRLER / EDITORS
NİLGÜN BOZBUĞA
SEVİNÇ GÜLSEÇEN

TIP BİLİŞİMİ

MEDICAL INFORMATICS

Editörler / Editors

Prof. Dr. Nilgün BOZBUĞA

İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Kalp ve Damar Cerrahisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Sevinç GÜLSEÇEN

İstanbul Üniversitesi, Enformatik Bölümü, İstanbul, Türkiye

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yayıncı / *Published by*
İstanbul Üniversitesi Yayınevi / *Istanbul University Press*
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye

https://iupress.istanbul.edu.tr

Tıp Bilişimi / *Medical Informatics*
Editörler / Editors: Nilgün BOZBUĞA, Sevinç GÜLSEÇEN

E-ISBN: 978-605-07-0773-1

DOI: 10.26650/B/ET07.2021.003

İstanbul Üniversitesi Yayın No / Istanbul University Publication No: 5283

Enformatik Bölümü Yayın No / Informatics Department Publication No: 6

Online Yayın, Haziran 2021 / *Published Online in June 2021*

Bu çalışmaya atıfta bulunurken, referansa DOI numarasının dahil edilmesi önerilir.
It is recommended that a reference to the DOI is included when citing this work.

Bu çalışma Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında online olarak yayındadır.
This work is published online under the terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Kitabın telif hakkı bulunmaktadır. Online olarak yayınlanan Creative Commons versiyonu haricinde, yasal istisnalar ve geçerli lisans sözleşmelerinin koşulları dikkate alınmalıdır.
This work is copyrighted. Except for the Creative Commons version published online, the legal exceptions and the terms of the applicable license agreements shall be taken into account.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ÖNSÖZ / PREFACE
IU Rektörü: Prof. Dr. Mahmut AK ix

GİRİŞ / INTRODUCTION
Nilgün BOZBUĞA, Sevinç GÜLSEÇEN xi

EDİTÖRLER HAKKINDA / ABOUT THE EDITORS xiii

I. KISIM - PART I
VERİ
DATA

1. BÖLÜM / CHAPTER 1
Veri Bilimi / Data Science
Serra ÇELİK 3

2. BÖLÜM / CHAPTER 2
Medikal Ontolojiler / Medical Ontologies
Dilek YARGAN, Aziz F. ZAMBAK 25

3. BÖLÜM / CHAPTER 3
Veri Saklama Yöntem ve Uygulamaları / Data Storage Methods And Applications
Emre AKADAL 61

4. BÖLÜM / CHAPTER 4
Elektronik Sağlık (e-Sağlık) Kayıt Sistemleri / Electronic Health Record Systems
Şebnem AKAL 79

5. BÖLÜM / CHAPTER 5
Büyük Sağlık Verisi ve Bilgi Yönetimi / Big Medical Data and Knowledge Management
Sevinç GÜLSEÇEN, Eda ÇEVİK 107

6. BÖLÜM / CHAPTER 6
Tıpta Karmaşık Sistemler ve Veri Bilimi / Complex Systems and Data Science in Medicine
Uzay ÇETİN 149

7. BÖLÜM / CHAPTER 7
Biyobankalar / Biobanks
Yücel ERBİLGİN, Sibel UĞUR İŞERİ, Uğur ÖZBEK 159

8. BÖLÜM / CHAPTER 8
Biyoenformatik / Bioinformatics
Orçun TAŞAR, Çiğdem SELÇUKCAN EROL 171

9. BÖLÜM / CHAPTER 9
İmmünogenetik ve Biyoenformatik Uygulamalarının Tıp Bilişimine Entegrasyonu /
Integration of Immunogenetic and Bioinformatics Applications into Medical Informatics
Fatma Savran OĞUZ, Sedat KARADENİZ 187

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

10. BÖLÜM / CHAPTER 10
Tıpta Görüntü İşleme Yöntemleri / Image Processing Methods in Medicine
Murat GEZER 203

11. BÖLÜM / CHAPTER 11
Radyomiks Tanımı, Tarihçesi, Kullanım Alanları ve İş Akışı /
Radiomics Definition, History, Areas and Workflow
Merve Gülbiz DAĞOĞLU KARTAL, Sena AZAMAT 219

II. KISIM- PART II
SİSTEM GELİŞTİRME VE YÖNETİMİ
SYSTEM DEVELOPMENT AND MANAGEMENT

12. BÖLÜM / CHAPTER 12
Sistem / System
Serra ÇELİK, Çiğdem SELÇUKCAN EROL 231

13. BÖLÜM / CHAPTER 13
Algoritmalar / Algorithm
Fatma Önay KOÇOĞLU, Çiğdem SELÇUKCAN EROL 249

14. BÖLÜM / CHAPTER 14
Tıbbi Sistemlerin Modellenmesi / Medical System's Modelling
Zerrin AYVAZ REİS, Nilgün BOZBUĞA 273

15. BÖLÜM / CHAPTER 15
Klinik Karar Destek Sistemleri / Clinical Decision Support Systems
Sevinç GÜLSEÇEN, Harun AKSAYA 299

III. KISIM - PART III
GÜNCEL TEKNOLOJİLER
CURRENT TECHNOLOGIES

16. BÖLÜM / CHAPTER 16
Güncel Yazılım Teknolojileri / Current Software Technologies
Mehmet Hakan SATMAN, Emre AKADAL 317

17. BÖLÜM / CHAPTER 17
Güncel Bilişim Teknolojileri / Current Information Technologies
Zeki ÖZEN 335

18. BÖLÜM / CHAPTER 18
Makine Öğrenmesi ve Yapay Zeka / Machine Learning and Artificial Intelligence
Elif KARTAL 351

19. BÖLÜM / CHAPTER 19
Sağlıkta Blok Zincir / Blockchain in Healthcare
Büşra ÖZDENİZCİ KÖSE 367

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

20. BÖLÜM / CHAPTER 20
Sağlık Hizmetlerinde İnovasyon Yönetimi: İnovatif Ürün ve Hizmetler /
Innovation Management in Healthcare: Innovative Products and Services
Zümrüt ECEVİT SATI 399

IV. KISIM - PART IV
TIPTA DİJİTALLEŞME
DIGITALIZATION IN MEDICINE

21. BÖLÜM / CHAPTER 21
Nesnelerin İnterneti: Altyapı ve Yöntemler / Internet of Things: Infrastructure and Methods
Murat TEKBAŞ, Sevinç GÜLSEÇEN 431

22. BÖLÜM / CHAPTER 22
Tıbbi Nesnelerin İnterneti/ Internet of Medical Things
Nilgün BOZBUĞA, Murat TEKBAŞ, Sevinç GÜLSEÇEN 451

23. BÖLÜM / CHAPTER 23
Giyilebilir Teknolojilerin Tıp Bilişimine Entegrasyonu /
Integration of Wearable Technologies to Medical Informatics
Yusuf YEŞİL 481

24. BÖLÜM / CHAPTER 24
Bilgisayar Destekli Anatomik Modelleme / Computer Aided Anatomical Modelling
Ferhat TAŞ, Nilgün BOZBUĞA 487

25. BÖLÜM / CHAPTER 25
Nöronavigasyon/ Neuronavigation
Mustafa BOZBUĞA 513

26. BÖLÜM / CHAPTER 26
Sağlıkta Dijital Dönüşüm / Digial Transformation in Health
Nilgün BOZBUĞA, Fatma KURTULMUŞ KOSİF, Mustafa Oral ÖNCÜL 523

27. BÖLÜM / CHAPTER 27
Dijital Hastane / Digital Hospital
Fatma KURTULMUŞ KOSİF, Nilgün BOZBUĞA, Sevinç GÜLSEÇEN 553

28. BÖLÜM / CHAPTER 28
Teletıp, Uzaktan Hasta Yönetimi ve İmplante Kalp Destek Cihazları /
Tele-Medicine, Remote Patient Management and Implanted Heart Support Devices
Nilgün BOZBUĞA, Ömer Ali SAYIN 569

29. BÖLÜM / CHAPTER 29
Diş Hekimliği Uygulamalarında Dijital Teknoloji ve Sanal Gerçeklik Etkisi /
In Dentistry Applications Digital Technology and Virtual Reality Effect
Ümit Begüm GÜRAY EFES 597

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

30. BÖLÜM / CHAPTER 30
Sağlıkta Takip Sistemleri / Health Tracking Systems
Murat TEKBAŞ, Nilgün BOZBUĞA 621

31. BÖLÜM / CHAPTER 31
Uzaktan Sağlık Hizmetlerinin Ekonomik Değerlendirmesi, Maliyet Etkinliği, Analizler / Economic Evaluation of Distance Health Services, Cost Effectiveness, Analysis
Ahmet Bilge SÖZEN 633

32. BÖLÜM / CHAPTER 32
Uzaktan Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı, Geri Ödemesi ve Gelire Dönüştürülmesi / Financing, Reimbursement and Conversion of Distance Health Services
Ahmet Bilge SÖZEN 655

V. KISIM - PART V
İNSAN MAKİNE ETKİLEŞİMİ
HUMAN MACHINE INTERACTION

33. BÖLÜM / CHAPTER 33
Tıpta Yapay Zeka Uygulamaları - Antik Çağdan Yapay Zekaya Teşhis ve Tedavi Yöntemlerinin Gelişim Sürecinde Klinik Karar Destek Sistemlerin Evrimine Genel Bakış / Artificial Intelligence Applications in Medicine - An Overview of the Evolution of Clinical Decision Support Systems in the Development Process of Diagnostic and Treatment Methods from Antiquity to Artificial Intelligence
İnci ZAİM GÖKBAY 671

34. BÖLÜM / CHAPTER 34
Tıpta Göz Hareketleri Takip Teknolojisi / Eye Movement Tracking Technology in Medicine
Nergiz Ercil ÇAĞILTAY 693

VI. KISIM - PART VI
BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ DESTEKLİ EĞİTİM - ÖĞRETİM
INFORMATION TECHNOLOGIES SUPPORTED EDUCATION - TEACHING

35. BÖLÜM / CHAPTER 35
Dijital Öykü Anlatıcılığı: Tıp Simgesinin Öyküselliği / Digital Storytelling: The Narrative of the Medical Icon
Nebahat AKGÜN ÇOMAK, Sevinç GÜLSEÇEN 717

36. BÖLÜM / CHAPTER 36
Yaygın e-Öğrenme Tabanlı Sağlık Eğitimi: Oyunlaştırma ve Sağlık Okur-Yazarlığı / Non-formal e-Learning Based Health Education: Gamification and Health Literacy
Ekrem KUTBAY, Nilgün BOZBUĞA 743

VII. KISIM - PART VII
ETİK, HUKUKSAL BOYUT VE GÜVENLİK
ETHICAL, LEGAL DIMENSION AND SAFETY

37. BÖLÜM / CHAPTER 37
Tıp Bilişimi Etiği / Medical Informatics Ethics
Nüket Örnek BÜKEN, Çağrı Zeybek ÜNSAL 759

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

38. BÖLÜM / CHAPTER 38
Tıp Bilişim Hukuku / Medical Informatics Law
Mustafa AKSU 811

39. BÖLÜM / CHAPTER 39
Sağlık Alanında Siber Güvenlik ve Yapay Zekanın Rolü /
The Role of Cyber Security and Artificial Intelligence in Healthcare
Yalçın ÖZKAN, Çiğdem SELÇUKCAN EROL 973

40. BÖLÜM / CHAPTER 40
Tıp Bilişiminde Çalışan Güvenliği ve Risk Yönetimi /
Workers Safety and Risk Management in Medical Informatics
Halim İŞSEVER, Gözde ÖZTAN, Tuğçe İŞSEVER 997

41. BÖLÜM / CHAPTER 41
Medya ve Bilgi Kirliliği / Media And Infollution
Nilüfer PEMBECİOĞLU, Uğur GÜNDÜZ, Aydoğdu AKIN 1035

42. BÖLÜM / CHAPTER 42
Sağlık Haberlerinin Çocuklar Üzerindeki Etkisi Bağlamında Medya Okuryazarlığı ve
Bilgi Kirliliği: COVİD-19 Örneği /
Media Literacy and Information Pollution in the
Context of the Impact of Health News on Children: The Case of COVID-19
Nilüfer PEMBECİOĞLU, Uğur GÜNDÜZ, Aydoğdu AKIN 1095

EKLER
APPENDIX

EK 1 / APPENDIX 1
Akıllı Sağlık Hizmetleri Uygulamaları / Smart Healthcare Applications
Nilgün BOZBUĞA, Hilal KAMER, Seda KAYA 1151

EK 2 / APPENDIX 2
Tıp - Tıp Bilişimi - Bilişim Alanında Hizmet Veren Organizasyonlar /
Organizations Serving in the Field of Medicine - Medical Informatics - Informatics
Vedat KAMER, Eda ÇEVİK 1159

EK 3 / APPENDIX 3
Tıp Bilişimi Terimleri Karşılıklar Kılavuzu / Medical Informatics Terms Guide
Nilgün BOZBUĞA 1183

ÖNSÖZ / PREFACE

Multidisipliner çalışma geleneğinin sürdürülmesinin simgesi olan üniversite iklimi, bilişim alanında değişimin itici güçlerinin tıp alanına uyarlanması yoluyla sağlık hizmetlerinde sürdürülebilir başarının sağlanması açısından önem arzetmektedir.

Sağlıkta büyük veri, nesnelerin interneti, biyosensörler ve giyilebilir teknolojiler, yapay zeka ve bulut bilişim dijital dönüşüm süreçlerinin hızlanmasını sağlamakta, zaman ve kaynak yönetiminin etkili bir biçimde yapılmasına fırsat tanımaktadır. Zaman ve kaynak yönetiminin etkili kullanılmasının zorunlu olduğu sağlık hizmetlerinde tıp bilişimi teknolojilerinin kullanımı, iş süreçlerinin hızlanmasının yanı sıra insan kaynaklı hataların azaltılmasını da sağlayacaktır.

Tüm tıbbi nesnelerden akan veriler büyük veriyi oluşturmakta; büyük verinin analiz edilmesi, yapay zeka ve makine öğrenmesiyle, sağlık alanında kullanılabilecek yapılandırılmış bilgiye erişimi sağlamaktadır. Bilgi yönetimiyle de hastalık haritalarının oluşturulabilmesine, ulusal sağlık profilinin çıkartılmasına ve sağlık politikalarının belirlenmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Bir yandan her türlü tıbbi ürünün bilgi yönetim sistemine ağlar ve algılayıcılar aracılığıyla veri gönderebildiği, hastaların ve sağlık personellerinin yetkileri ve onayları dâhilinde bu sistemdeki bilgiye sağlık kurumundan veya uzaktan erişebildiği entegre sağlık hizmeti sunan dijital hastane modeli gelişmektedir. Diğer yandan ise uzaktan takip sistemleri sayesinde sağlık hizmetleri, hastane odaklı olmaktan çıkarak, hasta odaklı sağlık hizmetlerine dönüşmektedir.

Sağlık bilişimi olanaklarının tıbbi ve kurumsal yönetim süreçlerine uyarlanmasıyla sağlık sisteminde kendi kendini yönetebilen, denetleyen ve optimize eden otonom sistemler en yoğun kaynak kullanımının gerçekleştiği sağlık kurumlarında maliyet artışını engellemede çözüm oluşturabilecek, verimlilik ve kalite artışı yönünden katkı sağlayacaktır. Buradan hareketle, tıp bilişimi alanına katkı sağlayacak ve gelecekteki çalışmalara yol gösterecek olan önemli bilgilerin yer aldığı bu kitabın daima alanında öncü bir çalışma olacağına inanıyorum ve emeği geçen değerli akademisyenlerimize teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Mahmut AK
Istanbul Üniversitesi Rektörü

GİRİŞ / INTRODUCTION

Nilgün BOZBUĞA, Sevinç GÜLSEÇEN

Tıp Bilişimi, bilişim alanındaki teknosistemin, tıp alanına sağlık ve sağlık hizmeti sunumu amaçlı uyarlanmasının genel tanımıdır. 21. yy ile özdeşleştirilen Endüstri 4.0, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve süreçlerin sağlık ve tıp alanına taşınmasıyla gerçekleştirilen bütüncül multidisipliner etkinlikler olarak da tanımlanabilir.

Tıp bilişimi, sağlık kuruluşlarıyla sınırlı olmayan, bilimsel-teknik, kültürel, sosyal boyutları olan, her geçen gün boyutları genişleyen, etkin koordinasyon gerektiren bir alan olarak sağlığı derinden etkilemektedir. Temel amaç daha iyi olanaklarla sağlık hizmet sunumu, tıbbi hata ve kayıpları en aza indirgemek olmakla birlikte sağlık veri setlerinin depolanması, yönetimi ve analiz yazılımlarının kullanılmasıyla yeni tanı ve tedavi protokolleri, uygulamaları da kazanımlar arasındadır. Tıp bilişiminin somut neticesi sağlıkta dijital dönüşüm gerçek yaşam verisinden, büyük veriye ve makine öğrenmesinden yapay zeka platformuna doğru ilerlerken felsefî temellendirmeye de ihtiyaç duyulmaktadır.

Tıp bilişimi alanının genişliyor olması sağlık hizmetlerinin bilimsel anlamda dünya standartlarında ileri donanım teknolojisiyle, kalifiye sağlık personeliyle daha yetkin ve kaliteli sunuluyor olmasıyla ilişkilidir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, sağlık hizmetlerinin kapsamının genişleyerek çeşitlenmesi, sağlık hizmeti talebinde bulunan potansiyel sağlık hizmeti kullanıcılarının bilinçlenmesine, yeni sağlık alışkanlıkları ve refleksleri geliştirmelerine; sağlık kurumlarının sunduğu olanaklardan daha fazla ve daha farklı taleplerde bulunmalarına yol açmaktadır. Sağlıklı nüfusta sağlık koruma ve geliştirme adına sağlıkları üzerinde olumsuz etkiler yaratan sanayileşme ve kentleşmenin yol açtığı sorunlardan uzaklaşmak, fiziksel ve mental sağlıklarını korumak, iyilik hallerinin (wellness) sürdürülmesi için mobil sağlık sistemlerinden yararlanma isteği ve yönelimi artmaktadır. Sağlıklı olma, sağlık geliştirme yönündeki çabaları sağlık kurumlarından bağımsız yürütme eğilimleri, mobil sağlık başlığı altında toplanmaktadır. Doğumda beklenen ortalama yaşam sürelerinin artarak demografik yapının toplumun yaşlanması yönünde değişiyor olması, toplumda hastalık yükü içerisinde kronik hastalıkların oranının artışı, sağlık hizmeti kapasite genişlemesine ve buna bağlı olarak sağlık harcamalarının artışına yol açmaktadır. Sağlıklı yaşlı bakımı, kronik hastalıklara sahip yaşlı bakımı, rehabilitasyon ve tedavi öncelikli yaşlı bakımı ile palyatif, terminal dönem yaşlı bakımı genel sağlık yönetiminde giderek önem kazanmaktadır. Makroekonomik düzeyde sağlık hizmetlerinin maliyet artışı, genel ekonomi içinde sağlık giderlerinin artan payı, sosyal güvenlik ve geri ödeme kurumlarını finansal olarak zorlamakta, daha uygun ve insan hatalarından arındırılmış daha güvenli alternatif sağlık hizmeti arayışları sağlıkta dijital dönüşümle karşılık bulmaktadır

Tıp bilişimi gelişme süreci, küresel boyutta artan sağlık hizmeti talebi nedeniyle uzmanlaşmış merkezlerde hasta yükünün azalmasına, artan sağlık profesyoneli talebinin dengelenmesine, sağlık kurumlarının verimli kullanımı ile verilen hizmetlerin hızlanması ve zamanında karşılanmasına, artan sağlık harcamalarını azaltılması ya da en azından artışına engel olunması yönünde katkı sağlayabilecektir. Tıp bilişimi sürekli takip verilerinden oluşacak büyük veri analizi ve istatistiksel sonuç elde edilmesi ile ulusal hastalık yükü yönetimi boyutunda yeni protokoller geliştirilebilmesi olanağı sağlama özellikleri

taşımaktadır. Biyosensörler ve telemetrik ölçüm ve sorgulama sistemlerinin büyük veri oluşumuna katkı sağlaması, büyük veri analizi ve istatistiksel sonuç elde edilmesi ile hastalık yönetiminde makine öğrenmesi ve yapay zeka protokolleri geliştirilebilecektir.

Dijital dönüşüm, veri-teknoloji-sistem-insan çerçevesinde meydana gelen çok boyutlu gelişmeler olarak ele alındığından, kitabımızda da bu boyutlara değinmeyi uygun gördük ve Veri, Sistem Geliştirme ve Yönetimi, Güncel Teknolojiler, Tıpta Dijitalleşme, İnsan Makine Etkileşimi, Bilişim Teknolojileri Destekli Eğitim-Öğretim ve Etik-Hukuksal Boyut-Güvenlik olmak üzere, 42 bölümü bu 7 ana bölümde topladık. Ayrıca Akıllı Sağlık Hizmeti Uygulamaları, Tıp-Tıp Bilişimi-Bilişim Alanında Hizmet Veren Organizasyonlar ve Tıp Bilişimi Terimleri Karşılıklar Kılavuzu bölümleri ile de bir Ekler bölümü oluşturduk. Kitabımız 15 üniversitenin, 14 farklı fakültesi, 3 farklı enstitüsünden ve 1 özel kurumdan olmak üzere 53 yazarın yazdığı bölümlerden oluşmaktadır. Çok yoğun bir çabanın eseri olan kitabımızın, tıp alanı ile bilişim alanı uzmanları ve öğrencileri için yararlı bir kaynak olacağına inanıyoruz.

Tıp Bilişimi alanındaki bu eserin ortaya çıkması araştırma üniversitesi çatısı altında multidisipliner çalışma ortamı sağlayan ve bu yeteneklerimizin gelişerek eser üretmesine dönüşmesine imkan veren İstanbul Üniversitesi'ne, başta sayın Rektörümüz Prof. Dr. Mahmut AK olmak üzere İstanbul Üniversitesi yönetimine ve IU Press ekibine teşekkürlerimizi sunarız.

EDİTÖRLER HAKKINDA / ABOUT THE EDITORS

Dr. Nilgün BOZBUĞA, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi mezuniyetinden sonra uzmanlık eğitimini İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Kalp ve Damar Cerrahisi Anabilim Dalında yapmış; "Kalp Kapak Replasmanlarında Erken ve Geç Dönem Sonuçlarının Değerlendirilmesi" teziyle uzman olmuştur. İngiltere, Londra St. Thomas Hastanesi Kardiyotorasik Cerrahi Bölümünde ve Amerika Birleşik Devletleri, Washington DC, Georgetown Üniversitesi Kardiyotorasik Cerrahi Bölümünde International Fellowship programlarına katılmış, 2004 yılında Kalp ve Damar Cerrahisinde doçent, 2013 yılında profesör ünvanı almıştır. 2004 yılında İstanbul Üniversitesinde Anatomi Doktorasını "Sol Ventrikül Anatomisinin Matematiksel Modellemesi" teziyle tamamlamıştır. 2014 yılında Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesinde (Açık Öğretim) Lisans Eğitimini tamamlamıştır. Türk Hava Kurumu Üniversitesi Hastane Yönetimi ve İşletmeciliği Yüksek Lisans Programını bitirmiştir. 2017 ylılnda İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Yüksek Lisans Eğitimini tamamlamış olup aynı kurumda Sağlık Yönetimi Doktora Eğitimini tez aşamasında sürdürmektedir. SCI veya SSCI'de taranan dergilerde 85 adet olmak üzere toplam 130 adet bilimsel makalesi yayınlanmıştır. Bilimsel yayınlarından 67 adedi, SCI'da taranan dergilerde 870 atıf almıştır; atıflar için h-indeks 16, i10-indeksi 22 olarak hesaplanmıştır. 4 adet kitap editörlüğü, 1 adet çok yazarlı Tıp Terimleri Sözlük yazarlığı (3 baskı), 43 adet kitap bölüm yazarlığı ve 2 adet kitap bölümü çevirisi vardır. Uluslararası kongrelerde 66 adet, ulusal kongrelerde 93 adet olmak üzere toplam 159 adet bilimsel bildirisi bulunmaktadır. 15 adet patent başvurusu ve 1 adet tescillenmiş patenti bulunmaktadır. Dijital Ameliyathane Projesini yürütmüştür. Türk Dil Kurumu Tıp Terimleri Grubu üyesidir. Açıksu yüzme yarışlarına katılmaktadır. Evli ve bir çocuk annesidir. Dr. Nilgün BOZBUĞA, İstanbul Tıp Fakültesi Kalp ve Damar Cerrahisi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

Dr. Sevinç GÜLSEÇEN, Lisans eğitimini 1984 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde tamamladıktan sonra, İşletme Fakültesi Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans ve "Yapay Sinir Ağları, İşletme Alanında Uygulanması ve Bir Örnek Çalışma" isimli tezle Doktora eğitimini yine burada tamamlamıştır. 2006 yılında Yönetim Bilişim Sistemleri alanında Doçent olmuş, 2012 yılında Profesör unvanı almıştır. ERASMUS ve ikili anlaşmalar kapsamında Litvanya, Fransa, İskoçya, Slovakya, Bulgaristan, İtalya ve Polonya'da araştırma ve ders verme faaliyetlerini gerçekleştirmiş, projelerde yer almıştır. Misafir araştırmacı olarak 1987-88 yıllarında YÖK-Dünya Bankası Projesi kapsamında DellTECH (Delaware, ABD), 2000 yılında NOAO (Arizona, ABD) ve 2008 ile 2011 yıllarında Ball State University'de (Indiana, ABD) bulunmuştur. 2016 yılında açılan İÜ İnsan-Bilgisayar Etkileşimi (İBE) Laboratuvarı'nın kurucusudur. SCI, SSCI ve alan indekslerine giren dergilerde yayınlanan 30 adet makalesi; 60 adet hakemli kongre/sempozyum yayını; kitap, kitap bölümleri ve kitap editörlüğü yaptığı 20 adet çalışması bulunmaktadır. İlgi alanları arasında Bilgisayar Programlama, Sistem Analizi ve Tasarımı, Bilgi Yönetimi, İnsan Bilgisayar Etkileşimi ile e-Öğrenme yer almakta; bu konularda lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde dersler vermekte olup çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi yönetmiştir. Istanbul University Press kapsamında bilimsel hakemli dergi olarak yayınlanan ActaINFOLOGICA'nın baş editörüdür. Türkiye Bilişim Derneği ve Türkiye Mantık Derneği üyesidir. Dr. Sevinç GÜLSEÇEN evli olup İngilizce, Bulgarca ve Rusça dillerini bilmektedir. Enformatik Bölüm Başkanı ve Bilgisayar Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkez (BUYAMER) Müdürü olarak idari görevlerini İstanbul Üniversitesi'nde sürdürmektedir.

41. BÖLÜM / CHAPTER 41

MEDYA VE BİLGİ KİRLİLİĞİ

MEDIA AND INFOLLUTION

Nilüfer PEMBECİOĞLU*, Uğur GÜNDÜZ, Aydoğdu AKIN*****

*Prof. Dr.,İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye
E-mail: nilufer.pembecioglu@istanbul.edu.tr

**Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye
E-mail: ugunduz@gmail.com

***İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
E-mail: aydogdu211@gmail.com

DOI: 10.26650/B/ET07.2021.003.41

ÖZ

Yalnızca 21. yüzyılda üretilen bilgi kapasitesi hacim olarak günümüze kadar üretilen tüm bilgileri aşmış durumdadır. Bilginin türü, kapsamı ve derinliği o kadar artmıştır ki, bilgi artık izlenemez, takip edilemez hatta sorgulanamaz hale gelmiştir. Bu bağlamda bireylerin, toplumların, devletlerin, kurumların özellikle de medya kurumlarının sorumluluklarının da vurgulanması gerekmektedir. Paylaşılan bilgilerin kaynağına, geçerliliğine ve güvenilirliğine, konu, içerik, bağlam, işlev ile bireyler ve toplumlar üzerindeki olası etkilerine odaklanmak gerekir. Günümüzde, sıradan bir insanın, karşılaştığı bir bilgiyi düşünmek, değerlendirmek ya da ölçmek için o kadar fazla zamanı yoktur; hız, bilginin güvenliğinden ve geçerliğinden çok daha önemli bir faktör haline gelmiştir. Medyanın ve bazen birbiriyle çelişen yerel, ulusal, küresel değerlerin etkisiyle, kavramların nasıl şekillendiğini ve karar verme süreçlerinin medya tarafından nasıl etkilendiğini görebilmek oldukça ilginç sonuçlar içermektedir ve bunların nasıl oluşturulup sorgulandığını görmek önemlidir. Medyada bilgi kirliliği, yeni ya da geleneksel medya ayırımı yapmaksızın her yanda büyüyen büyük bir tehlikeye dönüşmüştür. Bu çalışma, medyada bilgi kirliliğinin güncel bir durum saptamasına odaklanmaktadır. Son on yıl içinde, geleneksel medyanın bakış açısını yansıtan bir örneklem üzerinden, bilgi kirliliğinin nasıl sunulduğuna ve bu konuda ne gibi yaptırımlar olduğuna odaklanmaktadır. Bu çalışma, medya okuryazarlığı bağlamında gerçek haberler ile bilgi kirliliği oluşturan haberlerin ayrıştırılmasının önemini ve bunların toplum ile yöneticiler üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle oloğanüstü durumlarda bilgi kirliliğinin ne derece önemli olabileceğinin de altını çizmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yalan haber, asılsız haber, sahte haber, bilgi kirliliği, medya okuryazarlığı

ABSTRACT

The information capacity produced only in the 21st century has exceeded the volumes of all the information produced to date. The type, scope, and depth of information has increased so much that the information can no longer be traced, tracked, or even questioned. In this context, the responsibilities of individuals, societies, states, institutions, and especially media institutions needs to be emphasized. It is necessary to focus on the source, validity, and reliability of shared information as well as its possible impact on individuals and societies regarding the subject matter, content, context, and function. Today, an ordinary person does not have that much time to think, evaluate, or assess the information encountered; yet, speed has become a much more important factor than the security and validity of the information. It is very interesting to see how concepts are shaped and how the media affects the decision-making processes. Sometimes, conflicting local, national, and global values contradict with each other due to the influence of the media. Hence, it is important to see how these are created and questioned. Information pollution caused by the media has turned to be a great danger that leaps into anything, regardless of traditional or new media. This study focuses on the situation determination regarding the current cases of information pollution in the media. It focuses on a sample that reflects the perspective of traditional media to find out how information pollution is presented and what sanctions are imposed over the past decade. In the context of media literacy and its impact on society and governors, this study aims to reveal the importance of differentiating between real news and infollution. It also aims to highlight the increased importance of information pollution, especially in extraordinary situations.

Keywords: Fake news, false news, fake news, infollution, information pollution, media literacy

1. Medya – Yeni Medya ve Sorunlar

İnsanlık mağara resimleri, tabletlerde çivi yazısı oymaları ve papirüs üzerine yazı yazma süreçlerinden, 1450'lerin matbaalarına geçti. İlk günlük gazeteler olarak, 1851'de New York Times Gazetesi, ardından 1985'te American Online yayınlandı. Günümüze gelinceye dek, yıllar boyunca gazete ve dergilerin yanı sıra, kitaplar, çocuklar için resimli kitaplar ve ses kasetleri ile film kasetleri dahil pek çok türde medya üretildi. 1980'li yılların sonlarında ilk e-postalar gönderilmeye başlandı ve 1998 yılında elektronik iletişime ve bilişime odaklı Google firması kuruldu. 2003'ten itibaren (2003'te MySpace ve LinkedIn, 2004'te Facebook, 2005'te YouTube, 2006'da Twitter, 2007'de Tumblr, 2010'da Instagram ve Pinterest vb.) sosyal medya uygulamaları ve hesapları ortaya çıkmaya başladı. Bugün, bu sosyal medya hesapları aracılığıyla iletişim kuran 2,5 milyardan fazla insandan söz edilebilmekte. Yayınlanmış kitapların sayısından, kişi başına düşen gazete sayısından veya sesli kitaplardan, videokasetlerden, disklerden, interaktif bilgisayar oyunlarından, mobil uygulamalardan vb. ise söz etmeye gerek yok. Sonuçta hepimiz medya ile çevriliyiz, medyaya bağımlılık düzeyinde onunla birlikte yaşıyoruz. Günümüzde medya yalnızca içerik ya da bağlam değil, aynı zamanda tüketim biçiminin ve tüketimin kendisine dönüştü. Ancak, kimse bunun insan psikolojisini nasıl değiştirebileceğini ya da toplumlara neler yapabileceğini sorgulamıyor.

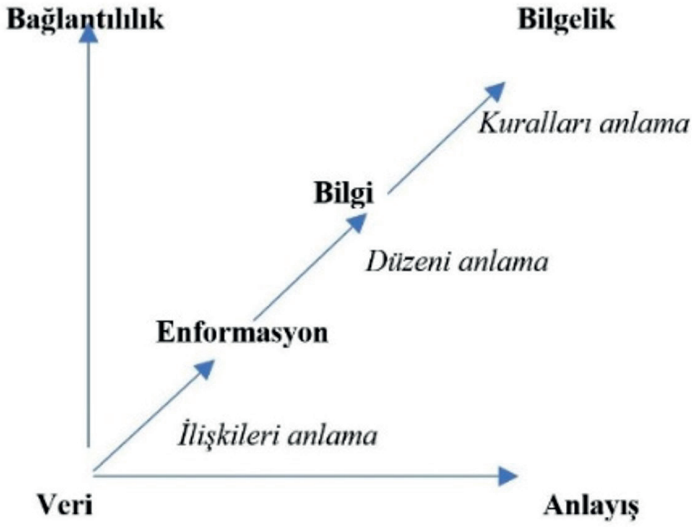
İster durumlar ve içerik, isterse anlam ve duygu yaratma şeklinde olsun, medya bireyler ve toplumlar için çok büyük bir değer aracıdır. Medya sayesinde insanlar yaşamlarında nor-

malde yaşamayacağı sayısız olayı deneyimleyebilir ya da kendi deneyimlerini başkaları ile paylaşabilir. Bunu yaparken, medya aynı zamanda onlara dokunur ve bunları görüntülerle birleştirirken sözcükler kullanır: belli bir durumda, bir şeyin söylenip söylenmediğine ya da nasıl söylendiğine önem verir. Konunun ya da detayların nasıl sunulduğu, nasıl yapılandırıldığı, mizah ya da başka bir üslup ile aktarılıp aktarılmadığı, yaratıcılık, güven ya da korku aşılayıp aşılamadığı, panik yaratan bir durumu aktarırken soğukkanlılığın sürdürülüp sürdürülmediği vb. detaylar önemlidir. Medyanın her dediğine inanmamakla birlikte, birçok insan normal yaşamlarında - geleneksel ya da sosyal - medyaya özel önem vermektedir. *Covid*-19 pandemi süreci medyayı ve yayıncılığı hayatımızda daha da önemli bir noktaya taşımıştır. Özellikle her yaştan ve her gruptan insanın medyaya böylesine odaklandığı bu tür olağanüstü durumlarda medyadan beklenenlerin, şeffaf, eşitlikçi ve tarafsız bir bilgi akışı olduğu unutulmamalıdır.

Çevremizde görülebilecek her şeyin, her parçacığın veri olduğu bilinmektedir. Modern insan, bir yandan bu verileri işleyip bir bütüne dönüştürebilmek için çalışmakta, bir yandan da verilerin anlamlı parçacıklara dönüşerek yaşamından akması nedeniyle acı çekmektedir. Çünkü bunların hızlı bir şekilde geçerli ya da değil, önemli ya da önemsiz olarak sınıflandırılması çok büyük bir ilgi ve çaba gerektirmektedir. Veriler, toplanıp biraraya getirilip sınıflandırılmadıkça ve 'bilgi' olarak adlandırılabilecek bir başka bütünlüğe dönüştürülmedikçe, bir platformda bir fikir olarak özetlenmedikçe tek başına çok fazla bir şey ifade etmez. Dağınık bir yapıda durmaya devam eder. Belli bir bakış açısından bu verilerin derlenmesi bilgiyi oluşturur. Bilgi, insanı etkileyebilir, öğrenmesine, hissetmesine, belli bir konu hakkındaki kararlarını gözden geçirip yeniden değerlendirmesine olanak tanır. Kararların verildiği düzey, verilerin geçerliliğini ve güvenilirliğini sorgulayarak, çıkarımların yapıldığı ve bilgilerin ortaya konulduğu düzeydir. Bilginin, denenen ve çözümlenen bir bilgiye dönüşmesi, yaşam ve felsefeye uygulanması ve uyumlandırılması gerekir. Bu tür bilgiyi akıllıca kullananlar da bilgeliğe sahip olanlardır.

Yüksel, (2014:125) küreselleşmiş bir dünyada tanımlanan tüm alanlarla birlikte, medyada dördüncü güç olarak değişim ihtiyacının gözlemlendiğini belirtmektedir. Ona göre, bu değişim, özellikle yaşamın her alanında izleyiciye sunulan tüm uygulamaların hızının ve güncelliğinin başarısına öncülük eden yeni medya ile birlikte internetin yaygınlaşmasıdır. Gazetecilik alanında kullanılacak medyanın türünü ve yapısını seçebilmenin avantajı, internetin kontrolsüz ve yoğun katılımcı yapısının bilgi ortamı olarak devasa genişliği, bilgi kirliliği için zemin hazırlamıştır. Davenport ve Prusak'a göre, bilgi bilenlerin beyninde ortaya çıkmakta ve orada aktive edilmektedir. Bu, izleyicinin sorumluluğunu da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bilgi yalnızca belgelerde veya arşivlerde değil, rutin çalışmalarda, süreçlerde, uygulamalarda ve

normlarda da kendini gösterir (Davenport ve Prusak, 2001:27). Yayınlanan bilginin izleyici ile bir rezonansı olduğu sürece, yayın, daha doğrusu aktarılan ileti bilgi olarak kabul edilecektir. Aksi halde asla bilgi olamaz. Heinz ve Thaysen'e göre, bilgi aktarılabilir ve kaydedilebilir bir biçimdedir ve bilginin amaçlarından biri diğer bilgilerin oluşumu için bir amaç ve araç olarak görülmelidir (Heinz ve Thaysen, 2001:41). Onlara göre bilgi, belki de hayatta karşılaştığımız bazı problemleri çözerek, yaşamda işlevsel bir şey haline gelir.

Şekil 1. Veri, Enformasyon, Bilgi ve Bilgileliğin Bağlantılılığı
(Kaynak: Pedro de Bruyckere
https://theeconomyofmeaning.com/2018/06/29/the-difference-between-data-information-knowledge-and-wisdom/)

Tunç'a göre, birbiri ardına taşan e-posta mesajları ve benzer bilgi bombardımanı gibi her alanda akredite edilmemiş kaynaklar aracılığıyla karşılaşılan ve akredite olmayan, yani geçerliği onaylanmayan bilgiler kaotik bir ortam yaratmaktadır. Bilgi kirliliği kavramı internetin bu kaotik yapısıyla da bağlantılıdır (Tunç, 2010:246). Ergül, haberlerin popülerleşmesiyle haber içeriğinin sansasyonel, skandal yaratacak tipte ve yüzeysel bilgilerle donatıldığını, böylece yaşamın haberlerle birlikte magazinleştiğini ifade etmektedir (Ergül, 2002: 45). Xiao ve arkadaşlarının belirttiği gibi, medyanın ortaya çıkan bulaşıcı hastalıkların kontrolü üzerindeki etkisini ölçmek ve değerlendirmek için birçok zorluk bulunmaktadır (Xiao, Tang ve Wu, 2015).

Zins'e göre (2007) veriler, ampirik uyaranları veya algıları temsil eden işaret kümeleridir, oysa enformasyon, ampirik bilgiyi temsil eden bir işaretler kümesidir ve bilgi, bireyin kanıtlanabilir bir biçimde doğru olduğuna inandığı bu düşüncenin anlamını (veya içeriğini)

temsil eden işaretleri içermektedir. Ona göre, insanların aralarındaki ilişkileri anlamak için veri kümelerini enformasyon biçimlerine dönüştürmeleri ve bunlar arasında ortaya çıkan düzeni anlayabilmek için de bilgi kalıplarını kullanmaları beklenmektedir. Bilgelik, gerçeklerin ve deneyimlerin prensiplerini anlamaktır. Ancak, herkes bununla ne yapacağını tam olarak bilmeden bilgi almakla meşgul olduğu için etrafta bilgelik yok gibi görünmektedir. Hey'e göre (2004), sonuçta veri denilen küçük parçacıklar, toplanıp organize edildiğinde, elimizdekilerin dönüşmüş, özetlenmiş ve aralarındaki ilişkileri anlayabildiğimiz daha büyük kümeler haline toplanması bunların artık enformasyona dönüştüğünü göstermektedir. Farklı enformasyon tiplerini özetleyip, analiz edip aralarındaki düzeni kavradığımızda ise artık bilgiye ulaşmış sayılırız. Bilginin ise nasıl ve nerede kullanılacağına ilişkin yapılan çözümlemeler, sentezler ve verilen kararlar bireyleri, kurumları bilgelik düzeyine taşıyabilir.

2. Yöntem ve Amaçlar

Çalışma, geleneksel medya/yeni medya bağlamında sahte, yalan/asılsız haberler ve bunların yarattığı bilgi kirliliği tartışmalarını ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır. Geleneksel medyanın sosyal medya bağlamındaki bilgi kirliliğini haberler bağlamında değerlendirmesini içeren bir alan yazın taraması gerçekleştirilmiş, böylelikle, yalan haber kavramının hangi haberlere iliştirildiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bilgi kirliliği yaratan haberlerin geleneksel medyada nasıl yer aldığına ilişikin bir örneklem olarak Hürriyet gazetesinin arşivleri üzerinden bir çalışma yürütülmüştür. Gazetede 2010 sahte haberlerden söz edilen 681 durum tanımlanmış ve çözümlenen verilerden ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır. 681 haberi içeren bu veri tabanının çözümlenmesinde haberler farklı temel içerik gruplarına ayrılmış ve içerik çözümlemesi yaklaşımı benimsenmiştir. Sonuçlar, sahte haberlerin ideolojiyi, siyaseti, ekonomiyi ve yaşamın diğer boylamlarını şekillendirmede ana faktörlerden biri olarak önemini koruduğunu ortaya koymaktadır.

3. Bulgular

Medya dinamiklerindeki dönüşümler nedeniyle medya ve medyanın etkileri hakkında bildiklerimiz, her gün değişmektedir. Sahiplikten, bilgi kaynağının akredite olup olmadığına ve güvenilirliğine kadar, kullanılan ortamdan medya iletilerinin içeriğine ve bağlamına kadar medya oldukça karmaşık bir alandır. Ne kadar çok medya iletisi üretilirse, o kadar çok karmaşıklık ve o kadar farklı etki anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, tüm bireyler ve kurumlar ürettikleri ve ilettikleri bilgiler ile, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde yalan-sahte/asılsız haberlerin üretimine ve tüketimine, bilgi kirliliğinin artışına katkıda bulunmaktadır.

3.1. Yeni Medya İşleri Karmaşık Hale Getiriyor

Geleneksel medyanın geçmişten günümüze taşınan bazı sorunları zaten vardı, ancak yeni medya olanaklarının da ortaya çıkmasının her şeyi karmaşık hale getirdiği söylenebilir. Örneğin, medya izleyici kitlesinin sürekli değişim ve devinim geçirmesi bu karmaşıklığı yaratan nedenlerin başında yer alabilir. Çünkü, 21. yüzyılda insanların ve toplumların medyadan beklentileri değişmiş, yaşamla ilgili ve değerler, ritüeller, din, siyaset, ekonomi gibi hemen tüm alanlarla ilgili bakışı yeniden şekillenmiştir. Bu bağlamda, sıradan bir insanın medya ile birlikte geçirdiği zaman da değişmiştir. Örneğin, 2000'li yıllarda doğan gençler haftada 50 saatten fazla, internette zaman geçirmektedir; üstelik, akıllı telefon satışları 2019 yılında bilgisayar satışlarını geride bırakmış durumdadır. Ortalama bir cep telefonu kullanıcısı telefonla iletişimine günde 2,5 saat harcamakta ve günde yaklaşık 30 dijital mesaj alıp en az 40 web sitesini ziyaret etmektedir. Güvenlik uzmanları, günümüzde kişi başına ortalama 15 medya hesabı düştüğünü ve bunların parolalarının sıklıkla yenilendiğini, bu yüzden aslında hiç kimsenin tüm parolaları aklında tutabilecek bir noktada durmadığını söylerken, aslında bu parolaları kaydetmelerine izin verilen bilgisayar programlarının büyük bir bilgi açığını yakaladıklarını öne sürmektedirler. 1960'ların medya kullanımı ile karşılaştırıldığında, 21. yüzyılda medya kullanımı %3.000 artmış durumdadır ve her gün medya aracılığıyla kendi reklamlarını yapan markaların günlük twitlerinin sayısı 10 milyonu bulmaktadır. Online perakende satışların ise Facebook üzerinden yapıldığında 18 kat daha etkili olduğu bulgulanmıştır. Her ne kadar kıtalar arası toplumsal eğilimlerin farklı olduğu öngörülse de örneğin, Avustralyalıların üçte birinin geleneksel anlamda iletişim için değil eğlence ve oyunlar için cep telefonları kullandığı ve her gün 100 milyon cep telefonu kullanıcısının YouTube'dan video izlediği ve/veya yüklediği bilinmektedir. 2009 yılında indirilen uygulama sayısı 300 milyon kadardı. 2010 yılında ise bu sayı 5 milyara yükseldi. İşletmeler bilinirliklerini arttırmak için internet haritalarına işaretler koyuyorlar ya da bireyler konumlarını kontrol etmek için aynı programları kullanıyorlar: Sonuçta, 600 milyon kişi çevrimiçi konum kullanıyor ve paylaşıyor, 380 milyon kişi ise internet haritalarıyla yollarını bulmaya çalışıyor. 2010 yılında yılında 15 milyon Ipad satıldı, bu sayı 2013'te 71 milyona ulaştı.. Günümüze kadar 350 milyon Ipad satışının gerçekleştiği belirtilmektedir. Genelde, YouTube öykülerinin %45'i Twitter üzerinden ve %65'i Facebook üzerinden yeniden paylaşılmakta. Genç nesil eşzamanlı olarak beş dijital ekranı birden idare edebiliyor ve eğer hala varsa, TV izleyicilerinin %42'si bir yandan televizyon izlerken bir diğer yandan *web surf* yapıyor. Diğer yandan geleneksel televizyon kanalları büyük bir izleyici sorunu ile karşıkarşıya çünkü artık izleyicilerin %32'si televizyon dizilerini internetten izliyorlar. İnternet günlük karar verme sürecinin ayrılmaz bir parçası

haline dönüşmüş durumda. Tüketicilerin %50'si satınalma kararlarını önce internette arama yaparak vermekte; otel ve uçuşların %60'ı internet üzerinden rezerve ediliyor ve gayrimenkul satışlarının %3'ü internet üzerinden gerçekleşmektedir.

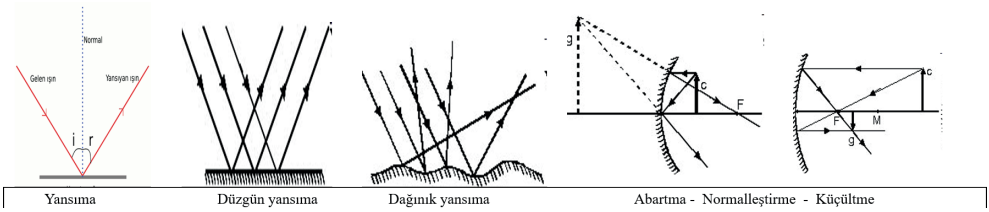
İnternetin yaşamımızdaki hemen her şeyi nasıl değiştirdiği çok açık ve net bir biçimde görülebiliyor. Gerek bireysel yaşantımızda gerekse toplumsal yaşantımızda internet artık bir insanlık hakkı olarak görülmekte ve yasama, yürütme, yönetim güçlerinden de buna uygun düzenlemeler beklenmektedir. Bunun yanı sıra sürekli ve kesintisiz internet kavramıyla birlikte gündeme gelen sosyal medya da günlük hayatımızı şekillendirmede önemli bir rol oynadı. Günümüzde bireyselleştirilmiş iletiler, güvenilir bir kaynaktan geldikleri varsayıldığından çok daha fazla önem kazanmakta. Bu iletilerin bazıları gerçekten önemlidir, çünkü onlara atfedilen sevgi, duygusal bağlam veya tam zamanında gelmesi gibi nedenlerle onlara değer verme eğilimi artmaktadır. Belki tam da biraz yardım ararken, sıkıldığınızda veya biraz paraya ihtiyacınız olduğunda size erişebilikleri için bunlar değerlidir. Bize bir bakış açısı, yeni bir nefes katarlar ya da bir öykü anlatma işlevi, bir anıyı canlandırma yönleri vardır. Bazen, karışık bir pizza gibi şundan bundan her şeyden biraz bir şeyler içermektedir ve metnin tümünden elde edilen şey de bunların bir arada bulunmasından çıkarılan anlamdır. Bu tür öyküler genellikle yakın arkadaşlara iletilir ve insanların kendilerini özel biri olarak hissetmelerini sağladığı için genelde insanları mutlu eder. Her ne kadar bireyselleştirilmiş iletilermiş gibi görünseler de bazen bu öyküler bireyselleştirilmekten o kadar uzaktır ki, gerçekte kimin öyküsü olduğunu veya kimin sesi ya da görüntüsü olduğunu anlamak bile olanaksız olabilir. Temel olan dolaşımda olmasıdır. Dolayısıyla göndericiler ya da alıcılar hemen herkes olabilir; yine de ileti, size ulaşmanın bir yolunu bulmak için yeterince kişiselleştirilmiş gibi görünmektedir. Kısalığı, çabukluğu, tüketim hızı ve kavrayıp yanıtlamak için az zaman içermesi (belki de okuma veya izleme, beğenme veya yönlendirme vb. gibi tek bir eylem), daha az çaba gerekmesi nedeniyle bu tür iletiler oldukça işlevselidir. Bu nedenle insanlar içeriğin değerli olduğunu düşünür ve bunları benimserler, saklarlar ve gerektiğinde yeniden kullanabilirler. Anlamsız geldiğinde, bunları silip yok etmek de kolaydır. Bu tür iletiler farklı söylem katmanlarına sahip oldukları için, çok yönlü olarak temsil edilebilecek ve farklı yorumlarla farklı anlamlar çıkarsanabilecek kadar çok anlam katmanı içerebilirler. Sosyal medya iletilerinin etkileriyle ilgili değerlendirmeler yapmak gerektiğinde, bu tip iletilerin çoğunlukla anlık iletiler oldukları ve anlık etki (*immediate impact*) ürettikleri kabul edilmektedir. Ancak bazen bir tür sembolik faktöre sahip olduklarından, ayrıca bir tür gecikmeli etkiye (*delayed impact*) neden olabilirler. İnsanlar genellikle birbirleriyle mizahi, duygusal veya ideolojik mesaj alışverişinde bulunmaktadırlar. Bazen, ileti size ulaştığı sürece içerik hiç önemli değildir, önemli olan iletişimde olmak ya

da belli birinden doğrudan size yönlendirilmiş bir iletidir. Bir 'dürtme' işlevi görebilirler. Bu yüzden, bu tür iletiler kolay, tekrarlanabilir, mobil ve aktarılabilir, ancak, güvenilirlikleri ve ikna kabiliyetleri her zaman sorgulanabilir bir noktada durmaktadır.

Bir yandan içerik önemlidir ama, diğer yandan önemli olan hızdır. Sosyal medyanın günümüzde önemli bir dezenformasyon platformu olduğu öne sürülmekte bu yüzden internet hız ve ustalık gerektiren 'sörf' sözcüğü ile ilintilendirilmektedir. Sosyal medya aracılığıyla dolaştırılan asılsız, sahte, yanlış veya doğrulanmamış içerikler, doğru bilgileri gönderme ve alma tartışmalarına sosyal medyayı da eklemektedir. Bu yüzden, yeni medya bir haber/bilgi alma ve aktarma platformu olarak gündeme gelmektedir. Kullanıcıların büyük bir bölümü özgün içerik üretmek yerine var olan ve güvenli bir kaynaktan geldiğini düşündükleri iletileri başkalarına yönlendirme işlevini üstlenmeyi *sosyal medyada olmak* olarak değerlendirmektedirler. Pek çok insan, toplumsallaşmayı yalnızca sosyal medyada etken olmak, çevresini olan bitenlerden haberdar etmek şeklinde algıladığı ve bunu eyleme döktüğü için, bireyler sürekli bir şeyler yayınlamak ve birilerini bir şeylerden haberdar etmek gibi bir işlevleri olduğunu düşünmektedirler. Boyd'un öne sürdüğü gibi (2012), insanların ***Always On*** – Sürekli Çevrimiçi olmaları durumunun aslında son derece sağlıksız ve bir o kadar da tehlikeli olabileceğini, Baym'ın belirttiği şekliyle (2015) Yıkılmış Kimlik ve Kendini Tanıtma (*Disembodied Identity & Self-Presentation*) sorunları yaşayacakları ve Papacharissi'nin öngördüğü (2010) Lüks Olarak Gizlilik (*Privacy as a Luxury*) kavramıyla karşılaşılacağı da vurgulanmaktadır. Boyd'a göre, gerçek yaşamdaki bilimsel araştırmalara göre bilgi yüklü *bit*'lerin her yerde bulunduğu anlamına gelen, *IoT* ya da Şeylerin İnterneti olarak ifade edilen ve aslında bir cep telefonu ile internet özellikli bir bilgisayar arasındaki teknolojik bir melez olarak adlandırılabilecek Akıllı Telefonun yükselişinin "sürekli yayında bir yaşam tarzı" olarak ortaya çıkarması her zaman sağlıklı sonuçlar vermeyebiliyor (Boyd, 2012). "Her zaman açık/Always-on" olmak," ' "*bit*"lerin her yerde bulunmasını pekiştirerek, her yerde ve her zaman bağlanabilecek çok sayıda seçeneği ve sürekli güncellenme gerekliliğini gündeme getirmektedir ve bu aslında korkutucu bir şeydir. Sonuçta, yeni medyanın bir şeyler kolaylaştırdığı kadar, başka şeyleri de karmaşıklaştırdığı açık bir gerçektir.

Bilgi kirliliği ile ilgili olarak yeni medya ve sosyal medyanın suçlanmasında temel birkaç etken bulunmaktadır. Medya, bireylere ve toplumlara ulaşırken onlara değerler, görüntüler, sosyal yapılar, örgütsel düzeyler ve uygulama olanakları, ekonomik perspektifler, gelecekteki başarı ya da başarısızlıkla ilgili umutlar ve korkular, hatta belli bir ruh hali bile aktarabilmektedir. Ancak bu aktarım tek bir merkezden ve tek bir bakış açısıyla gerçekleşmez. Tıpkı fizikteki yansıma kuralları gibi, medyada yansımalar söz konusudur. Çoklu kaynaktan düzgün bir yansıma olduğunda, yani her televizyon kanalı ya da yeni medya kaynağı aynı haberi aynı

şekilde verirse de sorun çıkmaz, yalnızca haber çoklanmış olur. Ancak yeni medya söz konusu olduğunda, bir 'dağınık yansıma' söz konusu olmakta, herkes aynı haberi farklı biçimlerde algılayıp yorumlayabilmektedir. Burada da bir çoklama söz konusudur, ancak bu düzensiz, dağınık, tam bir bilgi kirliliği ortamı oluşturan bir yapı sunmaktadır. Bu dağınık yansımaya neden olan mercekler, yani medya kaynakları da kendilerine gelen haberi 'düzgün' bir biçimde ya da olduğu gibi yansıtma işlevi üstlenmek istemezler. Bunu abartarak (*maximizing*), normalleştirerek (*normalizing*), sıradanlaştırarak (*banalization*), küçülterek (*minimizing*) ya da tersine çevirerek (*reversing*) vermek daha fazla popülerliği beraberinde getirdiği için, bu yollardan birini ya da birkaçını seçebilirler. Bilginin farklılaştırılması ve farklı medya tarafından farklı şekilde ifade edilip farklı etkiler bırakmayı amaçlaması nedeniyle bunların her biri bilgi kirliliğine neden olmaktadır. Medya, kullandığı farklı mercekler yardımıyla, var olanı büyütebilir, küçültebilir. Var olanı yok edebilir, ya da olmayanı var gibi gösterebilir. Bu noktada, dağınık yansımayı yani bilgi kirliliğini oluşturan şey, sosyal medya kullanıcısı olan ve kendine gelen bilgiyi manüple ederek ya da gerçeklik testinden geçirmeden paylaşan her bir bireydir ve her bir medya olabilir.

Şekil 2. Medyanın Bilgiyi Kirletme Biçimleri (Pembecioğlu, 2014:83-85)

3.2. Bilgi Kirliliği (*Infollution*)

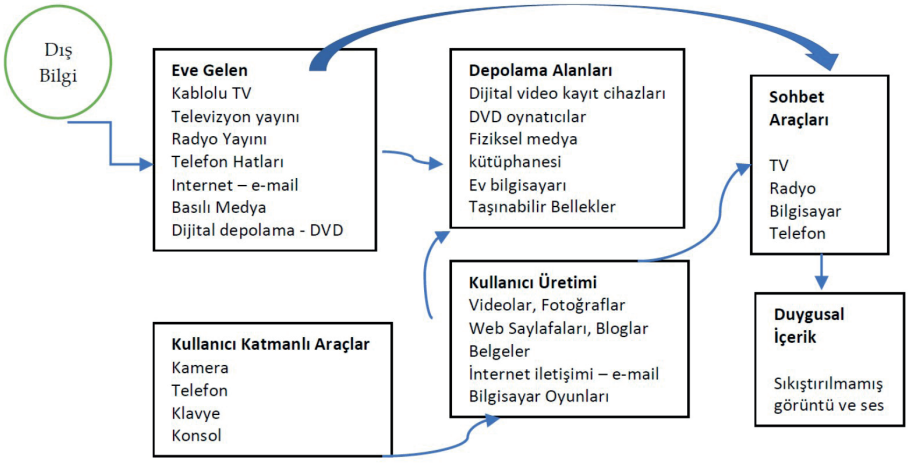
Bilgi kirliliği yeni bir kavram değildir. Ancak son zamanlarda daha sıklıkla gündemdedir. Açık ve net olarak görülebilmesi beklenen bilginin kirlenmesi ya da kirletilmesi anlamına gelmektedir. Çeşitli sebepleri olduğu düşünülmektedir. Ana sorunlardan biri bilgi akışının hızı olabilirken, diğer bir sorun da tüm mesajların sindirimi olabilir – ki bu günümüzde genelde olanaksız gibi görünmektedir. Böylece değerli olan (*valuable*) ile atılabilecek (fazlalık – *redundant*) olan arasındaki fark gündeme gelmektedir. Ancak, bilgileri değerli olan veya değerli olmayan olarak sınıflandırmak bile çok büyük bir zaman ve çaba gerektirir. Üstelik değerlendirilen iletiye atfedilen değer bir kişiden diğerine değişebileceği gibi, şu an değerli olmayan bir ileti beş dakika sonra çok değerli olarak görülebilir.

Schiller (2015) ortalama bir tahminle saniyede 3 sözcük akışı içeren yarım saatlik bir konuşmada 5.000'den fazla sözcük aktarımının yer aldığını ifade etmektedir. Lashley'in gerçekleştirmiş olduğu çalışma açısından bakıldığında (Lashley, 1951) bu genellikle karmaşık bir etkinlik olarak bile kabul edilmeyecek denli sıradan bir söz aktarımıdır. Ancak gerçekte konuşma, sayısız sürecin planlanmasını içeren en karmaşık yetenekli seri davranış biçimlerinden biridir. Bu açıdan bakıldığında hiçbir beyin sözcüğü sözcüğüne bir konuşmayı yineleyememekte ve uzun süre belleğinde tutamamaktadır. Kişinin kendisi bile, bunu gerçekleştirememektedir. Bu da işlevsel kılınmadığı ve (uygulama, konuşma, yazma gibi) başka türlü şeylere dönüştürülmediği sürece bilgiye ancak kısa bir süreliğine sahip olabileceğimiz anlamına gelmektedir. Bu 'kısa süre' de gitgide kısalmaktadır çünkü bilgi akışı son derece hızlı gerçekleşmekte, iletilen iletilerin değerli değersiz, anlamlı anlamsız ayırımlarının çok hızlı yapılması gerekmektedir.

Konu ile ilgili 2009 yılı verileri, günlük yaşamımızda saniyede 2,6 kelime oranında bir bilgi sağnağına maruz kaldığımızı öngörmektedir. Bu açıdan bakıldığında, örneğin, ortalama bir Amerikalı her gün yaklaşık 100.500 sözcüğe maruz kalmaktadır (Bohn ve Short, 2009). Verilere göre, 2008'de Amerikalıların iş dışında yaklaşık 1,3 trilyon saat bilgi tükettiği tahmin edilmektedir, bu da kişi başına günlük ortalama yaklaşık 12 saattir. Ortalama bir günde ortalama bir kişinin günlük medya tüketimi 100.500 sözcüğe ve 34 *gigabyte* karşılık gelen 3,6 *zettabyte* ve 1,080 trilyon kelimeye ulaşmıştır (Bohn & Short, 2009:980-981).

Bu hızlı bilgi akışı ve medyaya bu kadar yoğun bir maruz kalma süreci çerçevesinde, bir bireyin alınan bilgileri hızlı bir şekilde işlemesi, içselleştirmesi ve bunlara uygun tepkiler vermesi olanaksız görünmektedir; ancak yine de halen daha "bilgili" olduğumuzu ya da olabileceğimizi düşünerek kendimizi bu bilgi bombardmanına maruz bırakmakta, bu bilgilerden hareketle kararlar verebilmekteyiz.

Uzmanlar, bir bilginin bireyde yerleşip kullanıma aktarılabilmesi için sekiz kez tekrar edilmesi gerektiğinin altını çizmektedirler. Bu da bilgi tekrarlarının da aslında önemli olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Çocukların ve yaşlıların kısa süreli odaklanma süreci, söylenenleri anımsamalarını engelleyebileceğinden, ileti çok önemliyse medya tekrarları iletinin özünü almalarına yardımcı olabilir. Pandemi gibi özel bir durum söz konusu olduğunda, gerçekten de kamuoyunun içselleştirmesi için gerekli kamu spotları, hijyen hakkında genel bilgiler, virüsün nasıl yayıldığı, belirtileri, uyulması gereken kurallar, seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasakları gibi bazı haberlerin tekrarlanması önemlidir. Yine de insanların tekrarlardan çok sıkıldığını ve tekrarlardan kaçınmak için iletinin içeriğini göz ardı edebileceklerini de unutmamak gerekli. Bu nedenle, tekrarlanan iletilerin bazıları artık bilgi ya da bilgi kirliliği olarak sınıflandırılamaz.

Şekil 3. Evdeki Enformasyon Akışı (Bohn & Short, 2009:983)

Medya, artık bilgilerin paylaşıldığı tek nokta konumuna gelmiş durumdadır. Ancak bilgilerin gerçekliklerinin ve güvenilirliklerin irdelenmesi gereklidir. Yegen'e göre, "*Fact-check*: Olgu kontrolü", yani "doğruluk kontrolü" artık dezenformasyon bağlamında önemli ve gerekli bir uygulamadır ve Avrupa'daki olgu kontrolü kuruluşlarının sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu kuruluşlar, haberlerin, içeriklerin ve beyanların doğruluğunu ölçüp tartışarak doğruluk kontrolü yaparlar (Yegen, 2018: 102).

Orman'a göre (1984) bilgi kirliliği modern örgütlerde ve genel olarak toplumda büyük bir sorun olarak nitelendirilmektedir. Bilgi kirliliği ile mücadelede birincil araç olarak karar destek sistemleri önerilmektedir. Terim olarak 'Infollution: Bilgi Kirliliği' ilk kez 2009 yılında Stamenković (2009) tarafından yazılan bir makalede yer almaktadır ve yazar, bu olguyu bilgi patlaması olarak açıklamaktadır. Konu ile ilgili benzer terimler "*Overchoice:* Seçenek fazlalığı" (sanayi sonrası toplumda tüketicilerin çok fazla seçenekle karşı karşıya kalma sorunu) ve "*bilgi kirliliği"* veya *bilgi kirlenmesi*dir. Bilgi teknolojisinin getirdiği herhangi bir istenmeyen yan etki olarak tanımlanan aşırı, yararsız veya tehlikeli bilgilerin iletişim kanalları yoluyla yayılması ve bu yan etkiler sosyal, ekonomik, kültürel, politik veya psikolojik olabilir.

Kumar (2013) bilgi kirliliğinin bilimsel araştırmalarda yanıltıcılık faktöründen söz ederken Iqbal ve diğerleri kavramı (2018, 2019) endüstri 4.0 bağlamında değerlendirmiştir. Kumar, akademik ve akran baskısı nedeniyle tüm akademisyenlerin bir şekilde yayın yapmaya zorlandığını ve bunun alanyazına ilişkin bir bilimsel kirliliğe (*infollution*) neden olduğunu

belirtmektedir (Kumar, 2014). Ancak Iqbal (2019: 165), "bilgi kirliliği" teriminin ilk olarak Güney Kore Telekomünikasyon Kurumunun (KTC) eski CEO'su Dr. Paek-Jae-Cho tarafından 2002 yılında kullanıldığından ve böylelikle bilgi teknolojisinin bir yan ürünü olarak gündeme yerleştiğinden söz etmektedir. 2002 yılında, Dr. Chou, 14. Uluslararası Bienal Uluslararası Telekomünikasyon Derneği (*International Telecommunication Association, ITS*) Bienali'nde bilgi kirliliğinin topluma olumsuz etkilerini ele almıştır. Bilgi kirliliği, ilgisiz, doğrulanmamış, pek önemli olmayan, daha az doğru ve kesin olmayan bilgi olarak tanımlanmaktadır.

Iqbal ve arkadaşları, küresel ölçekte hızlı bilgi artışı nedeniyle, bilginin küresel yükselişinin ve bilgi kirliliğinin (*infollution*) üstel temelde bir sorun olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu bakış açısına göre, bilgi kirliliği 21. yüzyılın en büyük zorlukları arasında yer almaktadır ve özellikle bilgi işlemcilerinin karar vermenin iyileştirilmesi için kaliteli bilgileri tanımlaması açısından faydalı olacaktır. Ayrıca çalışanların algılamasına dayanarak bilgi kirliliğinin temel boyutlarının belirlenmeye çalışılması ve örgütsel karar verme aşamalarında çok boyutlu bir bilgi kirliliği (kirlenme) ölçeği geliştirmesi önerilmektedir. Iqbal ve Nawaz'a (2019) göre, bilgi kirliliği alakasız, modası geçmiş, yanlış, gizli, asılsız ve istenmeyen bilgilere atıfta bulunmaktadır. Kuruluşlar, endüstri 4.0 döneminde belirli iş operasyonları ile ilgili büyük verilerle uğraşmanın kısıtlandığı bilgi kirliliğiyle başa çıkmakta zorlanmaktadır. Algılanan bilgi kirliliği erişilebilir, içsel, bağlamsal, temsili ve yıkıcı bilgi kirliliği olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır.

Bu nedenle çalışanların bilgi kirliliğinin hem topluma hem de kuruluşlara uygulayabileceği olası önemli etkileri göz önünde bulundurarak zararlı etkilerini fark etmeleri önemlidir. Bewick ve Corrall (2010), bilgi kirliliğinin en temel endişesinin, kurumsal performansı artırabilecek bilginin kalitesi olduğunu ileri sürmektedirler.

Özdemir, bireysel olarak bilgi kirliliğine katkıda bulunarak özel olarak güven ve pay kavramlarını tahrip edenlerin oluşturacağı riskten bahsederek bu kavramı kullanmaktadır (2016). Ayrıca, sınırlı bilgiyi işleme kapasitesine sahip bireylerin, bilgi konusunda aşırı artış veya aşırı bilgi yüklemesi gibi bazı sorunlarla mücadele ettiğini belirtmektedir. Sonuç olarak, bireyler yanıltıcı bilgiye ve bilgi kirliliğine maruz kalırlar. Bireylerin bilgi üretme ve yaymadaki rolü göz önüne alındığında, bilgi kirliliği kavramında da bireysel olarak sorumlu ve etkili olduklarını kabul etmek mümkündür.

Chakraborthy (2016), eğitim alanında bilgi kirliliğinden söz etmekte ve bunu çocukların zihinlerini ve düşüncelerini kirleten "bilgi kirliliğiyle" mücadele konusunda tartışmaya götürecek kadar önemsemektedir. Araştırmada ayrıca, Güney Kore'deki bilgi kirliliği ile mücadele

önlemlerinden biri olarak 'Yeşil Dijital Çocuk (*Green Digital Kids*)' programı ele alınmaktadır. Çocukların dijital medyanın potansiyel zararlı etkilerini anlamalarına yardımcı olan bu program, çeşitli öğrenme etkinlikleri ile çocuklar için motivasyonel çekiciliği en üst düzeye çıkaran ve etkileşimli dijital eğitim araçlarıyla onlara pratik güvenlik yönergeleri ve siber etik öğretmeyi amaçlayan bir yazılımdır.

Pandita (2014) bilgi kirliliği konusunda sadece bilgi teknolojilerini suçlarken, Güven (2017), iletişim teknolojilerinden, siyasi iletişimden ve kamusal alandan bahseden genel medya kavramını da bilgi kirliliği kavramına eklemektedir. Ayrıca, yeni iletişim teknolojileriyle kamusal alanı genişleten ve çoğaltan etkileşimli iletişimin çeşitli şekillerde mümkün olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, bu araçlar aynı zamanda bir kakofoni sergilemektedir ve siyasi iletişim sürecinin istikrarsızlığını ve kötüleşmesini etkilemeleri de mümkündür. Yeni iletişim teknolojilerinde izinsiz giriş, manipülasyon ve siber saldırılar daha kolaydır. Ancak Elgun (Elgun ve ark., 2018), bilgi kirliliğini geniş, açık yapısı ve kontrolsüz kaynakları nedeniyle insanları belirsizleştirmek ve manipülasyona neden olmakla suçlayan internet bağlam kümesine yerleştirmektedir.

Prankumar, bilgi kirliliğinden medyanın olumsuz etkisini kapsayan yakın bir kavram olarak bahsetmektedir. Filtrelerin ve "özelleştirilmiş" içeriğin yanı sıra, Buzzfeed, Distractify ve Upworthy de dahil olmak üzere, doğrudan sayfa ziyaretlerininin yanı sıra sosyal medya paylaşımını teşvik etmek için yerleştirilen "tık tuzağı*"na* (*clickbait*) ya da daha geniş kitleye ulaşmayı hedefleyen sansasyonel başlıklara dayandığı için bazı sosyal medya kuruluşlarından gelen haber akışlarını ve genel anlamda medya eleştirilmektedir (2017:25). Burada, çevrimiçi yayınlananların doğruluğunu değerlendirmeyi daha da zorlaştırmaya sürekli katkıda bulunan bir bilgi kirliğinin yanıltıcı niteliklerine değinen Power (2014)'ın bakış açısından da söz edilmelidir. Ona göre, bilgi kirliliği, çocuğun medya okuryazarlık bağlamında güçlendirilmesinin savunuculuğuna katkıda bulunmaktadır ve bu da "şiddet içeren bilgisayar oyunlarına bağımlılık, siber zorbalık, cinsellik avcıları, müstehcenlik ve ırkçılık" kavramlarını içermektedir (Prankumar, 2017:25). Ancak, Zafarmand'a göre, özellikle sağlık konularında sosyal medya ve bilgi kirliliği, bazı kapalı/kısıtlı platformlarda gizli bilgilerin paylaşılması veya ifşa edilmesi söz konusu olduğunda güven kaybına neden olabilmektedir (Zafarmand, 2010: 42).

Müşterilerine anlamlı sonuçlar çıkarmak için belirli algoritmalardan yararlanan gizli ya da açık bir şekilde veri toplayan mobil uygulamalar ile bilgi kirliliği daha da kolay yayılmaktadır. Örneğin, 25-40 yaşları arasında bir kadınsanız ve herhangi bir nedenle internetten özel hastane fiyatlarını ve diyet kısıtlamalarını kontrol ediyorsanız ayrıca, kız çocukları için bir çift ayakkabı alma seçeneklerinizi görmek üzere sanal marketlerde dolaşıyorsanız, bu programlar

hamile olduğunuz sonucuna ulaşabilirler. Buradan hareketle, sizin için özel oluşturulan bilgi "*bit*"leri, özellikle pazarlama amacıyla anlamlı sonuçlara ulaşmak için kullanılabilir ve hiç ihtiyacınız olmayan birçok reklam metni ile karşılaşabilirsiniz. Cameron ve Ju-Pak (2000) bilgi kirliliğinin büyük bir sorun olduğunu belirtmektedir. Onlara göre, reklamlar editoryal öğeler olarak maskelendiğinde bir bulanıklık oluşmaktadır. Gazeteler, reklamları editoryal içerikten farklı hale getirerek editoryal güvenilirliği korumalıdır. Onlara göre, haberlerde geçen veriler aynı zamanda reklam işlevi de üstlenmektedir. Örneğin, tıpla ilgili bir çalışma sunulacak olsa, bu haber belirli bilim adamlarının, belirli laboratuvarlarda çalışan uzmanların veya sağlık kliniklerinin isimlerini ön plana çıkarma fırsatı olarak görülebilir ve kötü amaçlarla kullanılabilir.

3.3. Yalan/Sahte/Asılsız Haber ve Bilgi Kirliliği

Kavram açısından 'yalan haber' birine zarar vermek üzere oluşturulan, genelde ısmarlanmış-fabrikasyon' (*fabricated*) haber ya da haberler dizisi olarak değerlendirilmektedir. Amacın kötücül olması ve tek bir haberle kısıtlı kalmayıp bir dizi haber içermesi nedeniyle diğerlerinden ayırt edici bir özelliğe sahiptir. 'Sahte haber' ise genelde, daha önce çıkmış haberlerden üretilen, adresi, kişileri, fotoğrafları farklı biçimlerde kullanmak maksadıyla yapılan ancak organize bir suç teşkil edecek kadar planlı ve kötücül amaçlar içermeyen haberler için kullanılmaktadır. 'Asılsız haberler' ise genelde 'asparagas' haber olarak bilinen, hiç olmayan ancak olabilme ihtimali de bulunan haberler olarak değerlendirilmektedir. Bunlar genellikle birbiri ile çatışmalı iki ünlünün aslında sevgili olduklarını iddia ederek, her ikisinin de gazete demeçleri verip durumu yalanlamasına ya da doğrulamasına zemin hazırlayan haberler olarak değerlendirilebilir. Her durumda, tüm bu etik olmayan haber çeşitleri gerçek bilgiden uzak olmaları ve kafa karıştırıcı özelliklerinden dolayı **bilgi kirliliği** olarak değerlerlendirilmektedir. Bunlardan farklı olarak günümüzde *Mocking style* denilen haberleri skeçleştirip komik unsurlar ekleyerek insanların gülmelerini ve düşünmelerini sağlayan haber çeşitleri de özellikle gençlerin çok ilgisini çekmektedir. Sonuçta, her şekilde, nesnel gerçekten uzaklaşan ya da uzaklaştırmaya çalışan haberlerin bilgi kirliliği olarak değerlendirilmesi gereklidir.

Haber ve eğlence sitesi BuzzFeed tarafından yaptırılan 2016 anketi, "sahte haber başlıklarının Amerikalı yetişkinlerin %75'ini kandırdığını" ortaya koymaktadır (Silverman ve Singer-Vine 2016). Fernández-García'ya (2017) göre bu yoğunluk, sahte haber kavramının henüz başlangıcıdır ve 2017'de Oxford sözlüğünün seçtiği yılın sözcüğün '**Sahte Haber** – *Fake News*' olması da çok önemlidir.

Sahte haberler, genellikle bir ajansa, kuruma veya kişiye zarar vermek ve/veya finansal veya politik olarak, okuyucuyu arttırmak için sansasyonel, yanlış yönlendirici veya doğrudan

üretilmiş başlıklar kullanarak yanlış yönlendirmek ya da daha çok okur kazanmak amacıyla yazılıp yayınlanmaktadır. Benzer şekilde, 'tık tuzağı' (*clickbait*) hikâyeleriyle göz alıcı hale getirilmiş başlıkları bu etkinlikten reklam geliri elde etmektedir.

Gerçek-sonrası (*post-truth*) siyasette sahte haberlerin de önemi artmış görünmektedir. Gerçeğin değerinin düşmesi nedeniyle, her şeyin gerçekmiş gibi göründüğü bir dünyada yalan haberler gerçek haberlerden daha fazla önem kazanmış gibidir. Medya kuruluşları açısından bakıldığında, takipçileri web sitelerine çekebilme becerisi, çevrimiçi reklamcılık geliri elde etmek anlamına gelmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, eğer yanlış/sahte içerikli bir hikâye yayınlamak kullanıcıları çekiyorsa, bu reklam verenlere fayda sağlar ve derecelendirmeleri iyileştirir. Çevrimiçi reklam gelirlerine kolay erişim, artan siyasi kutuplaşma ve başta Facebook haber akışı olmak üzere sosyal medyanın popülerliği, meşru haberlerle rekabet eden sahte haberlerin yayılmasında rol oynamaktadır. Karşıt hükümet aktörleri, özellikle seçimler sırasında sahte haberlerin üretilmesi ve yayılmasında rol oynamaktadır. Sahte haberler, medyada ciddi haberlerin yer almasını zayıflatmakta, hatta gazetecilerin önemli haberleri paylaşmalarını zorlaştırmaktadır. Bazı gazetecilerin, gerçekleri yazmaları nedeniyle suçlanmaları bile söz konusu olabilmektedir.

'Sahte haber' terimi kavramla ilgili bir alan yaratmış olsa da "bilgi kirliliği-*infopollution*" gibi benzer terimler de ortaya çıkmaya devam etmektedir. Giuliani-Hoffman (2017) 'yanlış bilgi – dezenformasyon (*disinformation*)', 'mesenformasyon (*misinformation*)' ve yanlış bilgilendirme (*mal-information*)' terimlerini birbirinden ayırır: Bu sınıflandırmaya göre, yanlış bilgi (mesenformasyon) zararlı niyet olmadan yayılan yanlış bilgidir. Dezenformasyon (*disinformation*) ise zararlı niyeti olan kişiler tarafından oluşturulur ve paylaşılır. Yanlış bilgilendirme (*malinformation*) ise "gerçek" bilgilerin zarar verme niyeti ile paylaşılması anlamına gelmektedir. Tüm bu farklı amaç ve içeriklerle, daha çok mizah, siyaset, ekonomi, spor ile birlikte sunulan, abartılmış, sürekli yinelenerek çokluğunu ve böylece belki de inandırıcılığını arttıran bir bilgi kirliliği ortaya çıkmaktadır. Sonuçta, bütün bu bilgi kirliliğinin içinde gerçeklerin oranı görülemeyecek kadar azalmakta ve neredeyse yok olmaktadır.

Oxford Üniversitesi Reuters Enstitüsü tarafından 37 ülkede yapılan 2018 araştırmasına göre, en çok sahte habere maruz kalan ülkelerinden başında Türkiye ve ardından Yunanistan ve ABD gelmektedir. Spektrumun diğer ucunda ise Almanya, Danimarka ve Hollanda bulunmaktadır. Türkiye'de insanların %60'ı çevrimiçi okudukları haberlerin doğru mu yanlış mı olduğu konusunda endişeli görünmektedirler. Ankete katılanlar, anket öncesinde en az bir sahte haber ile karşılaştıklarını dile getirmektedir ve Türkiye, sahte haberlerin en çok sergilendiği ülke konumundadır. Araştırmaya göre, her iki kişiden biri asılsız haberlerle en az

bir kez karşılaştıklarını belirtmektedirler (https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/selim-tursen/sosyal-yalan-40986564).

3.3.1. Geçmişte Asılsız Haberler

Yüzyıllar boyunca, grip gibi yeni virüs türleri ülkelerde hastalık, ölüm ve parçalanmayı artıran salgınlar üretmektedir. Akın ve Gözel'e göre, 1918'de İspanyol gribi, 1957'de Asya gribi, 1968'de Hong Kong gribi ve 2009'da domuz gribi morbidite ve mortalite açısından çeşitli özelliklere sahip birer pandemi olarak bilinmekteydi. 2020 yılında ortaya çıkan pandemiye ise Çin kaynaklı yeni tip bir korona virüsü neden olmaktadır ve *Covid*-19 salgını, uluslararası dolaşımda olan insanlar tarafından dünyaya yayılması nedeniyle İspanyol, Hong Kong, Asya ve domuz gribi salgınlarına çok benzemektedir (Akın ve Gözel, 2020: 515).

Hastalığın ortaya çıkması ile birlikte, pek çok resmi açıklama, haber ve yorum geleneksel medyada ve yeni medyada yerini almıştır. Haberlerin, hastalığın kendisinden daha korkutucu olduğunu söyleyenler bile olmuştur. Ancak tarihe bakıldığında, bu dönem, medya okuyucu/izleyici/takipçilerinin karşılaştığı ilk yanıltıcı ya da sahte haber sağanağı değildir. Yıldırım ve Ertin'in (2020) hatırlattığı gibi, Türk tarihinde, benzer bir sağlık sorunuyla ilgili ilk sahte haber olayı yine bir başka acil durum sırasında ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi, 1892'de Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika, İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Danimarka'da kolera salgınları yaşanmıştı. Zamanın Osmanlı padişahı II. Abdülhamid, hem yurtdışında meydana gelen salgın haberlerinin hem de Fransa'da salgınla mücadele için yürürlüğe konan kanun ve direktiflere ilişkin belgelerin çevirilmesini istemiş, bunlar dönemin Üst Sağlık Konseyi ve Askeri Sağlık Dairesi tarafından tercüme edilmiştir. Benzer belgeler Berlin büyükelçiliğinden de alınmıştır. O dönemde, Osmanlı topraklarındaki olguların ve ölümlerin sayısı nispeten düşüktü ve doktorlar arasında kolera salgını olup olmadığı konusunda bir fikir birliği olmadığından, bazıları bunun gastroenterit olduğu konusunda ısrar etmekteydi. İnsanlar, daha ağır bedelleri olan eski salgınların anısı hala taze olduğu için bu vakaların kolera olduğuna da henüz ikna olmamıştı. İstanbul'da, belediye başkanının hazineden ek bütçe almak için sahte bir salgın düzenlediği, iç basında çıkan söylentiler arasında yer aldı. Bu haberler kısa sürede dış basına da yansıdı. Artık Avrupa basınında da Osmanlı gazetelerindeki resmi açıklamaların "tanımlanamayan hastalık"tan söz ettiğine ilişkin haberler çıkmaya başlamıştı. Padişah bu gelişmelerden oldukça hoşnutsuzdu ve dönemin iki ünlü uzmanını Dr. Zühtü Nazif (1883-97) ve Dr. Rıfat Hüsameddin'i (1863-1922), araştırmalar yapmak ve kesin tanı koymaktan sorumlu olmak üzere (günümüzdeki bilim kurulu gibi) görevlendirimişti. Bu askeri hekimler Val-de Grâce Askeri Hastanesinde bakteriyoloji konusunda uzmanlaşmış ve Pasteur Enstitüsü'ndeki eğitimlerinden yeni dönmüşlerdi. Mikrobiyolojik analizlerin ardından "tanımlanamayan hastalık"

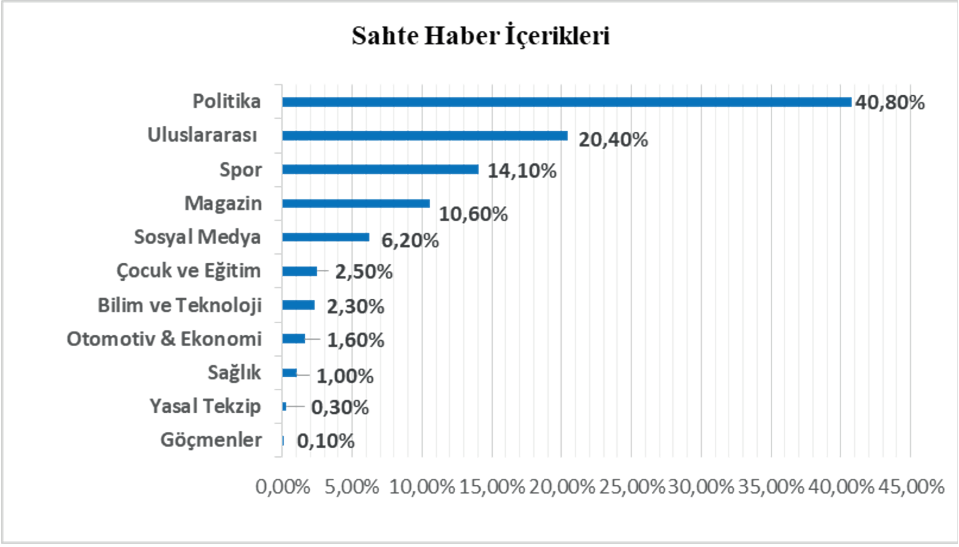
kolera olarak tanımlandı ve bu tanı 19 Eylül 1893'te resmi gazetelerde yayınlandı (Yıldırım ve Ertin, 2020). Her ne kadar sonrasında Paster Enstitüsü'nde eğitim görmüş olan bir başka uzman, bakteriyolog Dr. Hamdi Aziz'in kendi araştırmalarında ve laboratuar analizlerinde kolera basili ile karşılaşmadığına ilişkin ifadeler kısa süre sonra basınla ilgili sıkıntıların ve ikilemlerin tekrar ortaya çıkmasına neden olduysa da bu olay sahte haberlerin geçmişte de en az bugünkü kadar etkili olduğunu ve o zamanın yetkililerinin de bunları düzeltmek için ellerinden geleni yaptığını göstermekte. Bu olgu, sahte haberler durumunda halkta ve yetkililerde ortaya çıkan tepkilerle ilgili genel bir eğilimi örneklemektedir.

3.3.2. Geleneksel Medyada Bilgi Kirliliği: Asılsız Haberlerin Sunumu

Sahte haber kavramı, basın tarihi kadar eskiye gitmektedir. Ancak günümüzde, daha çok geleneksel medyanın sahte haberleri nasıl sunduğuna odaklanan bu çalışma, ele alınan örneklem çerçevesinde bunu incelemeyi amaçlamaktadır. Bilgilerin güvenilirliğini korumak yayın kuruluşlarının görevi olduğundan, bunların geleneksel medya tarafından nasıl ele alındığı ve nasıl konumlandırıldığı önemlidir. Sahte haberin geleneksel medyada nasıl yer aldığı konusunun araştırılması için Hürriyet gazetesinin arşivleri üzerinde bir çalışma yürütülmüştür. Gazetede 2010 yılından başlayarak sahte haberlerden söz edilen haberler araştırılmış ve 681 haber örneklem olarak tanımlanarak çözümlenmiştir. Veriler ilginç sonuçlar içermektedir. Bulgular, sahte haberlerin ideoloji, politika, ekonomi ve yaşamın diğer bakış açılarını şekillendirmedeki ana faktörlerden biri olarak önemini korumakta olduğunu ortaya koymaktadır. Sahte haberler, insanların belli konulardaki görüş ve düşüncelerini belirlemeyi ya da değiştirmeyi günümüz güncel deyişi ile bir 'algı operasyonu' gerçekleştirmeyi hedeflemektedirler.

Sonuçlar ayrıca, geleneksel medyanın (Hürriyet Gazetesi'nin) 2010'dan başlayarak sahte haberlerle mücadeleye daha fazla ağırlık verdiğini ortaya koymaktadır. Alınan örneklem çerçevesinde, geleneksel medyadaki sahte haberlerin %20'den fazlasının, uluslararası hukuka veya olaylara bağlı olduğu görünmektedir. Bu tür haberler çoğunlukla açıklayıcıdır ve genellikle sahte haberlerin farklı ülkelerde nasıl konumlandırıldığı ile ilgili bilgi aktarmaktadır. Sözü edilen ülke ve kurumlarda ne tür uygulamalar geliştirdiği konusunda yurt dışından örnekler verilmektedir. Geleneksel basında sahte haberlerin yasaklanması yolunda bazı önlemlerin adımlarını görmek ve bunun ne kadar zor olabileceğini kavramak da mümkündür. Bu bakış açısı, yalnızca yeni medyanın değil, geleneksel medyanın da sahte haberlerin kaynağı olarak görülmesi ve buna karşı mücadele ile ilgili sorgulanması gerektiğinin de ortaya koyulması nedeniyle çok önemlidir. Günümüzün geçişimli medya (*transmedia*) döneminde, haberlerin bir ortamdan diğerine aktarımı çok kolay olmaktadır ve haberlerin hareketliliği beraberinde daha fazla sorgulama alanı getirmektedir. Burada yalnızca bilginin doğruluğu, nesnelliği ve

şeffaflığı değil, bireyleri o habere yönlendiren bir korku çekiciliği de söz konusudur. Kaynakların güvenilirliği, etik ve önyargılar, yalnızca bilgiye ulaşmanın değil, bilgiyi sorgulamanın da getirdiği bakış açıları söz konusudur. Temelde, bilginin yalın halde değil, hangi diğer imgelerle ve kavramlarla bir arada olduğu da sorgulanması gereken bir noktada durmaktadır.

Şekil 4. Geleneksel Medyada Sunulan Sahte Haber İçerikleri Sınıflaması (Pembecioğlu, 2020)

Her ülkenin ve farklı toplumların haberleri farklı kavramlarla ilintilendirebileceği ve bunlardan farklı haberler gerçekleştirebileceği düşünüldüğünde, bilgi kirliliğinin boyutları daha net görülebilir. Ele alınan on yıllık süreç içinde, geleneksel medyadaki sahte haber kavramını sorgulamayı amaçlayan bu çalışmada, sahte haberlerin hangi haber içerikleri ile bağlantılandırıldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu değerlendirme sonuçlarına göre, politik bağlamda sahte haberlerin oranının %40,8 düzeyine ulaşmakta ve veriler sahte haberlerin çoğunlukla siyasetle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Yine de spora (%14,1), dergiye (%10,6) atıfta bulunan sahte haberler ile karşılaşmak da mümkündür. Sahte haberlerlerin kendi başlarına bağımsız dolaşımı bir yana, sahte haberlerle ilgili haberlerin de bulunduğunu ve bunların yalnızca %6,2'nin sosyal medya bağlamına atıfta bulunduğunu vurgulamak gerekir. Sahte haberlerle ilgili yasal yollara başvurulduğunu, örneğin tekziplerin yayınlandığını görmek çok nadirdir ve tüm bulgular arasında bir ya da iki olayla sınırlı görünmektedir. Günümüzde sağlık sorunlarıyla ilgili asılsız bilgi ve sahte haberlerin yoğunluğuna karşın, geçtiğimiz 10 yılı içeren bulgular arasında sağlık konulu sahte haber oranının yalnızca %1 olması da oldukça önemlidir.

Günümüz koşullarında, bireylerin resmi açıklamaları da sorgulama ve bunlar hakkında bir olgu kontrolü (*fact check*) isteme hakkına sahip olduklarını hissetmeleri de önemlidir. Örneğin, son zamanlarda Adana'da elektriği kesilen bir vatandaşın sosyal medya görüntüleri olay yaratmıştı. Hükümetin, pandemi sürecinde elektrik borcunu ödeyemeyenler için üç aya kadar erteleme seçeneklerinin olacağını açıkladığını ve buna dayanarak iki aylık toplam 2 bin 472 TL'lik elektrik borcu için öteleme istediğini belirten vatandaşın borcu yüzünden elektriğinin kesilmesi sebebiyle basını ve hükümeti eleştirmesi gündem yaratmıştı (https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/elektrigi-kesilen-esnaf-isyan-etti-3-ay-ertelenecekmis-hepsi-yalan-5749207/). Bu haber çerçevesinde neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin okuyucuların da sorgulama yapması gerekmekte ve var olan yönetimin açıklamaları pandemi krizinden ve borçlardan kurtulmanın bir parçası olarak sunulmaktadır. Elbette, bir vatandaşın yetkilileri sahte haberler üretmekle suçlaması ve bunun ayrıca basına, hem sosyal medyaya hem de geleneksel medyaya yansıması ilginçtir. Bu durumda, geleneksel basının sosyal medyayı suçlayan yapısından, vatandaşın, genel anlamda medyayı ve sözünü tutmayan yetkilileri ya da birbirinden habersiz işleyen bir sistemi suçlamasına dönüşen bir döngü söz konusudur.

Tandoc ve arkadaşları, herkesin uzlaştığı bir "sahte haber" tanımına ulaşmak için bir alanyazın taraması gerçekleştirmiştir. Onlara göre, 2003 ve 2017 arasında "sahte haber" terimini kullanan 34 akademik makalenin incelenmesi, sahte haber türlerinin farklı tipolojileri olduğunu ortaya çıkarmalarına yol açmaktadır. Hiciv türü haberler, parodi haberler, üretilmiş (fabrikasyon) haberler, manipülasyon, reklam ve propaganda içeren pek çok farklı sahte haber tipi tanımlanabilmektedir.

Tandoc ve arkadaşları çoğu durumda okurların karşılaştıkları sahte haber hikâyelerini görmezden geldiğini, ancak bazı durumlarda sahte haber tüketiminin somut eylemlere yol açtığını belirtmektedir (Tandoc ve ark. 2018:137). Örneğin, haberin gazeteciler tarafından oluşturulduğunu, sahte haberlerin ise izleyici/okuyucu/katılımcılar ile ve hatta onlar tarafından birlikte inşa edildiğinin anlaşıldığını dile getirmekteler. Çünkü onlara göre, haberin sahte olması kitlenin sahte olanı gerçek olarak algılayıp algılamamasına bağlıdır. Bu bakış açısıyla, tam bir aldatma süreci olmadan, sahte haberlerin üretilmiş bir kurgu eseri oldukları gündeme gelmekte. Seyirciler sahte haberi gerçek haber olarak algıladıklarında, sahte haberler gazeteciliğin yasallığını ve güvenirliğini tehlikeye atmış olmaktadır. Bu özellikle bilginin paylaşıldığı ve dolayısıyla anlamların paylaşıldığı ve tartışıldığı sosyal medya bağlamında önemlidir (2018:147).

Sahte haberlere suç gözüyle bakan Lamanuzzi'ye göre, (2020) sağlık acil durum vakaları, "sahte haberler" olarak adlandırılan asılsız haberler ile mücadele konusunda cezai yaptırıma

başvurma fırsatı tartışmalarını alevlendirmiştir. Şüphesiz ki, özellikle mevcut sosyal medya bağlamında sağlık sektörüne ilişkin bir dezenformasyonun çok ciddi sonuçları olabilir. Bununla birlikte, temel suçlama girişiminin, sahtecilik oranında ne derece aşırılığa kaçıldığı, zarar vermeyi amaçlayan herhangi saldırganlık içerip içermediği, suç işleme konusunda kararlılık ve suçun kesinliği ilkeleriyle bağdaşıp bağdaşmayacağını sorgulamak gerekmektedir.

Alanyazında, çeşitli sahte haber türlerinin tartışılabilmesi, sahte haberin aslında gerçekliğe ve gerçeklere ne derece bağlı olduğunu ifade etmektedir. Yani aslında sahte haber içeriğindeki gerçekliğin dozu, yazarın, bu durumda sahte haber yaratıcısının amacının ve niyetinin ne olduğunun anlaşılmasına yardım etmekte ve ne derece yanıltmaya başvurduğunu ifade etmektedir. Tandoc'a göre, haber karikatürleri, mizah ve parodiler, bunların yapılabilmesi için (izleyici ya da katılımcılarla) önceden uzlaşılmış bir düzeyde gerçekliğin askıya alınması stratejisini kullanmaktadır. Medyanın ya da haber üreticisinin buradaki temel amacı ve niyeti, bazı gerçekleri eğip bükerek mizah aracılığıyla okurlarını gülümsetebilmektir. Bu tür sahte haberler, gerçek bir haber olmadıklarını, hedeflenen mizahın üretimi konusunda bir motivasyon işlevi üstlendiklerini ve bunu içeriklerinde, yarı-açık bir şekilde ifade ettiklerini varsaymaktadırlar. Ancak tam tersine fabrikasyon haberler ve manipülasyon yazarları, konu ile ilgili hiçbir açıklama yapmaksızın, iletinin alıcılarını yanıltma niyettedirler (Tandoc ve diğerleri, 2018:147).

Goldman (2016) ve Lopez'e (2016) göre sahte haberlerin gerçek sonuçları vardır (Goldman 2016; Lopez 2016), bu da sahte haberlerin araştırılması konusunu önemli bir konu haline getirmektedir. Asılsız haberlerin ne kadar tehlikeli olabileceğinin anlaşılması üzerine yakın zamanda pek çok ülkenin bu konuyla ilgili yaptırımlar ortaya koyması gündeme gelmiştir. Örneğin, bakanlık düzeyinde, Pakistan'ın savunma bakanı 23 Aralık 2016'da İsrail'in Pakistan'ı nükleer silahlarla tehdit ettiğini gösteren bir sahte habere tehditkâr bir tepki vermişti (Goldman 2016).

TechCrunch, 2019 Mayıs'ında Singapur parlamentosundan geçen yasa ile Singapur'da güvenlik, "kamu sükûneti", kamu güvenliği ve ülkenin diğer ülkelerle olan ilişkilerini tehlikeye atan "asılsız/yanlış haberler" yayılmasının yasadışı kıldığı bildirilmiştir. Yasa, ağır para cezaları ve hatta hapis cezası ile asılsız bilgi yayınlayan kişileri cezalandırmaktadır. Yasa ile yalnızca geleneksel medyada değil, internette de sahte haberler yaymak, Singapur'da on yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılabilir bir suç haline gelmektedir. Eğer bir "kötü niyetli bir aktör" sahte bir haber paylaşırsa, cezası 37.000 dolar ya da beş yıla kadar hapis cezasıdır. Asılsız haber "özgün olmayan bir çevrimiçi hesap veya bot" kullanılarak paylaşılırsa, bu eylemi gerçekleştiren(ler) 74.000 dolara ve 10 yıldan başlayan bir hapis cezasına çarptırılır. Bu yasa çerçevesinde, Singapur bağlamında Facebook gibi sosyal platformlar da yanlış bilgi

yayma rollerinden dolayı 740.000 dolara kadar para cezası ve 10 yıla kadar hapis cezası ile karşı karşıyadır (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/singapurda-internette-yalan-haber-yaymak-artik-suc-41208146).

2018 Ekim'inde Washington Post köşe yazarı Jamal Khashoggi'nin öldürülmesinin ardından Suudi Arabistan'da Suudi yetkililer, çevrimiçi olarak "sahte haber" yayınlayan kişileri beş yıla kadar hapis ve ağır para cezalarıyla cezalandırılacaklarını açıklamışlardı. Gizmodo, yetkililerin Suudi Arabistan'ın siber suçlarla ilgili düzenlemelerinin 6. maddesinden bahsettiğini ve bunun "kamu düzeni, dini değerler, kamu ahlakları ve mahremiyet"i ihlal etmeyi içeren bir suç olduğunu ifade etmiştir (https://www.poynter.org/ifcn/anti-misinformation-actions/).

Günümüzde *Covid*-19 pandemi sürecinden en çok etkilenen ülkelerden biri olan Rusya (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-rusyada-korkutan-rakamlar-salginin-en-cok-yayildigi-ikinci-ulke-41515373), 2018 Aralığında, Rusya'da Rusya Federasyonu Federal Meclisi'nin alt meclisi olan Rus Duma, çevrimiçi olarak yanlış bilgi paylaşmanın 1 milyon rubleye (15.000 dolar) kadar para cezası içereceğini bildirmiştir. Yasa özellikle, "insanların yaşamlarını ve sağlığını tehdit eden, kamu düzeni ve güvenliğinin kitlesel ihlalleri ile hayati yaşam destek tesislerinin işletilmesinde aksama, ulaşım ve sosyal altyapılar veya diğer ciddi sonuçlar"ı kapsamaktadır.

Şubat 2018'de, Filipinler'de, Senato'nun Kamusal Bilgi ve Kitle İletişim Komitesi başkanı, hükümet yetkililerini yanlış bilgi yaymaktan sorumlu tutacak bir yasa tasarısı hazırlamıştı. Tasarı, çevrimiçi ortamda ve sosyal medyada yanlış bilgi yaymaktan suçlu bulunanlara 2 milyon pesoya kadar para cezası hatta hapis cezası vermeyi öngörmekte, ayrıca Adalet Bakanlığı'nın yasal olarak "sahte haberler"in kaldırılmasını istemesine de izin vermektedir.

Şubat 2019'da Hollanda hükümeti, insanları çevrimiçi yanlış bilgilerin yayılması hakkında bilgilendirmeyi amaçlayan bir kamuoyu bilinçlendirme kampanyası başlatmış, AB Parlamento seçimlerinden aylar önce gündeme gelen kampanya ağırlıklı olarak sosyal medyada yürütülmüştü.

Ugalde'ye göre, ABD'de 2016 cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde, devlet tarafından yaptırılan çocuk aşılarının otizmle bağdaştırılması gibi yetkilileri karalama eğilimi taşıyan birçok olayın gündeme getirilerek 'sahte haber'ler üzerinden seçime yönelik bir farkındalık yaratılmaya çalışılması pek de garip değildir (Ugalde ve diğerleri, 2020: 6909). 28.04.2018 tarihli haberlere göre AB, sahte haberlerin yakından izleneceğini ve bu tip haberlerle ilgili gerekli doğrulama sürecinin bağımsız ağlar tarafından yürütüleceğini duyurmuştur. Bu çerçevede, medya kuruluşları veya politikacılar tarafından yayılan sahte haberleri araştırıp ortaya çıkaran bu tip sivil toplum kuruluşlarının örgütlenmesi ve desteklenmesi öngörülmektedir.

İçeriklerini sistematik olarak denetleyen internet platformları yardımıyla, hangi içeriğin nerede, kim tarafından paylaşıldığını ve başkaları tarafından finanse edilip edilmediğini tespit etmek mümkün olacaktır. Komisyona göre, denetlenmiş içerik, kullanıcıları güvence altına alacaktır (https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/ab-yalan-habere-savas-aciyor-40819677).

01.03.2019 tarihli haberlere göre AB, Facebook, Google ve Twitter'dan yanlış haberlerin yayılmasıyla mücadele etmek için önlemler almasını istemektedir (https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/abden-yalan-haberle-mucadele-cagrisi-41133785). Açıklamada, şirketlere Avrupa Parlamentosu'nun yaklaşmakta olan seçimlerini ve kampanya sürecini hatırlatılmakta ve bu şirketler demokratik sürecin bütünlüğünü desteklemeye çağırılmaktadır. Veri analiz şirketi Cambridge Analytica'nın, seçim sonuçlarını değiştirmek amacıyla, yetkisi olmadan milyonlarca Facebook kullanıcısının kişisel bilgilerini kullandığı iddiaları, bir önceki yılda da bir başka krize neden olmuştu. 23.04.2019 tarihli benzer bir bildirimde, AB Raporunun, Twitter, Facebook ve Google'ı Avrupa Parlamentosu seçimlerinden önce şeffaflığı artırma çabalarını övdüğü belirtilmektedir (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abden-sosyal-medya-ya-cagri-41191882).

16.01.2018 tarihli haberlere göre Avrupa Parlamentosu, Rus propagandasının seçimler üzerindeki etkisini ve siber gözetim-kontrol araçlarının diğer ülkelere satışının tartışıldığı bir genel kurulu gündeme getirerek konuyla ilgili herkesi göreve çağırmıştır. (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ab-dijital-yalana-karsi-onlem-aliyor-40711275). Bu bağlamda, soğuk savaşın sahte haberlere emsal teşkil ettiği ve sahte haberlerin kendisinin de bir ölçüde soğuk savaşın devamı olduğu iddia edilebilmektedir. Haberlerde Madeleine de Cock Buning başkanlığında toplanan ülke çapındaki 40 uzmanın internette yayılan sahte haberlerle mücadele etmeyi planladığı belirtilmekteydi. Dijital Ekonomi ve Dijital Toplumdan Sorumlu AB Komiseri Maria Gabriel, konuyla ilgili olarak "Teknoloji kitlelerin medyaya erişim yollarını değiştirdi. Yanlışlıkla yapılmış olsun ya da olmasın yanlış bilgi dijital platformların bir parçası haline geldi." açıklamasında bulunmuştu.

Örneklerden de görülebileceği gibi çeşitli ülkelerde çeşitli kurumların sahte haberlerle farklı şekillerde mücadele ettiği görülmektedir. Örneğin, 27.12.2017 tarihli haberlere göre, Amerikalı ve Kanadalı üniversite öğrencileri kullanıcıları sahte veya partizan haberlerine karşı uyaran bir yazılım geliştirdiklerinden söz edilmektedir (https://www.hurriyet.com.tr/egitim/universitelilerden-uydurma-haberlere-cozum-40691536). Amerikalı ve Kanadalı öğrencilerden oluşan bir ekip Poynter Gazetecilik Hibe Programı tarafından düzenlenen 36 saatlik bir hackathona katıldı ve ekipten Michael Lopez-Brau, Stefan Uddenberg, Alex Cui ve Jeff An, geliştirdikleri web tarayıcısı uzantısı ile birinci oldular. Ancak web tarayıcı her ne kadar henüz

kullanıcılar arasında yeterince yaygınlaşmamış olsa da haberde gelecek için ümit veren bir çözüm olabileceği vurgulanmaktadır.

Sahte haberlerin mutlaka kötü niyetli yazılımcılar ya da bireyler tarafından sunulması da gerekmez, bazen üst düzey yöneticiler de hiç farkında olmadan yanlış şeyler söyleyebilmektedir. Örneğin, Alman Federal Sağlık Bakanı Jens Spahn'ın "10 yıl içinde kanseri yeneceğiz" yorumuna cevaben 04.02.2019 tarihli haberlere göre, Prof. Dr. Wolfgang Eckart, kanserin yok olacağı iddiasına asla inanmadığını belirtmiş "Kanseri yeneceğimiz gibi yorumlar sahte haberdir" demiştir (https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/prof-wolgang-kanseri-yenecegiz-ifadeleri-yalan-haber-41104936). Bu örnekte de görülebileceği gibi, hangi kurumdan hangi yetkilinin şu anda ne dediği değil, belki de olgunun temelinde bilginin sorgulanması gereklidir. Burada önemli olan, kanserin yenilebilecek bir hastalık olup olmadığı olgusu, bir uzmandan diğerine göre de değişebilmektedir.

Teknik, politik ve kuramsal bilgilerin de sahte haberlerin gündemine girmesine yönelik gönüllü ve/veya istemsiz katkısına ilişkin kaygılarını dile getiren Donald Trump, içinde bulunduğumuz çağı "sahte haber çağı" olarak nitelendirirken, sahte haberlerin kontrolünü içeren teknik ve kuramsal olasılıkları da gündeme getirmektedir (Voinea, 2019). Gazetecilerle yaptığı tartışmalarla ünlü, ABD Başkanı Trump, 27.01.2019 tarihli diğer bir haberde, bazı Amerikan medya organları tarafından meslekten uzaklaştırılan gazeteciler konusunda şunları söylemiştir: "Sahte haberler ve kötü gazetecilik büyük sorunlara neden oldu. Ne yazık ki, aynı kaderi daha fazla gazeteci paylaşacak. İnsanlar gerçeği istiyor." Bu ifadeler, kitlelerin yanı sıra liderlerin de sahte haberlerden etkilendiğini açıkça ortaya koymaktadır (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trumptan-gazetecilere-yalan-haber-suclamasi-41096035).

04.12.2017'de ABD merkezli ABC kanalı, önceden yayınlanmış oldukları Flynn'in Trump'ın aleyhine tanıklık ettiği haberinin sahte olduğunu, bu konu ile ilgili bir özür yayınladıklarını ve haberden sorumlu muhabirleri Brian Ross'u ücretsiz izine çıkardıklarını açıklamıştı (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/unlu-abc-muhabirine-yalan-haber-cezasi-40666839). Başka bir gazeteci Paul Horner, hem Facebook'ta hem de kendi web sitesinde Trump'ın kendisi sayesinde başkan seçildiğini söyleyerek dikkatleri çekmişti (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trump-sayemde-secildi-diyen-38-yasindaki-yalan-haber-yazari-olu-bulundu-40592735) ve yalan haberlerini "siyasi hiciv" diyerek savunmuştu. CNN'e konuşan Horner "Haberlerin içinde mizah ve komedi var. Bu haberleri insanları eğitmek için yapıyorum" demiş ve 18 Eylül 2017'de evinde ölü bulunmuştu.

İngiliz Parlamentosu'nun Dijital, Kültür, Medya ve Spor Komisyonu'nun 18.02.2019 tarihli "dezenformasyon ve sahte haberler" başlıklı raporunda; Facebook ve benzeri sosyal

medya platformlarının şirketlerin kötüye kullanımı, nefreti yaymak ve sahte haber yaymak için kullanıldığı (https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/zararli-iceriklere-karsi-adim-atmayan-internet-sirketlerine-ceza-41176676), şirketlerin ise bunu önleme konusunda harekete geçmeye pek hevesli olmadığı kaydedilmekteydi (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ingilterede- sosyal-Medyaya-Yasal-duzenleme-istendi-41121228).

09.04.2019 tarihli haberlere göre, İngiliz Hükümeti'nin "çocuğun istismarı veya terörist propagandası" eylemlerinin yayılmasıyla mücadele etmek için para cezası veya erişimi engelleme yoluyla gerekli önlemleri almayan web sitelerine karşı harekete geçmeye hazırlandığı belirtilmekteydi. Yasa taslağı, sosyal medya platformlarında haber doğrulaması ile görevlendirilen personelin işe alınmasını, güvenilir ve resmi haber kuruluşlarının daha belirgin hale gelmesini öngörmekteydi. Ayrıca, sosyal medya şirketlerinin yıllık raporlarının çevrimiçi platformlarında bulunan zararlı içerik konusundaki istatistiklerini de içermesi istenmekteydi. Çocuk hakları konusunda kampanya yürüten gruplar bunun gecikmiş olduğunu ve yasa taslağını memnuniyetle karşıladıklarını söylerken, bazı teknoloji şirketleri de zararlı içeriğin önlenmesi ile ifade özgürlüğü arasındaki hassas dengenin özenle ele alınması gerektiğini vurgulamıştı (https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/zararli-iceriklere-karsi-adim-atmayan-internet-sirketlerine-ceza-41176676).

BBC gibi saygın bir haber kurumunun yalan bir haber yayınlaması nedeniyle özür dilemesi basın tarihine düşülmüş önemli bir not olarak değerlendirilmelidir. 28.03.2019 tarihli haberlere göre BBC, ABD Başkanı Trump ile Ukrayna Cumhurbaşkanı Poroshenko arasındaki toplantıyı uzatmak için toplam 400 bin dolar ödenmiş olduğu iddiası için özür dilemişti (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bbc-Ukrayna-liderinden-ozur-diledi-41165120).

Bir başka dünya devi hakkındaki habere göre, 25.10.2018 tarihli New York Times, Trump'ın telefon görüşmelerinin Rusya ve Çin tarafından engellendiğini iddia etmişti. Haberlerde cumhurbaşkanının ikisi devlet tarafından yetkilendirilmiş üç cep telefonuna sahip olduğu belirtilmekteydi. Bu daha sonra Trump'ın ifadesiyle "The New York Times'ın, Rusların ve Çinlilerin (nihayet Çin'i ekledikleri için mutlu oldum) cep telefonlarıyla yaptığım tüm çağrıları dinledikleri ile ilgili yeni bir sahte haberi var. Ancak ben zaten nadiren cep telefonu kullanıyorum ve cep telefonu kullanırsam da bu ancak devletin yetkilendirdiği bir cep telefonu olabilir. Hard Lines'ı seviyorum. Haydi başka sahte haber yok mu!" (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trump-boyle-tepki-gosterdi-yalan-haber-40998686) diyerek Başkan'ın bile hakkında açıklama yaptığı bir habere dönüşmüştü. Bu siyaset kareleri, sonuçta New York Times gibi bir gazetenin bile sahte haber yapabileceğini göstermesi açısından önemli olduğu gibi, bir devlet başkanı olarak Trump'ın bile sahte haberleri takip etmek ve yorumlamak zorunda kaldığını da göstermesi nedeniyle önemli bir örnek olarak görünmektedir.

Söz konusu siyaset ve sahte haber olduğunda, siyaseti ve seçimleri belirleyen, "kararsızların" oylarını etkileyen sahte haber kavramı çok iyi bilinmektedir. Sahte haberlerin sosyal medyada daha kolay yayıldığı algısı, Facebook'un Menlo Park California kampüsünde bir Operasyon Odası kurulmasına yol açmıştı. 23.10.2018 tarihli haberlere göre, 6 Kasım'da yapılacak olan ABD Kongre Seçimleri'ni etkileyen yanlış haberlerle mücadele için Facebook bir Operasyon Odası kurmuştu (https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/merkez/facebook-yalan-haberi-engellemek-icin-harekat-40995485). Kurumların kendi itibarlarını korumak için haber yaptırdıkları sıkça bilinir ancak kendilerini sahte haberlerden korumak için haber yaptırtmak Facebook ölçüsünde bir kurum için oldukça ciddiye alınacak bir eylem planı gerektirmektedir.

Hürriyet gazetesi köşe yazarı Ayşe Arman, 3 Ağustos 2018 tarihli yazısında, Facebook'un artık sahte haberlerin ve yanlış bilgilerin yayılmasıyla mücadele etmek için üçüncü taraf bir platformla çalıştığı ve gelecekte bir olgu kontrol aracı sunulacağı için sosyal medyada sahte haberlerin zamanla tarih olacağını belirtmekteydi (https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ayse-arman/sosyal-medyada-yalan-haber-tarihe-karisacak-40916691).

02.09.2018 tarihli haberlere göre Mısır Cumhurbaşkanı Abdel Fattah el-Sisi, 5 binden fazla takipçisi olan sosyal medya hesaplarında arka plan kontrolünü sağlayan bir tasarıyı onaylamıştı (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/misirda-sosyal-medya-icin-yeni-denetime-onay-40944450).

04.01.2018 tarihli diğer bir haberde Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, sahte haberlerin tek bir yasa ile önlenebileceğini ve CSA'nın güçlendirileceğini söylemişti (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yalan-habere-karsi-kanun-hazirlatiyor-40699201). Buna karşın, 08.06.2018 tarihinde, Fransız gazeteci birlikleri bu öneriyi tehlikeli bir şekilde "sansür"e yakın gördüklerini ifade etmişlerdi (https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/yalan-haber-karsiti-tasariya-sansur-tepkisi-40861478).

Sosyal medya, bir yandan bilgi kirliliği nedeniyle eleştirilirken, öte yandan kitlelerin geleneksel medyaya güvensizlik göstermesine neden olmaktadır. Pew Araştırma Merkezi tarafından yapılan araştırma, Alman halkının geleneksel medyaya olan inancını kaybettiğini ortaya çıkarmıştı. 15.05.2018'de yayınlanan haberlere göre, Facebook Avrupa çapında haber almak için en önemli kaynak olarak kabul edilmektedir (https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/yalanci-basin-mi-guveni-azaltti-40836911).

Sosyal medya etkisinin farklı ülkelerde farklı şekillerde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Örneğin, yaklaşık 8 milyon nüfusun yalnızca %10'unun internet erişimine sahip olduğu Pa-

pua Yeni Gine'de 30.05.2018 tarihli haberlere göre, İletişim Bakanı Sam Basil ülke çapında Facebook sosyal paylaşım ağının bir ay boyunca yasaklanacağını açıklamış, böylece sosyal medyanın ülke üzerindeki etkilerini gözlemleyebilecek, değerlendirebilecek olduklarını, ayrıca pornografik içerik ve sahte haber paylaşanları tespit edebileceklerini dile getirmişti (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/papua-yeni-gine-facebooku-bir-ay-yasaklayacak-40852519). Zaman zaman diğer ülkelerde de sosyal medyanın tamamen kapatılması değilse bile bir süre yasaklanması ya da konu ile ilgili yasaların ve mevzuatın gözden geçirilmesi söz konusu olabilmektedir.

İngiltere'de ise, İngiliz Parlamentosunun Dijital, Kültür, Medya ve Spor Komisyonunun "dezenformasyon ve yalan haber" başlıklı raporunda, Facebook ve benzeri sosyal medya platformlarının başkalarını taciz etmek, nefret propagandası ve yalan haber yaymak için kullanıldığına işaret edilerek, ilgili şirketlerin de bu tür eylemleri engellemek konusunda gönülsüz davrandığı kaydedilmişti (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ingilterede-sosyal-medyaya-yasal-duzenleme-istendi-41121228).

11.03.2018 tarihli habere göre yapılan araştırmalar yanlış haberlerin sosyal medya kullanıcıları arasında gerçeklerden daha hızlı yayıldığını göstermektedir. Twitter ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün ortaklaşa yürüttüğü geniş çaplı bir araştırmada, 2006-2017 yılları arasında paylaşılan yüz binlerce haber gözden geçirilmişti. Araştırmalar, bu süre boyunca 126 bin sahte haberin üç milyon kullanıcı tarafından yayıldığını ve sahte haberlerin paylaşılma olasılığının diğerlerinden %70 daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştı. Ayrıca, doğrulanmış haberlerin sahte haberlerden 6 kat daha uzun süre gündemde kaldığı ve alıcı sayısının yaklaşık 500 bin kişi düzeyine ulaştığı tespit edilmişti. Bulguları "Journal of Science" dergisinde yayınlanan araştırmanın uzmanları, sahte haberlerin hızlı yayılmasının nedenini "daha fantastik ve şok edici" olmalarına bağlamaktaydı (https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/yalan-haberler-daha-hizli-yayiliyor-40768051).

04.12.2017 tarihli haberlerde, İrlanda cumhuriyetçi partisi Fianna Fáil'in kişisel olarak ya da "botlar" aracılığıyla sahte haberleri yayanları 10 bin avro ya da 5 yıl hapis cezasıyla cezalandırmayı öngören yasa taslakları için harekete geçtiği belirtilmekteydi. Tasarıyı hazırlayan James Lawless, yasaların güncellenmesi sürecinde artık yeni medyanın da hesaba katılması gerektiğini söylemekteydi. Lawless şöyle demişti: "İnsanlar İrlanda'nın sosyal medyada devam eden yeni hibrit bilgi savaş biçiminden etkilenmeyecek olduklarını düşünecek kadar naif olmamalı. Kanıtlar, gazetecilerin ve önde gelen kamu figürlerinin sosyal medya platformlarından bu kişileri takip eden şüpheli hesapların sayısındaki artışa dikkat çekmekte ve bu da gelecekte demokratik süreci bozmak amacıyla sahte sosyal medya hesapları ordusunun toplanmakta olduğunu göstermekte." Yasa, bilerek çevrimiçi otomatik bir bot kullanan

-25 veya daha fazla sosyal medya hesabı veya profili çalıştıran- herhangi bir kişinin birden fazla çevrimiçi profilin siyasi bir şekilde hareket etmesine neden olacak şekilde ve siyasi bir amaçla hareket etmek sebebiyle suçlu sayılacağını öngörmekte (https://www.hurriyet.com.tr/irlandadan-yalan-haber-yayanlar-ve-botlara-h-40667517).

Trump bu tür haberleri 'sahte haber' olarak ele alırken, Alman Pegida ise onları "Basın Yalanı -*Lügenpresse*" olarak adlandırmaktaydı. Bununla birlikte, Almanya'da geleneksel haber yapımına duyulan güven, sosyal medyanınkinden hala çok daha yüksek görünmektedir. 13.09.2017'de yayınlanan haberlere göre, Almanların %71'i güncel siyasi gelişmeler hakkında bilgi almak için halen Alman TV kanallarını tercih etmekte. Halka açık anketlerin sonuçlarına göre, Almanların %80'i kamu televizyon kanallarını ve radyoyu en güvenilir medya kuruluşu olarak görmekte. İkinci sırada ise %76 ile gazete ve dergiler bulunmaktadır. Facebook %15, Twitter ise %10 güven oranına sahip görünmektedir. 18-29 yaşları arasındaki bireylerin sosyal medyayı tercih etmesine karşın, bunların %57'si siyasi gelişmeleri geleneksel medyadan veya yazılı basından takip etmeyi tercih ettiklerini bildirmektedirler. Katılımcıların %74'ü ARD ve ZDF gibi kamu kanallarına tamamen güvenirken, sosyal medyaya olan güven ise %23'tür (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/klasik-medyaya-guven-artiyor-40577311).

20.05.2017 tarihli haberlere göre Alman Federal Parlamentosu, sahte haberleri kaldırmayı ya da nefret söylemi içeriklerini çevrimiçi yayından kaldırmayı reddeden şirketlerin 50 milyon avroya kadar para cezasına çarptırılmasını sağlayan bir yasa tasarısını kabul etmişti. Adalet Bakanı Heiko Maas, bu yasa ile sahte haberlerle mücadele etmeye çalıştıklarını ve internette nefret söyleminin düşünce özgürlüğünün gerçek düşmanı olduğunu belirtmişti (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yalan-haber-ve-nefrete-cok-agir-para-cezasi-40463997).

Tüm bu bulgulara bakıldığında, sahte haberlerin özellikle seçim zamanlarında arttığı görülmektedir. Les Echos gazetesi için stratejik danışmanlık sağlayan Bakamo Social şirketi kaynaklı 22.04.2017 tarihli habere göre, Fransa Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde seçim adaylarıyla ilgili sosyal medyada paylaşılan tüm haberlerin dörtte biri sahte haberdi ve yoğun bir şekilde paylaşılmıştı (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yalan-haber-ve-nefrete-cok-agir-para-cezasi-40463997).

Sahte haberler hem toplumların hem de bireylerin yaşamlarını etkileyebilmekte, hatta uluslararası krize bile neden olabilmektedir. Örneğin, yaptığı asparagas haberlerle zaman zaman gündeme gelen bir web sitesi olan Awdnews, diplomatik ilişkileri bile olmayan iki ülke, Pakistan ve İsrail arasında bir krize neden olmuştu. Söz konusu sitede yayınlanan 26.12.2016 tarihli haberlere göre, İsrail eski Savunma Bakanı Yaalon'ın "Pakistan'ın Suriye'ye asker göndermesi durumunda, Pakistan'ı nükleer bir saldırı ile yok edeceklerini" söylediği şeklindeki

sahte haberi gerçek sanan Pakistan Savunma Bakanı Khawaja M. Asif, Twitter hesabından "İsrail Pakistan'ın da nükleer gücü olan bir ülke olduğunu unutmuş gibi görünüyor." yanıtını vermişti. Bunu üzerine, İsrail Savunma Bakanlığı da Twitter hesabından "Yaalon'a atfedilen bu sözcükler asla dile getirilmedi" şeklinde Asıf'a yanıt vermis, "Pakistan Savunma Bakanı'na ulaştırılan haberler tamamen gerçek dışıdır" şeklinde açıklama yapmıştı (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yalan-haber-nukleer-atisma-cikardi-40318284). Bu olgu, hem sahte haberlerin neden olabileceklerine ilişkin bir örnek olarak vurgulanmalıdır, hem de haberin nasıl olup da geçişimli medya aracılığıyla bu kadar yayılabildiğini ve en üst düzeydeki yöneticileri bile etkileyebildiğini göstermesi açısından önemlidir.

İzzet Çapa, 17.06.2014 tarihli gazete yazısında, yalnızca "like" tuşu ile işleyen, hatta beğeni alabilmek uğruna yalan haber yapabilen bir gazetecilik anlayışının gazetecilik mesleğinin bütünlüğünü tehlikeye soktuğunu ve daha pek çok tehlikeyi gündeme getirebileceği konusunda uyarılarda bulunmuştu (https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/izzet-capa/like-gazeteciligi-nin-yarattigi-tehlikenin-farkinda-misiniz-26621965). Aradan geçen onca zamana karşın aynı tehlikelerin halen güncel olduğunu görmek oldukça ilginç.

01.06.2010 tarihli haberde yasal olarak yayınlanan tek tekzip metni yer almaktadır. Buna göre, özetle "25.05.2010 tarihli Hürriyet Gazetesi'nin manşetten verdiği "Onlar ama montaj var", "Emniyet raporu hazır", "Emniyet Kriminal Dairesi, internette yayınlanan görüntülerdeki kişilerin Deniz Baykal, Nesrin Baytok ve Can Baytok olduğunu, videonun ilk ve son bölümünde montaj yapıldığını tespit etti" şeklindeki haber tamamen yalandır, Emniyet Kriminal Raporu'nun hiçbir yerinde, Sayın Deniz Baykal'ın ismi geçmediği gibi, görüntülerdeki kişinin Sayın Deniz Baykal olduğu da yer almamaktadır." denilmektedir (https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tekzip-metni-14896161). Bir başka köşe yazarı Mehmet Y. Yılmaz da köşesinde 'fabrikasyon' haberlerin nasıl da özellikle politik haberler bağlamında gündeme gelip mümkün kılınabildiğinden söz etmektedir (https://www.hurriyet.com.tr/fabrikasyon-belge-meselesi-25328930).

09.12.2012 tarihli "Tarihe Fotoşop" başlıklı haberde ise, tarih araştırmacısı-yayıncı Atilla Oral, "Edirne'nin işgalinin simgesi haline gelen 'Bulgar Kralı Ferdinand'ın, kılıcını Şükrü Paşa'ya geri verdiği an' diye bilinen fotoğrafın bir yalan haber unsuru olduğunu ve gerçeği yansıtmadığını" iddia etmişti (https://www.hurriyet.com.tr/yalanlamanin-cekiciligi-22117029).

15.11.2012 tarihinde İtalya Adalet Bakanlığı Alt Komisyonu Senato'da yaptığı gizli oylamayla "yalan habere hapis cezası" kararını onaylayarak Temsilciler Meclisi'nde de oylanması kapısını açmış ve haber alma hakkı ile üçüncü şahıslar hakkında kasıtlı yalan haber yazıp yayınlamanın ciddi şekilde ayırt edilebilmesi için böyle bir yasaya ülkede ve medya bünyesinde ihtiyaç olduğundan söz ederek, masum kişilere durduk yere iftira atmanın da bir

cezai bedeli olmalıdır demişti (https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yalan-habere-hapis-cezasi-21932350). 27 Eylül 2009 tarihli yazısında Rahmi Turan, Türk basınının 1963 yılında ilk kez Asparagas haberle nasıl karşılaştığını anlatmaktaydı (https://www.hurriyet.com.tr/asparagas-olayi-12561532).

3.4. Olağanüstü Şartlarda Yayıncılık ve Bilgi Kirliliği

Sahte haberlerin yasaklanması acil durumlarda daha önemli hale gelmektedir. Akgül'ün (2017) belirttiği gibi, olağanüstü hal kavramı, hem bireylerin hem de toplumların normal yaşam süreçlerini etkileyen birçok fenomenin tanımlanmasını ve yorumlanmasını gerektirir. Aynı şekilde, ilgili aktörlerin koordineli iletişimi ve koordinasyonu gereklidir.

Olanağanüstü hallerin gerek bunalım psikolojisinden doğan gerekse eleştirel bir bakış açısını benimseyen enerjisi ile mizahın ve diğer tüm yaratıcılıkların önünü açtığını da söylemek gereklidir Bunu, özellikle günümüzde olduğu gibi yayıncılığa daha da yaklaşan bir sosyal medya bağlamında olduğu düşünüldüğünde, bireyselleştirilmiş bir yayıncılık türünden de söz edilmesi gerekiyor. İnternet ve sosyal medya kullanımı açısından Türkiye'nin en aktif ülkeler arasında yer aldığını da unutmamak gereklidir. Türkiye'de nüfusun dörtte üçünün aktif internet ve sosyal medya kullanıcısı olması, üstelik *always on* – yani sürekli yayında modunda olması da bilgi kirliliğinin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Bilgi kaynağının güvenilirliği, özellikle acil yayın durumlarında çok önemlidir. Türkiye'deki Radyo ve Televizyon Üst Kurulu gibi farklı ülkelerde çeşitli yasalar ve farklı konseyler olsa da temelde tüm yayın kuruluşlarının kendi etik yönergelerine sahip olmaları beklenmektedir. Haberler önemlidir, ancak etik açıdan veya yasalarda, kurallarda haberin tarafsızlığı daha önemli olmalıdır. Haberin diğer önemli faktörlerinden biri de doğrulamadır. Acil durumlar, doğrulamaların da güç olduğu durumlardır. Bununla birlikte, *Covid*-19 pandemi sürecinde, 'haber sızıntısı' türü bir virüsten de söz edilmesi gereklidir. Bilgi kirliliği çerçevesinde diğer bilinmeyen bazı güçlerin virüs hakkında daha derin bilgilere sahip olduğu ve bazı gerçeklerin gizlendiği veya maskelendiği gibi birçok söylenti yayılmasını sağlayarak ayrıca bir karışıklığa ve endişeye neden olmuştur. Bunlar, pandemi sürecinde özellikle sosyal medyada kendine yer bulan iletiler şeklinde dolaşmaktaydı. Sözde 'önemli' insanların itiraflarını veya ifadelerini içeren gizli çekim hissi veren, kayıt dışı gibi görünen pek çok ileti dolaşmaktaydı ve sanki bunların hepsi bir tür sansürle karşılaşmış ya da gösterimi, yasal biçimde dolaşımı yasaklanmış gibi aktarılmaktaydılar. Bu iletilerin çoğu 'kesin güvenilir bir kaynaktan duydum', 'bir arkadaşım dedi ki…' şeklinde başlangıçlarla bir giriş yapıyor ve 24 saat içinde kaybolacaklarını fısıldıyorlar ancak günlerce dolaşımda kalıyorlardı (https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/

sahte-haber-ve-icerikler-infodemiyle-koronavirusten-daha-hizli-yayiliyor/1842950; https://www.51voa.com/VOA_Special_English/heard-it-through-the-grapevine-55144.html).

Covid-19 sürecinde yayınlanan haberler, yalan/sahte/asılsız haberler ve bilgi kirliliği açısından incelendiğinde, ulusal ve uluslararası pek çok haberin bile haber değeri olmadığı gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Yayınlanan ve genel anlamda sıkça dolaşımda kalan birçok haber bir tür çarpıtma, manipülasyon, kulaktan dolma haberleri içermekteydi. Bilgilere değil, görsellere odaklı olarak yapılan haberlerin çoğunda tahrifat ve kopya örnekler bulmak da mümkün olmuştu: Örneğin, farklı gazetelerin fotoğraf galerilerinde sıklıkla görüntülenen 36 fotoğrafın hepsi gazetelerin farklı haberlerinde ayrıca kullanılmıştı. Bu fotoğrafların her biri aslında bir 'tık tuzağı' idi ve her birinin altında bir cümle yazılarak, aslında hiçbir başka haber metni içermeyen birkaç hastane sahnesi ile birkaç kent ya da ülkeye atfedilebilecek türde haberler yapılmaktaydı. Bazı fotoğraflar iyi bir görsel belleğe sahip olan okuyucular için artık yalnızca tekrar eden görüntüler anlamına gelmekteydi. Aynı haberler, birçok farklı medya kaynağına dağılmış bir şekilde, 'en son haberler', 'son 24 saat', 'geçen hafta', 'uzmanlara göre' gibi başlıklar altında yayınlanmıştır. Medya, *Covid*-19 pandemisi çerçevesinde gerçek bir geçişimli medya örneği sergileyerek neler olup bittiğine ilişkin tüm resmi görebilmek isteyen takipçilerini bir o medyaya bir bu medyaya yönlendirip onların farklı medya türleri arasında dolaşarak yine de gerçekten habersiz kalmalarını sağlayabilmiştir. Bölgesel, ulusal ve uluslararası ve küresel medya iş birliği yaptığından, aynı haber çok farklı şekillerde tüm medya platformlarında paylaşılabilmekteydi. Haberi dilimleme (*slicing*), detayları en üst düzeye çıkarma (*maximizing*) ya da en aza indirgeme (*minimizing*), haberin belirli bölümlerinin ön plana çıkarılması (parçalama) veya belli bakış açılarının vurgulanması (*distortion*), haber uydurma (*fabrication*) ya da ısmarlama (asparagas) haber hazırlama gibi etik olmayan tüm gazetecilik ihlallernin de yaşandığını vurgulamak gerekli. Çok farklı şekillerde de intihallerin de yaşandığı, hatta böylesi acil durumlarda bile, belirli markaları ve tedavi tekniklerini veya laboratuvarları, vb. ortaya koyan reklam odaklı haberler (*advertorials*) bile dolaşımdaydı. Sürekli olarak çeşitli uzmanların bildirimlerini yayınlayan, salgının bitiş tarihini veren ya da aşının bulunduğuna ilişkin haberlerle de karşılaşılmıştı.

Olağanüstü şartlar, bireylerin ve toplumların yaşamsal anlamda tehlikede olduğu, acil bilgi ve belge paylaşımlarının gerektiği ve doğrudan eylem içeren durumlar olarak değerlendirilebilir. Örneğin deprem çığ düşmesi ya da bir başka doğal afet, zaman zaman savaşlar ve çatışmalar, terörist eylemler bu türlü bir olağanüstü durum yaratabilir. Olağanüstü şartlar, etkilenen coğrafya, ülke, il, ilçe gibi farklı mekânlar içerebileceği gibi, daha farklı bir şekilde hava sahasını, deniz sahasını etkileyen olağanüstü şartlar da söz konusu olabilir. Örneğin, 2010

yılında İzlanda'nın güneyinde "Eyyafyallayökull" buzulu altındaki yanardağın, 190 yıl sonra geceyarısı püskürmeye başlamasıyla hemen tüm dünyada, hatta Türkiye iç hatlarında bile uçuşlar bir süreliğine de olsa durmuştu (https://www.cnnturk.com/2010/dunya/03/21/izlanda.yanardagi.190.yil.sonra.patladi/568751.0/index.html). Benzer şekilde 2011 Mayıs ayında İzlanda'da faaliyete geçen Grimsvötn yanardağının kül püskürtmeye devam etmesi, Grönland hava sahasının kullanarak Atlas Okyanusu üzerinden Avrupa-Rusya ve Uzakdoğu'ya uçuşların askıya alınmasına neden olmuştu (https://www.milliyet.com.tr/dunya/yanardaginin-kulleri-gronlanda-ucusu-engelledi-1393739). 2015 yılında Endonezya'nın Lombok Adası'nda bulunan Rinjani Yanardağı'nın tekrar faaliyete geçmesiyle püsküren küllerin 3 kilometre yüksekliğe ulaşarak görüş mesafesinin etkilenmesi nedeniyle, Bali Adası, Avustralya ve Singapur rotasındaki tüm uçak seferleri iptal edilmişti (https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/11/04/yanardag-ucuslari-engelledi?paging=3). 2020 Ocak ayında Filipinler'de başkent Manila'nın yakınlarında bulunan Taal Yanardağı'nın patlaması sonrasında Manila Havalimanı'ndan yapılan uçuşlar olumsuz etkilenmişti (https://www.haberturk.com/thy-filipinler-deki-yanardag-patlamasi-nedeniyle-ucuslari-iptal-ett-2557983). Bu olguların içerdiği olağanüstü durumların herbirinde binlerce insanın fiziksel hareketliliği kısıtlanmış, planları altüst olmuştu ancak bunların hiçbiri *Covid*-19 Pandemi süreci kadar uzun sürmemiş ve iz bırakmamıştı.

Olağanüstü durumlar, bireylerin ve toplumların acil önlem almasını gerekli kılan yapısından dolayı çok fazla kafa karışıklığına yol açmayacak, tek elden verilmiş otoriter, kurumsal ve yaptırımları olan kararlar gerektirir. Ancak acil durum ortadan kalktığında bu durum ile ilgili spekülasyonlar devreye girebilir ve bilgi kirliliği ortaya çıkabilir. *Covid*-19 pandemi süreci ise deprem, tsunami ya da yanardağı, sel, çığ gibi bir felaket olmadığı için, diğerlerinden çok daha uzun bir sürece yayıldı ve bu süreç içinde pek çok spekülatif yayının oluşmasına, bilgi kirliliğinin artmasına olanak tanıdı. Bu süreç içinde bireylerin tutum, düşünce ve davranışlarında farklılıklar oluştu. Örneğin, Ipsos Türkiye araştırmasına göre, "Sizin ya da ailenizden birinin koronavirüse yakalanması konusunda ne kadar endişelisiniz?" sorusuna verilen yanıtlar, ülke çapında hastalık saptanan kişilerin sayısının artması ile "endişe düzeyi"nde de bir artış olduğunu göstermekteydi. Ancak, endişe oranı 13 Mart'ta yaklaşık %79 iken, 9-13 Nisan'a kadar %95'e yükselmiştir (Ipsos, 22.04.2020: 4). Bu yükseliş, yalnızca vaka sayısından kaynaklanan korku ile değil, aynı zamanda çeşitli türden endişe verici iletiler üreten medya ile de ilişkilendirilmelidir. Aslında, medyanın etik kaygıları ile ilgili olarak tüm bu koşullar altında bu tür haberleri satma hakkına sahip olup olmadıkları çok önemli bir soru olmalıdır. Çünkü yalnızca haberin somutluğu değil, aynı zamanda soyutluğu, yani bilinmez ve bulanık oluşu da kaygı ve endişelere neden olabilmektedir.

Olağanüstü durumlarda, bireyler, toplumlar konu ile ilgili bilgisi olan yetkin kişilerin, uzmanların görüşlerini son derece önemli görmektedir. Örneğin, çatışma zamanlarında savaş muhabirlerinin olup bitenleri topluma aktarması beklenir, aynı durum beklenen ekonomik krizler kapsamında, haber kanallarında ekonomi uzmanlarının konuşmaları için de geçerlidir. Bunun her zaman olumsuz bir durum olması da gerekmez, örneğin ünlü bir otomobil firmasının çıkardığı yeni bir model hakkında da uzmanların görüşleri önemsenmektedir. Yani kapsanan konuda yetki sahibi bir kişinin bakış açısından bilgi iletmek basın için de övgüye değer, önemli bir yaklaşımdır. Bu tür ayrıntılarla, yalnızca geleneksel medya bağlamında da sosyal medya aracılığıyla da karşılaşılabilmektedir. Özellikle hemen herkesin bir çeşit uzman olduğu, bir fotoğrafçı, yönetmen, muhabir, vb. olma fırsatına sahip olduğu günümüzde, bu tür uzmanların bilgi aktarım gerçekten çok önemli görülmekte, daha etkin ve kalıcı sonuçlar verebilmektedir.

Yayın kuruluşları, olağanüstü durumlar için önceden belirlenmiş stratejilere ve yönergelere sahip olmalıdır. Ayrıca, doğal afetler, terörist saldırılar gibi durumlarda, otorite kurumların, kriz yönetimi ve bilgi kirliliği ile yaygın panik önleme yöntemi olarak olayları yalnızca resmi hükümet organlarının bildirimleri ile kısıtlayabileceklerine ya da yaygın ya da kısmi yayın kararı, yayın yasakları gibi önlemlere başvurabileceklerini bilmek gerekir. Pandemi süreci de aslında dünyanın içinde bulunduğu böylesi bir kriz süreci ve olağanüstü durum olarak kabul edilmektedir. Resmi kurumların bilgi akışını denetlemesinin nedeni, bilginin kimden geldiğini, kime ve nasıl aktarıldığını kontrol etme iradesinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar durum olağanüstü şartlar taşısa da aktarılan ve karşılaşılan bilgi toplumsal travmaya neden olmayacak şekilde sunulmalıdır. Özellikle canlı haberler ve son gelişmelerin aktarıldığı haber bültenleri olaylara karşı duyarlılığı daha da arttırmaktadır. Medyaya taşınan bu tür görüntülerin ve bilgilerin haber etiği sınırları içinde olması ve paylaşılan bilgilerin olayların doğasını aşmaması gereklidir.

Pandemi sürecinde medyada dolaşan yığılmış tabut fotoğrafları ve boş süpermarket rafları gibi hassas görüntüler, temel ev ihtiyaçları fiyatlarının beş kat arttığı gibi asılsız haberler paniğe yol açabilecek bir noktada durmaktadır. Bu gibi durumlarda, haber yayını yaklaşımı olarak halkı endişelendirecek haberlerin uygun bir uslupla aktarılması hatta bazılarının daha sonra aktarılmak üzere hiç verilmemesi gibi özenli çözümler benimsenebilirdi. Elbette, her yayın kurumunun, raporlamaya ve haberin kaynağına etik yaklaşımları olmalı, bu tür olağanüstü durumlarda bu tür etkin çözüm yaklaşımları uygulanabilmeli, habercilik hassasiyeti arttırılmalıdır. Pandemi devam ederken, geleneksel medyanın belli bir bilgi standardını belirlediği ve hemen tüm yayınlarını büyük ölçüde bu nominal değerler üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir.

Acil durum kavramı hem bireylerin hem de toplumların normal yaşam süreçlerini etkileyen birçok fenomenin tanımlanmasını ve yorumlanmasını gerektirirken, aynı şekilde, ilgili aktörlerin koordineli iletişimi ve koordinasyonu da gereklidir. Acil durum aktörleri, genellikle olaylardan olumsuz etkilendiklerinde mücadele sürecinin bir parçası olmak zorundadır. Toplumsal düzeyde bir iletişim kaynağı olan medya, olağanüstü durumların algılanması ve bununla mücadele edilmesi gereken dönemde de gerçekleri 'nesnel bir şekilde aktaran' yapısı ve 'şeffaflığı' ile önemli bir faktördür. Bu bakış açısıyla, bireylerin, halkın da acil durumun bir parçası olunması gerektiğine işaret eden ulusal ve uluslararası haberlerin dolaşımda olduğunu varsaymak doğru olacaktır.

Akgül'e göre (2017) farklı disiplinler, olağan dışı durumlarda iletişim süreçlerini "kriz iletişimi", "risk iletişimi" ve "acil durum iletişimi" gibi kavramlarla ele almaktadırlar. Bununla birlikte, her birinde esas olan temel süreçtir, yani; hangi mesajın hangi araçtan, hangi ortamdan aktarıldığı ve süreci sürekli kılan geri bildirim. Birçok kişi, olanlar nedeniyle değil, insanların olaylara farklı bakış açıları nedeniyle olabilecek olanlardan endişelendi. Örneğin Zeren ve Hızarcı (2020), *Covid*-19 *Coronavirus* salgınının borsalar üzerindeki olası etkilerini ortaya koymayı amaçlamışlardı. Buradan da anlaşılabileceği gibi, medyanın bu olağanüstü süreçte sundukları kadar, sunmadıkları, gösterdikleri kadar göstermedikleri de önem taşımaktadır. Çünkü, insanlar görebildiklerine inanır, göremediklerini ise kendilerince kurgularlar. Bu bağlamda, insanların genel anlamda kurguladıkları en kötü senaryo onların inandıkları bir senaryoya dönüşme riski taşımaktadır.

Bireylerin medyadan etkilenme biçimlerinden en önemlisi belki de medyanın bireyler ve toplumlar üzerindeki yığışımlı (kümülatif) etkisidir. Yani aslında önemli olan medyadan akan münferit haberler, ya da tek tek haberlerin bireyler üzerindeki etkisi değildir; tüm bu haber içeriklerinin oluşturduğu yığışmadır. Çünkü izleyici karşılaştığı bu son habere gelene dek ilgili haberle çeşitli çıkarımlar yapabilecek kadar çok benzer haberler okumuş/dinlemiş ve kendince çözümlemeler ve belki de önyargılar geliştirmiş olacaktır. Geleneksel ya da sosyal medyanın yığışımsal birikimli haberleri, sahte haberlerin dinamiklerinin önemini keşfetmemize de yardımcı olabilir. Geleneksel basının daha çok formal, yönetsel ve kurumsal haberleri sosyal medyanın ise yalan/sahte/asılsız haberleri yaydığına ilişkin bir genel kanı vardır.

Sanki geleneksel basının güven ve kabul edilebilirliğine atfedilen akreditasyonu engellemeye çalışıyormuş gibi, geleneksel medya özellik de basın okuyucuyu/izleyiciyi yurt içinde ve yurt dışında sahte haber sorunlarıyla ilgili olarak uyarıyor gibi görünmektedir. Sahte haber önlemleri konusunda tüm dünyada neler olup bittiğini takip etmek ve anlamak isteyenler için haberler çok bilgilendirici olabilir, ancak, ilgili kitlenin sahte haberlerin çok yönlü yapısını görmesi, anlaması da çok önemlidir.

Bu olağanüstü durumlarda sorumluluk yalnızca yayın yapan medya tarafında değildir, aynı zamanda bireylerin ve kitlelerin medya tüketim alışkanlıklarıyla da yakından ilgilidir. Bir süre sonra, medya kamuoyunun güvenini kazanır ve doğrulanmış bilgi, temel bilgi kaynağı olarak kabul edilmeye başlar. Bu gibi durumlarda, bir yandan yayın kuruluşları haberleri iletmek için resmi haber kanalları ve yerel ya da ulusal hükümet iletişim ağlarına gereksinim duyarlar, bir diğer yandan da genel olarak toplumsal bir bilgilenme ve bu bilgileri yetkin ve otoriter kurumlar aracılığıyla duyma ihtiyacı veya beklentileri ortaya çıkar.

Covid-19 pandemi sürecindeki yayıncılık anlayışı değerlendirildiğinde, hemen tüm bilgilendirmelerin resmi kanallar üzerinden, anaakım ve geleneksel medya yardımı ile gerçekleştirildiği ancak bu dönemde resmi otoritelerin sosyal medyayı da etkin bir biçimde kullandıkları görülmektedir. Uzman görüşlerine yer verilmesi ile çeşitli stüdyo haberleri ya da devlet tarafından bu olağanüstü durum amacı ile oluşturulmuş bilim kurulu üyelerinin açıklamalarının hem geleneksel hem de sosyal medyada yer bulduğunu vurgulamak gerekir. Tüm bu yayınlar, toplumu fazlasıyla kuşatmış ve geçişimli medya ile takip sayısı artarak aynı haberin farklı medyada dolaşımları bile defalarca tüketilmiştir. Her seferinde yeni bir detay yakalayabilme amacı ile bireyler, acil durum bilgilendirmelerinin tümünü medya aracılığı ile almışlardır ve sürecin gerçek kazananı o ya da bu şekilde medya olmuştur.

Medya sürekli olarak satmaya, gerek haber gerekse eğlence şeklinde, toplumdaki her birey tarafından sürekli olarak tüketilmeye devam etmektedir. Bu yüzden, medya okuryazarlığının değerini her zaman canlı tutmak önemlidir. Bu bağlamda, vurgulamak gerekir ki, medya okuryazarlığı yalnızca doğru bilgiye doğru biçimde ulaşım anlamına gelmemekte, bilginin gereğinin yerine getirilmesini de içermektedir. Okuduğunu kavramak, anlamak ile anladığını davranışa dönüştürmek, uygulamak, eyleme dökmek arasında büyük bir fark vardır. Bireylerin okuryazarlıkları ile düşünüp karar verme süreçlerinin incelenmesi bu nedenle önemlidir.

> "*Medya okuryazarlığı, yalnızca görsel, işitsel imgelerin bir medya aracılığı ile kamusal alana sunulması anlamına gelmez, bu iletilerin anlaşılmasını ve gereklerinin yerine getirilmesini de içeren daha geniş bir perspektifi de beraberinde taşır. Örneğin, pandemi nedeniyle, 25 Nisan 2020'de sokağa çıkma yasağı ilan edildiğinde 20 yaş altı 40 bin 77 kişi ile sosyal mesafe kurallarına uymayan 37 bin 78 kişiye idari para cezası kesilmesi (https://www.hurriyet.com.tr/gundem/37-bin-kisiye-mesafe-cezasi-41503013) aslında toplam 77.155 kişinin gerçekten medya okuryazarı olmadığı anlamına gelmektedir. Bu, yalnızca medyadan ilan edilen sokağa çıkma yasağını değil, aynı zamanda hukuk ve sağlık ile ilgili kavramlara ilişkin bir ihlali de beraberinde taşıyan bir okuryazarlık eksikliğidir. Çünkü yasağı ihlal edenler, Türk Ceza Kanunu'nun*

Bulaşıcı Hastalıklara ilişkin Tedbirlere Aykırı Davranma başlıklı 195. maddesinde yer alan "Yetkili makamlarca alınan tedbirlere uymayan kişi iki aydan bir yıla hapis cezası ile cezalandırılır" hükmü uyarınca, işlem başlatılacağını da bilmeyen/umursamayan bir tutum izlemiş olmaktadırlar. Benzer şekilde örneğin maske ya da eldiven kullanımı gibi diğer konularda da ihlaller olduğunda temel bir okuryazarlık eksikliği düşünülmelidir." (Pembecioğlu, 2020)

Medya okuryazarlığı açısından önemli bir kavram olarak hemen tüm ülkelerin bu olağanüstü durum çerçevesinde yalan/sahte/asılsız haberlere savaş açmış olmaları önemlidir. Örneğin, Kenya'da Corona Virüs'le ilgili yalan haberlere 50 bin dolar ceza ve 2 yıl hapis cezası verileceğinin açıklanması (https://africatimes.com/2020/03/03/kenya-warns-of-up-to-50k-fines-for-spreading-fake-covid19-news/) ve bunun ülkemiz basınına yansıması son derece önemlidir (https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kenyada-corona-virusle-ilgili-yalan-haberlere-50-bin-dolar-ceza-ve-2-yil-hapis-41460799).

Benzer şekilde Türkiye'de de önlemler alınmış, sosyal medyada yapılan asılsız paylaşımların tespitine ilişkin çalışmalar başlatılmıştır. Anadolu Ajansı'nın haberine göre, bu çalışma kapsamında, Türkiye'de *Corona* Virüs salgınının görüldüğü, ilgili kurum ve görevlilerce gerekli ve yeterli tedbirler alınmadığı, konunun halktan saklandığı yönünde gerçek dışı görüntü ve ses dosyaları da kullanılarak sosyal medyada kamuoyunu endişeye düşürme, toplumu korku ve paniğe sevk etme, yetkili ve sorumlu kuruluşları ve kişileri hedef gösterme amaçlı paylaşımlar yapıldığı belirlenmiştir. Siber polislerce, söz konusu paylaşımları yaptığı belirlenen 29 kullanıcı tespit edilmiş, bu kişilere ait bilgiler, gerekli işlemler yapılmak üzere ilgili birimlere bildirilmiştir (https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/sosyal-medyadaki-asilsiz-kovid-19-paylasimlari-takibe-alindi/1762037).

Bilgi kirliliği, yalnızca bireylerin ya da toplumların okuryazarlık oranlarına ya da becerilerine indirgenemeyecek özellikler de taşımaktadır. Özetle, bireylerin naif sayılabilecek tutum, düşünce ve davranışlarından öte, kötü niyet içeren organize yaklaşımlar da söz konusu olabilir. Örneğin, Carnegie Mellon Üniversitesi'nin araştırmasına göre *Corona* Virüsü ile ilgili incelenen 200 milyon tweette, haberleri yayan Twitter hesaplarının yüzde 45'nin insanmış gibi davranan 'bot'lardan, yani programlanmış bilgisayar-robotlardan geldiği ortaya çıkarılmıştır (https://n.pr/2Z3oGMK). Bu da yalan/sahte/asılsız haber yayılımında yalnızca medya okuryazarlığı düşük bireylerin etken olmadığını, bu tür haberlerin çeşitli çıkarlar sağlamak isteyen kötü niyetli ve organize kişiler ya da gruplar tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır.

Son dönemde çıkan haberler, özellikle de pandemi sürecinde insanların daha fazla panik olması ya da kışkırtılması amacını da güdebilmektedir. Bu yanlışlığı alışkanlığa dönüştüren

medyaya konulan caydırıcı cezalar da bu yüzden gündemdedir. Örneğin, *Covid*-19 pandemi sürecinde insanların evlerine kapanması nedeniyle dijital kanallar finansal hizmetlerde ve satın almada çok daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Birçok ülkede acil ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bağış ve yardım kampanyaları da düzenlenirken, tüm bunlar dolandırıcılık, kara para aklama, terörün finansmanı gibi konulardaki riskleri beraberinde getirmiştir. Özellikle bu durumdan ve ortamdan faydalanmaya çalışan kişi, kurum ve organizasyonların, tüm ülkelerde vatandaşların iyi niyetini suistimal eden sahte ürün reklamı, karaborsacılık, yalan haber, e-dolandırıcılık ve istismar benzeri faaliyetlerini arttırdığı belirlenmiştir. Benzer şekilde finansal terörizm faaliyetlerinde de artış yaşanmıştır. Ortaya çıkan riskler, kara para aklama ve terörün finansmanıyla mücadele konusunda küresel standartları belirleyen kuruluş olan FAFT'ı harekete geçirmiş, Türkiye'nin de 1991 yılından beri üyesi olduğu kuruluş, G20 üyesi ülkelerin hükümetlerine bir yazı göndererek ortaya çıkan risklere karşı alınabilecek önlemleri paylaşarak, gerekli adımların atılması yönünde çağrı yapmıştır.

Bunların örneklerinden biri Sağlık Bakanlığı Sağlıklı Çözüm'ün sosyal medyadan yaptığı son dakika paylaşımında ele alınmıştır (https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-i-saglik-bakanligi-sahte-internet-siteleri-ve-uygulamalari-acikladi-6217359). Açıklamada, Sağlık Bakanlığı'na aitmiş izlenimi verilen sahte bir telefon uygulaması kullanılarak vatandaşların dolandırılmaya çalışıldığının tespit edildiği, dolandırıcıların her aileye 1498TL devlet desteğinde bulunulacağı vaadiyle kişilere kısa mesaj (*SMS*) gönderdiği belirtilmiştir. Diğer uluslararası kararların ve devletlerin de bilgi kirliliği, yalan/sahte/asılsız haberler ile mücadelesi gereği, artık pek çok konuda şeffaflıktan yana olan yerel ve ulusal yönetimler ve vatandaşların sağlığı, ekonomik ve sosyal iyi olma durumu ile ilgili tehdit yaratan kurum ve kişilerin kimliklerinin açıklanması yoluna gitmektedir. Benzer şekilde, bu tür bilgi kirliliği yaratan ve yalan/sahte/asılsız haber üretenlere bir emsal teşkil etmesi amacıyla, bakanlık tarafından yapılan açıklamada "Resmi kaynağı olmayan *Saglikgovtr-destek, *E-kapim, *e-kapim-online, *e-kapim-portalgiris gibi yanıltıcı isimli internet sitelerine ve bu sitelerde yer alan uygulamalara itibar etmeyiniz." denmektedir (https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-i-saglik-bakanligi-sahte-internet-siteleri-ve-uygulamalari-acikladi-6217359). Bunun gibi, İstanbul Cumhuriyet Savcısı, asılsız haberi paylaşma suçlamalarının ardından sosyal medya hesapları hakkında soruşturma başlattı (https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/son-dakika-corona-virusu-paylasimlarina-sorusturma-5673475/) başlıklı haber de devletin asılsız haberler konusundaki tutum ve yaptırımlarını örneklemektedir.

Bu tür yalan/sahte/asılsız haber üretimlerinin ya da bilgi kirliğinin yalnızca *Covid*-19 pandemi sürecinde ortaya çıktığını düşünmek de son derece yanlış olur. 2018 yılının yalan haber

bilançosunu 37 ülkede araştıran Reuters Institute for the Study of Journalism, Dijital Haber Raporu'nu yayınlamış, Raporda Türkiye'ye ilişkin tespitler, Teyit.org tarafından düzenlenmişti (https://www.webtekno.com/turkiye-sahte-haberlere-en-cok-guvenen-ulke-oldu-h48103.html). Rapora göre, sosyal medya uygulaması WhatsApp'ı bir haber alma kaynağı olarak en çok kullanan 4. ülkenin Türkiye olması, (ilk üçte sırasıyla Malezya, Brezilya ve İspanya'nın bulunması), yaklaşık her 3 kişiden 1'inin haber kaynağı olarak WhatsApp'ı tercih ediyor olması (%30) Türkiye'de insanların en yakınlarına daha fazla güvendikleri gerçeğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Özdemir, (2016) bireylerin kendilerinin bu tür paylaşımlarla bilgi kirliliğine sebep olduklarını bulgulamıştır. Ancak, bu oranların 2016 araştırmalarında %17, 2017 araştırmalarında ise %25 olması, sosyal medyanın gitgide yükselen bir ivme kazandığını ve grup paylaşımlarına ciddi bir güven artışı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, insanların yalan haber yayma noktalarından birinin de bu tür sosyal medya grupları olduğu açıkça bilinen bir gerçektir. Bu çalışmaya göre, özellikle Türkiye'de halkın %65'i siyasi görüşlerini kamusal alanda ya da sosyal medyada dile getirmenin, hoş karşılanmayacağını düşünmektedir. Bu oran, dünyanın en yüksek oranı olarak göze çarpmaktadır. Yani kamusal alanda görüş paylaşımına ilişkin endişe konusunda Türkiye dünyada birinci konumdadır. Bu yüzden daha kısıtlı ve üyeleri özenle seçili bir grup olarak WhatsApp'ta görüş bildirebilmek daha çok eğilim gösterilen bir ifade tarzı olarak ortaya çıkmaktadır.

Aynı araştırmanın sonuçlarına göre, haber kaynakları arasında seçicilik anlamında, Türkiye'de "Gördüğüm habere güvenirim" diyenlerin oranı %38 olup, kendi seçtiği kaynaklara güvenenlerin oranı ise %43 olarak belirlenmişti. Bu oranlar arasındaki fark, insanların kendi seçtikleri kaynaklar konusunda bile bir tür güven sorunu yaşadıklarını göstermesi açısından son derece önemlidir. Türkiye'nin en güvenilir haber kaynakları özellikle anaakım geleneksel medyanın geldiğini ve sosyal medya kaynaklı haberlere güvenin %33 oranında kaldığını vurgulamak gereklidir. Bu oranın dünya genelinde %23 dolayında olduğu dünya ortalamasının %10 üzerinde olunduğu değerlendirildiğinde, sosyal medya kaynaklı haberlere güvenin yalan haberlerin etkisini arttırdığı da ortaya çıkmaktadır.

Medya okuryazarlığının temel sorunlarından biri, haberin içeriği ya da kaynağı ne olursa olsun mutlaka sorgulanmasının gerektiğini insanların genelde unutabiliyor olmasıdır. Ülkemizde internette karşılaşılan bilgilerin doğruluğundan şüphe duyan kişilerin oranının %60 olduğu değerlendirildiğinde, büyük bir kısım izleyici/okuyucu/takipçinin internetteki bilgileri sorgusuz sualsiz doğru kabul ettiği gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte, ülkemizde, her iki kişiden birisi haftada en az bir kez yalan haberle karşılaştığını söylemekte bu yüzden her 10 kişiden yaklaşık 7'si, yalan haberlere karşı devletin önlem alması gerektiğini düşünmektedir.

Pandemi sürecinde yayılan yalan içerikli haberlere bir göz atıldığında, siyasal içerikli ancak göç katmanı da bulunan bir haber dikkati çekmektedir. Sözkonusu haber, Yunan hükümetinin, Avrupa'ya geçmek isteyen sınırdaki sığınmacıları uluslarası hukuka aykırı bir şekilde iletişim ve yargı sürecinin olmadığı gizli bir lokasyonda tutup Türkiye'ye geri gönderdiğini iddia etmektedir. İsviçre araştırma grubu Respond tarafından da söz konusu yargısız merkezin varlığının teyid edildiğini vurgulayan haberde, ayrıca Yunan güçlerinin Ege Denizi'nde içinde kadın ve çocukların bulunduğu sığınmacı botlarına tehlikeli bir şekilde şiddet ve tacizde bulunduğuna değinilmektedir. Ancak, NYT, Yunan hükümetinin 'yalan haber' diye reddettiği, 22 yaşındaki Muhammed Yarub'un sınırda Yunan güvenlik güçleri tarafından açılan ateş sonucu öldürüldüğünü de olay yerindeki video verileri ve adli incelemeler sonucunda teyid ettiklerini de kaydetmiştir. Bu noktada, yalan haberlerin zaman zaman hükümetler tarafından da dolaşıma sokulabildiği vurgulanmalıdır.

Bilgi kirliliği ve yalan haberler, kriz olsun olmasın, her zaman diliminde ortaya çıkıp mutlaka durumdan fayda sağlamaya çalışan birilerini mutlu etmeyi amaçlayabilmektedir. Örneğin, alışık olmadıkları bir biçimde ortaya çıkan yalan haberlerle prestiji sarsılan otomotiv devleri de medya üzerinden giriştikleri itibar savaşında aldıkları yaraları yine medya aracılığı ile kapatmaya çalışmaktadırlar. Çıkan pek çok haber ile oluşan bilgi kirliliği karşısında Renault Başkanı Jean-Dominique Senard bir basın toplantısı gerçekleştirerek, Nissan ile ittifakın sona ereceğine yönelik iddialara ilişkin Renault-Nissan Motor ilişkisinin çok güçlü olduğunu vurgulamak zorunda kalmıştır (https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/renaultdan-yanit-geldi-nissan-ile-6128654).

Konuyla ilgili alınan önlemler çerçevesinde, yayıncıların da işbirliği yaptığı ve bilgi kirliliğini, yalan/sahte/asılsız haberlerin sektöre zarar verebileceğinin bilinci ile hareket ettiklerini görmek mümkündür. Bu yönde atılan adımlardan biri, Columbia Journalism Review (CJR), 1961'den beri Columbia Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü tarafından yayınlanan profesyonel gazetecilere yönelik bir dergidir; içeriği, haber ve medya endüstrisi eğilimlerini, çözümlemelerini, mesleki etiği ve haberlerin arkasındaki gerçek öyküleri içeren bültenler hazırlamaktadır. Dijital medyanın yükselişe geçişi nedeniyle, Ekim 2015'ten başlayarak dergi yayınlama sıklığı yılda altıdan ikiye düşürmüştür. Özellikle ABD ekseninde *Covid*-19 bağlantılı haberlerin sürekli başkan Trump ile ilintilendirilerek verilmesinden duydukları endişeyi dile getiren yazarlar, bilginin, her söylediği ile farklı bir gündem yaratarak gerçekleri başka türlü göstermeye çalışanlar yerine doğrudan kaynağından takip edilmesinin önemine dikkat çekmektedirler (https://bit.ly/3dzh7lT).

2018 istatistiklerine göre (Konda, Medya Raporu, 2019: 10) Türkiye'de insanların yalnızca %30'u haberleri takip etmek için internet kullanmaktaydı. Günümüzde *Covid*-19 pandemi sürecinde haberleri takip etmek, her ülkedeki vakaların en son istatistiklerini almak için

yalnızca geleneksel medya değil, internet kaynaklarının, yeni medya ve sosyal medyanın da kullanıldığı ortaya çıktı. Konu ile ilgili olarak, çeşitli kurumlar ve toplumlar açıklamalar yaparak, ulusal ve uluslararası düzeyde "hepimiz aynı gemideyiz" açıklamasında bulundular ve bu koşulların bir bütün olarak topluma dostluk, şeffaflık ve eşitlik değerleri aşılayabileceğini vurguladılar. Bununla birlikte, hepsi bilgi kirliliği ile savaşın karşısında duracağını, gerekirse para cezası ve hapis ile bu durumlarla başa çıkmanın bir yolunu bulacaklarını ifade ettiler.

Medya okuryazarlığı bağlamında oluşturulan farkındalık ile bireyler olarak haber olsun ya da olmasın, bir başkasına iletilen her şeyin bir ileti olduğu vurgulanmalıdır. Bunların, gerçekten en yakın olan kişiler tarafından gönderilmiş olup olmadığına, bilgilendirici ya da eğlendirici anekdot, mizah içeren iletiler olup olmadığına bakılmaksızın sağladıkları dalgalanma ve yayılma etkileri ile sürekli daha fazla bilgi kirliliğine neden oldukları da vurgulanmalıdır. Gerektiğinde bu tür iletiler engellemeli ya da bunlara öncelik verilmemesi gerektiği konusunda vatandaşlar uyarılmalıdır. Bu bağlamda medya okuryazarlığı daha da önem kazanmaktadır. Pandemi sürecinde, insanlar dışarı çıkamadıkları için, tüm bilgileri ve gerçekleri medya yoluyla alabileceklerine inanmaya eğilim göstermektedir. Ancak medyanın her zaman, hatta özellikle böyle kriz anlarında yalnızca gerçekleri iletmeyebileceğini de vurgulamak gereklidir. Medyada karşılaşılan haberlerin pek çoğunun haber değeri bile taşımadığını, olayların, durumların, kişilerin, alanların ve devletlerin, hemen her şeyin manipüle edilebileceğini hatta tümüyle fabrikasyon haberler oluşturulabileceğini de unutmamak gereklidir. Hatta medyada görünen her şeyin doğru olmadığını, pekçoğunun bilgi kirliliği içeren yinelemeler, büyük bir kısmının yalan/sahte/asılsız iletiler olabileceğinin de hatırlatılması gereklidir.

Olağanüstü durumlarda haberciliğini ve medyanın başarısını ölçmek için kullanılan ölçütlerin neler olması gerektiği de tartışmalıdır. Örneğin *Covid*-19 pandemi sürecinde, medyanın yeterince satıp satmadığı, dağıtılıp dağıtılmadığı, insanları onları bilgilendirerek onların hastalanmalarını ya da mağdur olmalarını engelleyip engellemediği gibi ölçütler medyanın başarısı olarak ele alınabilir. Mükemmel bir dünyada, medya gerçek gerçeklerin ve derinlemesine bilginin doğru bir aracı olacak şekilde kullanılabilir. Bireyin gazete, dergi, haber kanalı veya sosyal medya seçimlerine bağlı olarak farklı noktalara atfedilen belirli bir itibardan söz edilebilir. Günümüzde medya okuryazarlığı ve eğitimi artık her zamankinden daha önemlidir ve medya okuryazarlık oranı yüksek olanlar bilgi kirliliğine karşı daha etkin savunma mekanizmaları geliştirebilecek, böylece, genel anlamda, daha bilinçli medya üreticileri ve tüketicilerinden söz edilebilecektir.

Tehlikeler, bir alanda yaşam ya da mülkiyet kaybına, neden olan ve genel olarak günlük yaşamı bozduğu tahmin edilen potansiyel olaylardır. Yaşam risklerle doludur, ancak risk,

gerçekleşmesi çok küçük bir ihtimal olan tehlike anlamına gelir, tehlike ise, somut ve yakındır, daha olasıdır. Tehlikeler, zamana, mekâna, duruma, coğrafyaya, mevsime göre çeşitlilik gösterebilen ve farklı türleri olabilen bir yelpazede insanların yaşamlarını tehdit edebilir. Anlık (jeolojik ve meteorolojik olaylar, depremler, tsunamiler, seller, volkanik patlamalar vb.) tehlikeler de yavaş ya da biriken (çevresel tehlikeler, kuraklık, kıtlık, çevresel bozulma, çölleşme gibi) tehlikeler de söz konusu olabilir. Bazen, endüstriyel/teknolojik tehlikeler (sistem arızaları, kazalar, radyasyon vb.) ya da bölgesel savaşlar ve iç savaşlar (silahlı çatışma, isyan, terörizm ve halkların hareketine ve başka yerlere sığınma taleplerine neden olan) sosyal hareketlilik biçimleri gündeme gelebilir. Salgın hastalıklar ya da pandemi aslında yeni bir tehlike değildir. Tarihte örnekleri görülebilecek olan, virüs kaynaklı ya da kirli gıda ve su ile gündeme gelen cüzzam, AIDS, kolera, sıtma, bulaşıcı hastalıklar, salgınlara ve toplu ölümlere neden olmuştur. Ancak belki de bunları hiçbiri 2020'de deneyimlendiği kadar insanlığa acı ve zarar vermemiştir. Bilginin düzeyi arttıkça ve insanların çevrelerinde olup bitenleri değerlendirme süreçleri yeni dinamikler kazandıkça, hastalık nedeniyle duyulan acı da paylaşılan bir acıya dönüşebilmektedir.

Akgül'e göre (2017:18) "olağanüstü durumlara karşı hazırlık temelde ve büyük ölçüde halkın kendisi, iktidardaki hükümetler ya da bunların güvendiği kurumlar tarafından belirlenmektedir. Bu güven bağı ihlal edilirse veya zarar görürse, bireyler tehlikelere karşı kişisel veya grup stratejileri hazırlar." Ancak bu yeni stratejiler son dakikada geliştirilmiş olduklarından, bazen işe yaramayabilir.

Medya, haberi sahte bir nesnellikle sunsa bile hala eşitsizlikler bulunabilir. Örneğin ABD'den Alessandra Mezzadri'ye göre (20 Nisan 2020), siyah insanların *Covid*-19'dan ölme olasılığı daha yüksektir. Çünkü, ABD nüfusunun geri kalanından çok daha fakir ve hastadırlar; diyabet, hipertansiyon veya kalp hastalığı -tüm tehlikeli eştanılar- olma olasılıkları daha yüksektir ve özel sağlık sigortaları bulunmaması nedeniyle hastane hizmetlerini alamadıklarından hastanelerden bile uzaklaştırılırlar. Önceden var olan sağlık koşulları hakkındaki tartışmalar, dışlayıcı, yetenekli ve eski olmalarıydı, ancak günümüzdeki neoliberal bakım da yaşama hakkını yalnızca '**en uygun**' ve '**en çok hak eden**'lerin hayatta kalması olarak yorumlamaktadır. Bu noktada, virüsün etkileri nedeniyle yaşlıların yüksek ölüm oranları, önceden var olan olumsuz sağlık koşulları ve eşitsizlikler nedeniyle değil de virüsün kaçınılmaz etkisi olarak sunulmaktadır. Ancak, yolda karşıdan karşıya geçerken bir arabanın çarptığı yaşlı bir vatandaş, yavaş yürürken bile aslında yaşlılıktan ölmez. Mezzadri'ye göre, birçok ülkede hayat kurtaran solunum cihazlarının ve hastane yataklarının, hizmetin eksikliği bir dizi Hobbes tutkunu politika oluşturmaktadır. Dünya genelinde, sağlık hizmetlerine erişimdeki bu eşitsizlik, varolan eşitsizliklerin dozunun artması ile

eşleşmektedir (https://developingeconomics.org/2020/04/20/a-crisis-like-no-other-social-reproduction-and-the-regeneration-of-capitalist-life-during-the-covid-19-pandemic/).

Kavaklı, sahte haberlerle başa çıkmanın yollarından bahsederken sahte haberlerle mücadelede önemli rol oynayan internet bilgi kontrol sitelerine odaklanır (Kavaklı, 2019: 664) ve gerçek kontrol sitelerinin yanlış haberlerle mücadelede tek başına yeterli olmayabileceğini iddia etmenin zor göründüğünü ifade eder.

Voinea ve diğerleri, (2019) kamuoyu ve medya etkisi ile ilgili büyük kuramların bu yeni sosyal fenomen için uygulanamaz olduğunu, ancak sahte haber fenomenini en iyi şekilde tanımlayabilecek ve açıklayabilecek potansiyelin, gelecekçi kuramın sorgulanması olduğunu bulgulamışlardır.

Kişinin bilgi edinme hakkına sahip olduğu kadar, zararlı yayınlara karşı korunma hakkı da vardır. Kişinin zararlı yayınlara, yazılı-görsel medyaya ve hatta devlete karşı korunması için yerine getirilmesi gereken ödevler söz konusudur. Bununla birlikte, medya patronlarının kişisel, politik ve ekonomik çıkarlarının arka planı olabilir. Savaşlarda, terör saldırılarında, doğal afetlerde ve diğer acil durumlarda ifade ve bilgi özgürlüğü esastır. Fendoğlu'nun belirttiği gibi, yayın hizmetleri bu dönemlerde ön denetlemelerle engellenemez ve yargı kararları saklı olmak kaydıyla, durdurulamaz; ancak Başbakan, kamu güvenliğinin açıkça kamu düzeninin ciddi şekilde azaltılmasını gerektirdiği durumlarda geçici bir yayın yasağı getirebilir. Kamu yetkilileri bilginin medyaya mümkün olduğunca hızlı ve sürekli bir şekilde akmasını sağlamalıdır (Fendoğlu, 2017:51).

Günümüzdeki durum göz önünde bulundurulduğunda, Ipsos raporuna göre (8 Nisan 2020), insanların çoğunluğu *Covid*-19'un yayılmasını durdurmak için evde kendini izole etmeyi ya da gönüllü karantinaya girmeyi seçmiştir. Bu, medya okuryazarlığı yüksek bir toplumda, insanların, bir vatandaş olarak kendilerini ve çevrelerini riske atmamaları gerektiğini anladıkları ve uyguladıkları anlamında yorumlanabilir. Bir karşılaştırma yapmak için örnek verildiğinde, 2-4 Nisan tarihleri arasında yürütülen 28.000 kişinin katıldığı bir ankette, katılımcıların sadece %15'inin *Covid*-19 pandemisiyle savaşmak için evde kaldıklarını söylediği Japonya bunun tek istisnasıdır. Aynı durumda olan beş kişiden en az dördünün kendini izole ettiğini bildirdiği ülkeler arasında İspanya (%95), Vietnam (%94), Fransa (%90), Brezilya (%89), Meksika (%88), Rusya (85%), ABD ve Hindistan (%84) bulunmaktadır. Genel olarak, veriler, öz-izolasyon stratejisinin anket yapılan ülkelerin çoğunda nüfus tarafından benimsendiğini ve uygulandığını göstermektedir. Bu durumda, denilebilir ki, hükümetler sadece önlemleri önermekle ve uygulama ortamı yaratmakla kalmamıştır, vatandaşların da bu önerileri dikkate

alması, uyması ve evde kalıyor olmaları son derece önemlidir. Özellikle olağanüstü durumlarda yönetimlerin ve yönetilenlerin bu şekilde uyumlu hareket etmesi tehlike ve mağduriyet oranının düşmesi anlamına gelmektedir. Bu da ancak geniş bir medya okuryazarlığı, yüksek bir bilinç ve anlayışla gerçekleştirilebilir.

Shearer ve arkadaşlarına göre, hastalığın bulaşabilirliği ve salgın büyüme oranı, piklerin süresi, kaç kişinin etkilenmesinin beklendiği ve pandeminin süresi ile orantılı olarak bulaşıcılık özelliği ile pandeminin getireceği risk ve yük hesaplanabilmektedir. Hastanede yatış ve ölüm, hastalığın şiddetinin bir göstergesi olarak kullanılmaktadır (Shearer ve ark., 2020). Bir pandeminin başlangıcında, pandemik ajanın özelliği bilinmemektedir. Bu nedenle, gözetim yöntemi ve verilerin analizi önceden planlanmış olmalıdır. Virüsün ortaya çıkma dönemine ve şiddetine bağlı olarak, farklı ülkelerde çeşitli yöntemler ortaya konmuştur. Örneğin İran'da çeşitli örgütler tarafından aşağıdaki adımlar atılmıştır: Önleme konularında halkın ihtiyaç duyduğu bilimsel içeriği hazırlamak, uluslararası diğer dillerden çeviriler yapmak ve derlemek için bir araştırma çalıştayı yürütmek; toplumun farklı kesimlerine uygun materyal geliştirmek için eğitim ve planlama atölyeleri düzenlemek; ellerin nasıl yıkanacağını göstermek için halka açık yerlerde istasyon eğitimi oluşturmak; hastalığın nasıl önleneceği, ellerin yıkanması, uygun şekilde bir maske kullanılması, bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi, enfekte olmuş bir kişiyle başa çıkma, hastalıktan kaynaklanan stresle nasıl başa çıkılacağı ve söylentilere nasıl tepki verileceği gibi konularda farkındalık sağlamak için birbirine bağlı bilgi grafikleri üretmek. Tüm bu üretimler Telegram, Instagram ve Twitter da dahil olmak üzere sosyal medyada 20 milyondan fazla, görüntüleme ve beğeni almıştı. Bilginin üretiminin yayılmasının nasıl bir bilgi yüküne neden olduğunu görmek açısından bu örnek önemlidir. Dolayısıyla izleyicilerin tümüyle evde kapalı kaldığı bir zaman diliminde bile bilgi aktarımı önemlidir ve bu sahteliğe/yalana/asılsız haberlere kurban edilemeyecek kadar gerçek bilgi olmak zorundadır.

Dünyadaki en önemli sorunlardan bazıları, yeni koronavirüsün (*SARS-Cov*-2) ortaya çıkışı ve daha sonraki hastalık (*Covid*-19) iletimi gibi sağlık sorunlarının ele alınmasına ilişkin süreç de dâhil olmak üzere, bilimin halk tarafından anlaşılmasını ve kabul edilmesini gerektirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), *SARS-Cov*-2'nin ilk olarak Aralık 2019'da Wuhan, Çin yakınlarındaki Hubei Eyaletinde ortaya çıktığını vurgulamaktadır (DSÖ 2019-nCoV durum raporu). Clements, araştırmasında, ABD kamuoyunun belirleyicilerini ve ABD'de ortaya çıkan *Covid*-19 salgınına davranışsal tepkileri tanımlamayı amaçlamaktadır. Verileri, *Covid*-19 hakkındaki bilgi düzeyleri genellikle yüksek olmakla birlikte, yaş, cinsiyet, eğitim, gelir, ırk ve siyasi parti tanımlamasına dayalı bilgi farklılıkları olduğunu kanıtlamaktadır (Clements, 2020:12). Katılımcıları Patlama Kuşağı-*Baby Boomers* (1946-1964 doğumlu), Gen X (1965-1976 doğumlu), Milenyumlular - *Millenials* (1977-1995 doğumlu), Gen Z (1996+ doğumlu)

olarak dört gruba ayıran Clements, patlama kuşağının (1946-1964 doğumlu) *Covid*-19 hakkında diğer tüm yaş gruplarına göre daha bilgili olduklarını bulgulamıştır. Çalışma, ayrıca, bu gruptan bireylerin pandemi sürecinde sıkça görülen ve istifleme olarak bilinen gereksiz şeyleri toplu şekilde satın alma davranışına girmelerinin daha düşük olasılığa sahip olduğunu da bulgulamaktadır. Genel olarak, bu davranışlarda bulunmayan kişilerin bilgi puanları anlamlı derecede yüksek olması, gerekli medya okuryazarlığı bilgi ve becerilerine sahip olmaları, yüksek bilinçli bireyler oldukları anlamına gelmektedir.

Peyravi ve arkadaşlarına göre (2020), virüsün yaygın salgınına ilişkin risk tanımlaması ve eğitim protokolü tasarlanması ile proaktif, zamanında ve etkili halk eğitiminin sağlanması da dikkate alınmalıdır. Siber alanda ve çok sayıda ziyaretçide üretilen iletilerin yaygın kabulü ve hızlı yayılması, bu alanın bu sağlık sorunlarını çözmek için etkili ve zamanında kullanımını yansıtmaktadır. Ancak, yeni eğitim teknolojileri ve uygulamaları ile ulusal ve yerel medyanın kapasitesi de dikkate alınmalıdır. Bilgi kirliliğinin önüne geçebilmek amacıyla basit, işlevsel ve ücretsiz çevrimiçi kursların herkese açık olması sağlanmalı, okuma yazma bilmeyen ve engelliler için kullanıcı dostu medya tasarımları da düşünülmelidir.

Manderson ve Levine'ye göre (2020), *Covid*-19'a verilen "panik" tepkisinden olağanüstü dersler alınabilir. Ebola söz konusu olduğunda "kültür" her zaman popüler söyleme ve medya hesaplarına eklenmişti. Ancak, virüsün ilk tanısının konulduğu Wuhan'ın Çin ile özdeşleştirilmemesi için *Covid*-19 olarak adlandırılması hastalığın kültür bağlamı dışında tutulmak istenmesinin önemli bir ipucudur. Bunun panik durumunda da olsa medya okuryazarlığı açısından alınan önemli bir karar olduğunu da vurgulamak gereklidir. Bununla birlikte hemen tüm haber metinlerinde Çin'in Wuhan bölgesinde ortaya çıkan *Covid*-19 betimlemesi yer alması büyük bir tezattır.

Medya okuryazarlığı bireysel ya da toplumsal bir karar alma sürecini dışarıda tutabilir. Örneğin, Satterthwaite ve arkadaşları pandemi uygulamalarını kurumsal ve topluluklara bağlı uygulamalar olarak ikiye ayırmaktadır. Kurumsal olarak ele alınan karantina uygulamaları, ev izolasyonları ve sınır kontrolleri ile hijyen uygulamalarına (el yıkama, maske takma) uyma ısrarı, kültür dışında daha bütüncül bir yaklaşımla insan uygulamalarının ve davranışlarının nasıl pandemi sürecine dahil edildiğini vurgulamaktadır. Ancak tüm bunlar, topluluklar ve bunlara ilişkin uyumlandırılmış aktarımları eksik bırakmaktadır. Pandeminin genel anlamda küresel güney topluluklarında neden olduğu acı bir süreç gerçekleşirken, küresel bir insani kriz görmezden gelinmektedir. Burada, temelde altyapıların ve kaynakların yoksulluğuna bağlı ve arttırılmış riskler söz konusudur (Satterthwaite ve ark. 2019). Pandemi ile ilgili sunulan uygulamalar da (el yıkama, maske takma) bireysel karar verme eylemleri değil, kurumların yaptırımları olabilir.

Cape Town Üniversitesi'nden antropolog Nikiwe Solomon, "bu virüs bizi mantıksız davranmaya zorluyor" demektedir (15 Mart 2020). Daha da önemlisi, karşı-sezgisel eyleme duyulan gereksinim yalnızca insanın kendini koruması için gerekli değildir, aynı zamanda bağışıklık sistemleri ve sosyal destek sistemleri eşitsizlikten ödün verenler için de geçerlidir. Solomon, Cape Town'daki tüm ailelere gönderilen *Covid*-19 bireysel günlük eylem programında etnik ayrımcılığa işaret eden öğelere dikkat çekmektedir: Sabah, köpeği bir saat boyunca aile ile yürütme, akademik zaman, yaratıcı zaman, öğle yemeği, günlük ev işleri zamanı, öğleden sonra temiz hava saati, akşam yemeği zamanı ve ücretsiz TV zamanı içermektedir. Bölgenin batı cephesindeki (*Western Cape*) yoksulluk coğrafyası adına, bu program yalnızca beyazların sahip oldukları ayrıcalıkların pandemi sürecinde bile kabul edildiğini ve sürdürüldüğünü göstermektedir. Yani, insanlar, olağanüstü şartlarda bile ayrımcılık yapabilmektedir.

Delgado López-Cózar ve Martín-Martín (2020) araştırmalarında kusurlu bilimin viralliğini ön plana taşımaktadır: BioRxiv hakkında koronavirüs bağlantılı önceki bir yayının bulaşıcı medya etkisinden ve bilimsel iletişim üzerindeki etkilerinden söz etmekte, yayın tarihine ve içeriğine bakmadan bilimsel çıktıların bile yanlış kullanılabileceğinin altını çizmektedirler.

Chong & Choy'a göre (2020) sahte haber veya önemsiz haber, kasıtlı dezenformasyon veya geleneksel basılı ve yayın haber medyası veya çevrimiçi sosyal medya aracılığıyla yayılan aldatmacalardan oluşan bir tür (boyalı) magazin gazetecilik veya propagandadır. Terim, bazen yalancı basın olarak bilinen bir taktik olan karşıt bir politik bakış açısıyla meşru haberlerden şüphe duyulması için kullanılmaktadır. Yalan haber ya da yanlış bilgi, genellikle gazetede yayınlayacakları hikâyeler için para ödeyen muhabirlerin etik dışı uygulaması nedeniyle "çek karnesi gazeteciliği" adı ile anılmaktadır. Haberler daha sonra sosyal medyada yanlış bilgi olarak yankılanır, çok ender de olsa, bazen ana akım medyaya kadar ulaşabilir.

Katsaros ve arkadaşlarına göre, (2019) günümüzde çevrimiçi bilgiler daha önce görülmemiş oranlarda büyümekte ve giderek daha fazla insan bilgi ihtiyaçlarını karşılamak için giderek daha fazla sayıda çevrimiçi medyaya, örneğin Web, Facebook ve Twitter gibi Çevrimiçi Sosyal Ağlara (OSN) başvurmaktadır. Bununla birlikte, tüm bilgi/bilgi üreticileri güvenilir değildir ve sahte haber — uydurma hikâyeler, aldatıcı bir niyetle meşru kaynaklardan kaynaklanıyormuş gibi sunulabilmektedir — ve gerçeğinden daha hızlı, daha etkin bir şekilde yayılabilmektedir. Bilginin her yerde ve erişilebilir olması, bunun doğru ve nesnel bilgi olduğu anlamına gelmez. 2020 yılı itibariyle, gelişmiş ülkelerdeki insanların gerçek haberlerden daha çok sahte haberle karşılaşacağı tahmin edilmekte ve bu fenomen **"gerçeklik vertigosu"** olarak adlandırılmaktadır (Katsaros ve ark., 2019).

Modern zamanlarda, sahte olan ve gerçek olan arasındaki çizgi çok ince ya da ilişkileri çok karmaşık olabilir, hatta öykünün iki tarafındakiler birbirlerini suçluyor olabilirler. Örneğin, ABD ve Çin arasındaki çekişme basında 'Yalan söylüyorlar' başlığıyla haberlere yansıtılmıştı. *Covid*-19 salgını milenyumun en ilginç gelişmelerinden biri olarak devam ederken, salgının merkez üssü olan Çin'deki vaka ve ölüm sayısındaki artışın yavaş olması, diğer ülkeleri endişelendirdi (https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/abd-ile-cin-arasinda-corona-restlesmesi-yalan-soyluyorlar-5720251/) diye devam eden haberde, basında çıkan haberlerin ve Çin'deki hastanelerden edinilen bilgilerin, ABD istihbarat teşkilatları tarafından raporlara dönüştürüldüğü ifade edilmekteydi. Haberde ayrıca, Çin'i gerçek verileri gizlemekle suçlayan Beyaz Saray'a sunulan rapora Çin hükümetinin sert tepki verdiği söylenmekteydi. Bu haberden de anlaşılacağı üzere, aslında ortada olmayan, görünmeyen, gerçekliği kanıtlanmamış birçok şeyin haberin içinde ve gündemde olmasına karşın, iki büyük gücün, ABD ve Çin'in bir şekilde birbirini suçlaması ve karşıt görüşler öne sürmesi yine medya aracılığı ile gündeme gelmektedir.

Görünen o ki, bilgi kirliliği günümüzün soğuk savaş taktiklerinden birine dönüşmüş durumda. Nisan 2020'nin son haftası itibariyle Çin, yeni *Covid*-19 vakası olmadığını ve son iki aydır karantinaya alınan nüfus için seyahat kısıtlamalarının yavaş yavaş kaldırıldığını duyurmuştu. Ancak New York merkezli web sitesi Vice News, Pekin'in açıklamalarının durumun gerçekliğini yansıtmadığını belirtmekteydi (https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-bomba-iddia-cinden-gelen-iyi-haberler-yalan-5701427/). Her iki ülkenin birbirlerinin haberlerini medya aracılığı ile takip edip yalanlaması ilginç görünmektedir.

Çobanoğlu'nun makalesinde (2020) bireysel, profesyonel, sosyal, bilimsel ve siyaset etiği sorgulanmaktadır. Yazar, *Covid*-19 salgınının bilimin ve bilimsel yöntemin gerçek rehberliğini ve güvenilirliğini gösterdiğini belirtmekte, bu salgının insanlığı şok ettiğinden söz etmektedir. Bu yüzden, bireysel, profesyonel, sosyal ve politik etiği yeniden değerlendirmemize neden olduğunu çünkü pandeminin hem yıkıcı hem de bilgilendirici etkileri olduğunu vurgulamaktadır. Çobanoğlu, ABD'de etik olmayan ve insanlık dışı tutum ve davranışları nedeniyle 1970'lerin "Tuskegee Denemeleri" nden bahsederek, bu tür haberlerin halkı şok edip güvensizlik içinde bırakarak, önlenebileceği halde o dönemde 285 kişinin ölümlerine neden olduğunu anımsatmaktadır. Ona göre, günümüzün pandemisi de benzer bir şekilde bir kez daha araştırma etiği ile ilgili soruları gündeme getirmiş ve bunun sonucunda uluslararası düzeyde araştırma ile ilgili olarak sağlığın oluşturulmasına ve uygulanmasına ilişkin etik ilkelerin gözden geçirilmesine yol açmıştır.

Benzer şekilde Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Enfeksiyon Hastalıkları Bilim Dalı ve Enfeksiyon Hastalıkları Derneği Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ceyhan'ın yaptığı iki

uyarıyı aktarırken, *Covid*-19 pandemi sürecinin olası yıkıcı etkilerinden söz etmekte, vaka sayısının az olduğu küçük kentlerin aslında potansiyel risk grubu oluşturduğunu ifade ederken, salgın kontrol altına alındıktan sonra evde izole kaldıkları için bağışıklık kazanamayan kişilerin de ayrıca risk altında olduğunu belirtmektedir (https://www.toplumsal.com.tr/toplum-ve-bilim/prof-dr-ceyhan-evde-izole-kalanlar-bagisiklik-kazanamadiklari-h46353.html).

3.5. Olağanüstü Durumların Etkileri: *Covid*-19 Pandemi Sürecinde Medya

Pandemi sürecinde ülkeler birbiri ardına sokağa çıkma yasakları, okulların ve işyerlerinin kapatılması ve toplu ulaşımla ilgili kısıtlamalar dâhil olmak üzere, pek çok önlemi uygulamaya koyarak, çocuk, yaşlı genç herkesin harketliliğini kısıtlamak zorunda kaldı. Bununla birlikte, medya son derece hareketli bir biçimde çevreden ve dünyadan haberler vermeye devam etti. Bu açıdan değerlendirildiğinde, evde izolasyon durumunda kimin hangi medyayı hangi yoğunlukta ve sıklıkta kullanıldığı ile ilgili araştırmalar da hız kazandı. Türkiye çerçevesinde, Boom Sonar'ın araştırma sonuçlarına göre, evde izolasyon dönemindeki medya kullanımı ile ilgili olarak, ortam ölçümünün sonuçları aşağıda Şekil 5'de görülebilir. Çok genel bir bakış açısıyla, Twitter diğer ortamlardan çok daha popüler görünmektedir. Bu da biraz yaşla ve biraz da medya okuryazarlığı ve görünürlükle ilgili konumlandırmaları gündeme getirmektedir. Çünkü Instagram ve Twitter kullananların genç oldukları gözlemlenmektedir ve sosyal medyanın da kuşak farkından dolayı farklı gruplara ayrıldığı düşünülebilir. Ayrıca, pek çok sosyal medya hesabı, muhtemelen yetişkinlerle ilgilidir, çünkü yasal hesap açmaları için çocuklara izin verilmemektedir.

Medyanın insanlara neler yaptığı veya pandemik süreçte neler olup bittiğine ilişkin çalışmalar halen gündemdedir ve uzun süre gündemde kalacak gibi görünmektedir. Bununla birlikte, süreci birçok farklı şekilde ele alan ve çözümlemeye çalışan birçok araştırma bulunmaktadır. Örneğin, bunlardan biri toplumun bir daha asla aynı olmayacağına inanmaktadır: *Covid*-19 salgınının yeni bir sınıf bölünmesini ve toplumsal eşitsizlikleri ortaya çıkardığını belirten, The Guardian için yazan ekonomi Profesörü Robert Reich, "hızlı, kapsamlı ve doğrulanmış bilgi hiç bu kadar önemli olmamıştı," der. "İnsanlar dijital platformlarda daha fazla zaman harcıyorlar" diyen Reich, krizin Amerikan toplumunda dört farklı sınıfı açığa çıkardığını vurgulamaktadır: Ona göre, bu dört sınıf kısaca "Uzaktan Kumandalar" (*remotes*), "Temel İşçiler" (*essentials*), "Maaşsız Çalışanlar" (*unpaid*) ve "Unutulanlar" (*forgotten*) sınıfları olduğunu dile getirmektedir (https://bit.ly/326mYgx; https://www.ntv.com.tr/galeri/ekonomi/corona-virus-salgini-yeni-bir-sinifbolunmesine-ve-toplumsal-esitsizliklere-isik-tutuyor, JmCXFQS-oUKf30SaaxyAFQ/4xtyTNyfukSJvhutSJB9hQ).

Şekil 5. Evde Kalma Kısıtlaması Sürecinde Türkiye'de Medya Kullanımı 10-17 Nisan 2020 (Boom Sonar, 2020:15)

Geleneksel ve yeni medyanın (sosyal ve dijital) farklı yollarda bilgi akışı sağladığı düşünülse de günümüzde bütün medya platformlarını birleştiren bir ağ olarak **geçişimli medya** (*transmedia*) kavramı gündemdedir. Bu bağlamda, sosyal ve geleneksel medyanın, birbirleriyle birlikte ve birbirlerinin aleyhine haberler ürettikleri kadar, birbirlerini destekleyici bir noktada durmakta oldukları da düşünülebilir. Örneğin, Delal (2018) tezinde, sosyal medyanın geleneksel medyada nasıl temsil edildiğini sunmaya çalışmıştır. Sosyal medyanın ilk gündeme geldiği zamanlarda, özgün içerik üretemeyen kullanıcıların artık internet ortamında habercilik olanağını daha ciddi değerlendirmeye başlayan geleneksel medya ürünlerini yönlendirilen iletiler olarak sıkça kullandıkları bilinmektedir.

Günümüzdeki olağanüstü süreç çereçevesindeki durumu belirlemek amacıyla Beykoz Üniversitesi tarafından yapılan araştırmaya göre, Coronavirus tablosunun geleneksel medyaya güven aşıladığı ortaya konmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre, normal zamanlarda haber kaynağı olarak geleneksel medyayı güvenilir bulmayanların %53'ünün *Covid*-19 zamanında geleneksel medyayı daha güvenilir buldukları ortaya konmuştur (https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/koronavirus-geleneksel-medyaya-guveni-artirdi). Ayrıca, normal zamanlarda haber kaynağı olarak geleneksel kanalın güvenilirliği konusunda kararsız kalanların %38,3'ü *Covid*-19 zamanında geleneksel kanalı daha güvenilir bulduklarını ifade etmektedir. Normal zamanlarda haber kaynağı olarak sosyal medyayı daha güvenilir bulmayanların %7,1'i *Covid*-19 zamanında sosyal medyayı daha güvenilir bulduklarını belirtirlerken, normal zamanlarda haber kaynağı olarak sosyal medyanın güvenilirliği konusunda kararsız kalanların %14,5'inin *Covid*-19 zamanında sosyal medyayı daha güvenilir bulduklarını ifade etmektedirler. "Normalleşme" sürecinin başlamak üzere olduğu Teksas, ABD'de araştırmalar yapan Prof. Dr. İri, ise değişen alışkanlıklar ve endüstri temsilcilerinin endişeleri nedeniyle günlük yaşamda izleme alışkanlıklarının değişeceğini savunmakta, ancak özellikle sinema salonlarının ekonomiye beklenildiği kadar katkıda bulunamayacağının altını çizmektedir (https://bit.ly/2NvVfgJ).

Dünya sağlık örgütünün pandemi ilan etmesiyle birlikte, *Covid*-19 ile mücadele için insanlar zorunlu olarak evlerine kapanmış, evde geçirilen bu süreçte sosyal medya, kullanıcıların, markaların ve kurumların dış dünyaya açılan penceresi haline gelmiştir. Teknoloji kullanımının arttığı bu dönemde, sosyal medyanın önemini, sürece olumlu ve olumsuz etkileri olduğunu ifade eden İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla ilişkiler ve Tanıtım Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yeşim Güçdemir "pandemi döneminde zorunlu olarak evlerine kapanan kullanıcıların, sosyal izolasyon süreci uzadıkça, iletişim ve sosyalleşme konusunda sosyal medya kullanımı arttı ve bu süreç devam ettikçe sosyal medya birincil araç olarak kullanılmaya devam edecek" demektedir (https://bit.ly/3i2VEpa).

Bu süreçte sosyal medya kullanıcılarının daha önce hiç deneyimlenmeyen bir şekilde biraraya geldiklerini, sosyal medya kullanımındaki artış ve pandemi süreciyle nasıl mücadele edileceği konusunu tartışarak toplumdaki diğer kritik konular hakkında konuşmaya başladıklarını unutmamak gereklidir. Bu da sosyal medyayı hem işlev hem de kullanım açısından vazgeçilmez bir araç haline getirmektedir (https://bit.ly/326mYgx). Bununla birlikte, insanların hangi medyayı yoğun olarak kullandığı bir konu, hangisine inandığı ise başka bir konu olarak ele alınmalıdır. Pek çok kullanıcının gerçek medyanın sıkıcılığından kurtulmak için eğlenceli medyayı, sosyal medyayı seçmesi, hatta yapılan esprilere gülmesi tüm söylenenlere inandığı anlamına gelmeyebilir.

3.5.1. Konfor Alanında Tehlike: Bilgi Kirliliği

Brown'a göre **konfor alanı** kavramı eğitim alanyazınında yaygındır. Eylem, stresli bir noktaya taşındığında insanların korkularının üstesinden gelerek birey olarak gelişecekleri inancına dayanmaktadır. Bu model, yeni görevlere güçlü duygusal ve fiziksel tepkiler uyandıran, oldukça yüksek algılanan bir risk ve zorluk duygusu taşıyan faaliyetlerden önce katılımcılara sunulur (Brown, 2008:3). Medyanın bir eğlence kaynağı olarak konfor bölgesi içinde konumlandığını belirtmek çok önemlidir. Yine de medya, korku, öğrenme ve deneyimin kaynağı olarak görülüp diğer bölgelerde konumlandırılabilen bir özellik taşımaktadır. Özellikle *Covid*-19 pandemi sürecinde yaratılan geçici izolasyon, hemen herkesin konfor alanında kalmasına neden olmuştur ancak, bu bölgenin sürekli dış dünyadaki olumsuzlukları vurgulayan medya iletileri yüzünden sığınılan bölgenin pek de konforlu olmadığı açıktır. Bu da beraberinde, insanın kaçabilecek bir yeri kalmadığı, çaresizlik, mutsuzluk ve kaygı içinde sıkışıp kaldığını hissettiği bir dönem algısını taşımaktadır. Bunu, konfor alanındaki tehlike olarak yorumlamak mümkündür. 1950'lerin sonundan başlayarak medya aracılığı ile gerçekleştirilen deneylerde, toplumların medya ile nasıl olumlu ya da olumsuz olarak etkilenebilecekleri ortaya konmuş, korku çerçevesinde şekillenen ilişkilerin bireyleri depresif

bir şekilde evde izole olmaya, toplumdan ve kendinden uzaklaşmaya ittiği gözlemlenmiştir. Benzer şekilde, Kumova'nın belirttiği gibi, Hollywood sinemasının, toplumun endişelerini, korkularını, arzularını ve travmaya karşı geliştirdikleri savunma mekanizmalarını, travmatik olaylar sonrası yükselen ve diğer türlere göre travmayla daha yakın bir temsil ilişkisi kurabilen gerilim ve korku sineması üzerinden yansıttığı savunulmaktadır (Kumova ve Çelik, 2011).

Öte yandan, "**Korku Çekiciliği**" medya aracılığıyla satış yapan faktörlerden biridir. Salgının başlamasıyla birlikte bilgi sahibi olmak için çok sayıda araştırmacı gibi Batooli ve Sayyah (2020) da dört ay boyunca *Covid*-19 hakkında araştırma yaptığını ifade etmektedir. Araştırmalarının sonuçları, *Covid*-19 çerçevesinde, hastalığın farklı yönleri ile ilgili alanyazın ve "**bilgi kaynağı**"nın oldukça yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca, sosyal medya izleyicilerinden gelen "**bilgi talebi**", bu makalelerin birçoğunun son birkaç ay içinde sosyal medya izleyicilerinin dikkatini çekecebilecek şekilde yükseldiğini ortaya koymaktadır. Dolayısı ile konuya ilişkin korku çekiciliğine bir arz talep mantığı ile bakabilmenin de mümkün olduğu görülmektedir.

Ugalde ve arkadaşlarının (2020) da belirttiği gibi, elde edilen en önemli sonuçlardan bazıları, dijital okuryazarlık oranının artmasıyla, yanlış veya doğrulanmamış bilgileri paylaşma eğiliminin azaldığıdır. Diğer bir deyişle, iletinin içeriğine olan ilginin, doğrulanmamış bilgileri paylaşma tutumu üzerinde olumlu bir etkisi olduğu kanıtlanmıştır. Bu nedenle, çalışmanın sonuçları, yeni dijital toplum tarafından talep edilen gerekli bilginin üretilebilmesi çerçevesinde gerekli eleştirelliği oluşturmak için dijital okuryazarlığın özellikle genç nüfus için önemini ortaya koymaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

White'ın belirttiği gibi, (2009) bir konfor bölgesi, içindeki şeylerin bir kişiye tanıdık gelen hissi ve çevrelerinin kontrolünde kendilerini rahat hissetmesi ve (algıladıkları) düşük seviyeli kaygı ve stres çerçevesinde yaşadıkları konforlu bir psikolojik durumdur. Konfor bölgesinin kişiye verdiği rahatlık duygusu oldukça güzel ve hatta arzulanan bir şeydir ancak bu bölgenin dar oluşu ve sürdürülebilirliği olumsuz yönününü oluşturur. Konfor bölgesinin en çok tartışılan yönü ise, bu bölgede, sabit bir performans seviyesinin mümkün olmasıdır. Bireylerin kendilerini gerçekleştirebilmeleri ve amaçları doğrultusunda başarılar elde edebilmeleri için konfor bölgesinden uzaklaşmaları gerekmektedir. Bununla birlikte bireylerin çoğu, en küçük bir rahatsızlık anında yeniden başlama noktasına, konfor bölgesine kaçışı olağan ve hatta kaçınılmaz görebilir.

Bardwick (1995) konfor bölgesi terimini "bir kişinin kaygıdan bağımsız bir konumda faaliyet gösterdiği davranışsal bir durum" olarak tanımlamaktadır. Tugend ise (2011) bunu "Be-

lirsizlik, kıtlık ve kırılganlığımızın en aza indirildiği, yeterince sevgiye, yiyeceğe, yeteneğe, zamana, hayranlık duyduğumuza inandığımız yer." olarak ifade etmektedir. Bununla birlikte, genel olarak stres ve korku, sorgulama ve karar verme süreçleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir ve çoğunlukla genç beyinlerin yenilikçi ve yaratıcı düşüncelerini geliştirmek yerine itaat etmelerine neden olabilir.

4. Sonuç

Bilgi kirliliği ile yapılan çalışmaların pek çoğunda ortaya çıkan önemli bir unsurun vurgulanması gereklidir. Bilgi kirliliğine sebep olanlar — ki bunlar zaman zaman en yakınlarımız ya da en yetkili organlar, hatta biz bile olabiliriz — o kadar çok bilgi kirliliği ortaya çıkmaktadır ki, bunun bir kirlilik olduğu bile anlaşılamamaktadır. Uzman akademisyenlere göre, içinde yaşadığımız çağ "**gerçeklik-üstü çağ** - *post factual age*" çağıdır (Ettema, 1987; Martin, 2017). Ayrıca gerçeklik ve temsil arasındaki sınırların bulanıklaştığı bir dünyaya atıfta bulunmak üzere '**üstgerçeklik**/**hipergerçeklik** - *hyperreality'* kavramı da sıkça kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bilgi kirliliğinin, kullanım sıklığı ve yoğunluğu nedeniyle belki de bir üstgerçeklik yaratarak gerçek gerçekliğin çok aşağılarda bir yerlerde görünmez olmasına neden olduğu düşünülebilir. Eksik medya okuryazarlık bilgi, beceri ve donanımına sahip bireyler ise zaten sorgulamadan yalnızca anlık bir biçimde içeriği tüketmekle meşgul oldukları için, gerçekliğin eksikliğini belki de hiç hissetmiyor olabilirler.

Eco'ya göre (1990) böyle bir dünyada her şey gerçektir ama bu gerçek gerçeklik değil, gerçek olanı taklit eden sahte bir gerçekliktir. Perry ve Perry'ye göre (1998) üstgerçeklik - hiperrealite küresel bir kültürün sonucudur. Edvardsson ve arkadaşları ise (2005) bunun, üreticiler ve tüketicilerle bir arada var olan bir dünya olduğunu düşünmektedirler. Sözkonusu bir ileti, haber, bir bilgisayar oyunu ya da oluşturulan bağlamın ve içeriğin katılımcılar tarafından gönüllü olarak kabul edildiği bir anlatı ya da film olabilir. Böylece üstgerçekliğin, **talep üzerine üretim** (*production on demand*) olarak kabul edilebilir bir yanı bulunmaktadır. Tiffin ve Terrashima (2001) ise üstgerçeklik kavramını **üçüncü binyıl paradigması** olarak tanımlamaktadırlar.

Korkunun insanlar üzerinde nasıl bir üstgerçeklik etkisi yaratabileceği Sağlık Bakanlığı Coronavirus Bilim Kurulu üyesinin Prof. Dr. İlhami Çelik'in artan vakalar hakkındaki görüşünü ifade ettiği bir haberle örneklendirilebilir "Bence coronavirus korkusu sendromu gerçekten yaygın. İnsanlar bize hiçbir zaman hasta olmaktan kurtulamayacakları düşüncesiyle geliyorlar." (https://www.haberturk.com/bilim-kurulu-uyesi-prof-dr-ilhami-celik-ten-korkutan-aciklama-haberler-2674604). Korkunun insanlar üzerinde nasıl bir üstgerçeklik etkisi

yaratabileceğine ilişkin bir başka çalışma da Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, TV ve Sinema Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ali Murat Kırık ile Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Dr. Öğretim Üyesi Vahdet Özkoçak tarafından yapılan "Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Sosyal Medya ve Yeni Koronavirüs (*Covid*-19) Pandemisi" araştırmasıdır. Hastalığın kendisi kadar, hastalıktan korkunun da büyük bir gelişme kaydettiğini bulgulayan araştırmada, sosyal medyanın pandemi sürecinde edindiği rol, insan ve dijital teknolojilerin ilişkisi üzerine çalışan dijital antropoloji açısından ele alınmıştı. Araştırmada, *Covid*-19 ile ilgili 21 Ocak-11 Mart arasında dünya genelinde toplam 275 milyon paylaşım yapıldığı, Japonya, ABD, Çin ve İtalya'nın ilk sıraları aldığı listede, 6 milyon 506 bin 597 paylaşımla Türkiye'nin 11. sırada yer aldığı kaydedilmekteydi (https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/sahte-haber-ve-icerikler-infodemiyle-koronavirusten-daha-hizli-yayiliyor/1842950). Kırık, Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus'un, salgına yönelik acil önlemlerin alınmasını vurguladığını, sosyal medyadaki algı yönetimi ve dezenformatif bilgilerle **infodemi**nin hız kazandığını, örneğin 16 Mart 2020'de yapılan tek bir resmi açıklamanın ardından, ertesi gün pandemi hakkında 11 bini aşkın Facebook ve 3 bin 300 Instagram yayını yapıldığını belirtmişti.

2018 istatistiklerine göre, (Konda, Medya Raporu, 2019: 10) insanların %30'u haberleri takip etmek için internet kullanıyordu. Pandemi sürecindeki izolasyon, neredeyse her ülkede yalnızca geleneksel medyayı değil, aynı zamanda tüm internet kaynakları ve sosyal medya haberlerini takip etmek, bilgileri güncellemek, her ülke için en son istatistikleri almak için kullanıldı. Pek çok araştırma, haberlere duyulan güvenin dünyadaki gelişmiş ülkelerde itibar kaybettiğini ve "sahte haber" ile mücadelenin ivme kazandığını bulgulamaktadır (Newman, 2018: 17; Yanatma, 2018: 21).

Konda araştırmasına göre 2011 yılında Türkiye'de her 10 kişiden 4'ü internet haberlerine güvenmekteyken, bugün bu oran her 10 kişiden 8'ine yükselmiş durumdadır (Konda, 2019: 29). 2018 bulgularında en yüksek oranda güvenilen medya olarak görülen televizyonu (%72,3) internet haber siteleri (%14,7) ve sosyal medya (%5,8) takip etmekteydi. Bu da geçmişte ana haber kanallarının hâlâ baskın olduğunu vurgulamaktadır.

Bu durum aslında Calderón ve diğerlerinin (2019) vurguladığı "***yankı odası***" kavramı için güzel bir örnektir: 'yankı odası' kavramında, yerli ya da yersiz inançlar kapalı bir ağ içinde dolaşarak güçlendirilmektedir ve günümüzün sosyal medya platformları bu fenomen için çok uygun bir ortam sağlamaktadır. Yankı odasının ölçeğine bağlı olarak, bir kullanıcının farklı görüşler hakkındaki kararı kısıtlanabilir, sürekli karşılaştığı iletiler nedeniyle sorgulamalarını ötelemiş, kendisine ulaşan iletiler ise sorgusuz sualsiz kabullenilmiş bir gerçeğe dönüşmüştür.

Covid-19 pandemi sürecinde yaşanan sosyal izolasyon sırasında ana akım medyada yayınlanan haberler, pek çok kişi için uygun olmayan, sert ve korkutucu bilgilerle doluydu. Farklı ülkelerin sağlık değerlerini, istatistiklerini, sağlık koşullarını ve benzeri verileri, bilgileri karşılaştırmak için bir uzman olmak isterseniz, bunlar değerli olabilirdi, ancak bilginin yalnızca anlaşılabilir olan kısmı bilgidir ya da yenidir, anlaşılamayan kısım ise 'fazlalık' –(*redundant)* olarak adlandırılır. Fazlalık (*redundancy*) bilgi de gereklidir belki, tuğlaları birarada tutmaya yarayan harç gibi ancak harç gerçek, yeterli ve sağlıklı değilse, işlevini yerine getiremezse örülmeye çalışılan duvar çökebilir. Bilgi kirliliğinin belki de en önemli dezavantajı, sunulan veriler arasından neyi neyle ilintilendirebileceğimizi bulanıklaştırmasında yatmaktadır. Hangi bilginin değerli, hangisinin değersiz ve işlevsiz olduğunun anlaşılmasına bile izin vermeden, bilgiyi karmakarışık bir biçimde sunar. Bu da belleklerin işe yaramaz birçok bilgi ile dolması anlamına gelmektedir.

Bilgi kirliliğinin yazılı kısmı, unutulabilir ancak insanların görselleri unutmayan bir belleğe sahip olduğunu unutmamak gerekir. Bellek, karşılaşılan bütün görselleri otomatik bir şekilde işler, onlardan anlamlar çıkarır, sınıflar ve bir kez daha kullanılıncaya kadar onları belleğe gömer. Bellekteki bu anılar, bağlantılı bağlantısız, anlamlı anlamsız birçok şeyi konuşurken, düşünürken gözümüzde canlanır. *Covid*-19 pandemi sürecinde bireyler ve toplumlar maalesef yanıltıcı bilgilerin ve olayların yanı sıra *ölüm* sahneleri, katliamlar şeklinde bile ekranlardan sunulan vaka ve vefat sayıları, sağlık malzemelerinin ya da personelinin kıtlığını vurgulayan sahneler gibi güçlü duygusal görüntülere maruz kaldılar. Ayrıca bu haberlerde aile üyelerinin birbirlerinden ayrılma hikâyeleri, yalnızlık çeken insanlar ve ölüm üzerinde duruldu. Aslında bunların hiçbiri bireysel gerçekliğe, deneyime, gözleme ve duyumsamaya dayalı bilgi değildi, hepsi soyut bir düzlemde medyadan akmaktaydı. Ancak yakında evinize kadar gelebilecek bir tür kâbus gibi bu olasılıkların anlatısı o kadar dillendirilmiş ve canlandırılmıştı ki, yetişkinlerin çoğu için bile yeterince korkutucuydu. 65 yaş üstündekilerin bazıları kendini miyadı dolmuş, fazlalık olarak görüyor, bazıları da haberlerde gördükleri yalnız ve bilinmeyen insanlar olarak bir hastane köşesinde ölü olarak bulunabileceklerini düşünüp haline şükrediyordu. Haberlerin bu açıklayıcı ve insanı korkuyu somutlaştırmaya ve düşlemeye iten anlatı tarzı çoğu insan için son derece rahatsız ediciydi. Sorunlar saymakla da bitmiyordu: Sağlık ekipmanlarının eksikliği ve sağlık personelinin eksikliği, kimin yaşayacağına ve kimin öleceğine dair karar vermeye gelecek kadar insanları tehdit eden pek çok faktör vardı. Bunların hepsi medya ile haber yoluyla hemen her eve girmeyi başardılar. Medya bir yandan tümüyle *Covid*-19'dan söz eder hale gelmişti ancak, bu, temsili çizilen birkaç resimden ve milyon kez büyütülen virüs fotoğraflarından daha somut bir şekilde görünemiyordu, yeterince açık ve net değildi. Virüs her yerde ve her şeyde olabilirdi. Bu, bilinmeyen bir düşmana karşı girişilen bir mücadeleydi.

Günümüzde, sıradan bir insanın karşılaştığı bir bilgiyi düşünmek, değerlendirmek ya da ölçmek için o kadar fazla zamanı yoktur; hız, bilginin güvenliğinden ve geçerliğinden çok daha önemli bir faktör haline gelmiştir. Zaman zaman çocuklar için önerilen medya detoksunun yani medyadan biraz uzak kalmanın yetişkinler için de geçerli olduğunu vurgulamak gereklidir. Yalnızca ihtiyacımız olan kadar bilgi ile yetinmek, en azından bir süreliğine belleğimize ve bedenimize iyi gelebilir. Hiç kimse, bu kadar bilgi yükünü taşımak zorunda olmadığının farkında değilmiş gibi görünüyor. Medyanın ve bazen birbiriyle çelişen yerel, ulusal, küresel değerlerin etkisiyle, kavramların nasıl şekillendiğini ve karar verme süreçlerinin medya tarafından nasıl etkilendiğini görebilmek oldukça ilginç sonuçlar içermektedir ve bunların nasıl oluşturulup sorgulandığını görmek önemlidir. Medyada bilgi kirliliği, yeni ya da geleneksel medya ayırımı yapmaksızın her yanda büyüyen büyük bir tehlikeye dönüşmüştür.

Bu çalışma, medyada bilgi kirliliğinin güncel bir durum saptamasına odaklanmaktadır. Son on yıl içinde, geleneksel medyanın bakış açısını yansıtan bir örneklem üzerinden, bilgi kirliliğinin medyada nasıl sunulduğuna ve bu konuda ne gibi yaptırımlar olduğuna odaklanmaktadır. Bu çalışma, medya okuryazarlığı bağlamında gerçek haberler ile bilgi kirliliği oluşturan haberlerin ayrıştırılmasının önemini ve bunların toplum ile yöneticiler üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle oloğanüstü durumlarda bilgi kirliliğinin ne derece önemli olabileceğinin de altını çizmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışma çerçevesinde bilgi kirliliğinin ne olduğu ve medyayı nasıl ele geçirdiği tartışılmış olup, çeşitli ülkelerde çeşitli dönemlerde bilgi kirliliği ile nasıl savaşıldığına ilişkin örnekler sunulmuştur. Olağanüstü durumlarda medyanın kullanımı ve bilgi kirliliğinin ortadan kaldırılması ile ilgili durumlar ele alınıp bunlarla ilgili örneklerle açıklamalar yapılmıştır. Bu çalışmanın temel amaçlarından biri, geleneksel medyanın bilgi kirliliği konusundaki tutumunu serimlemektir. Çalışma, geleneksel medya/yeni medya bağlamında sahte/yalan/asılsız haberler ve bunların yarattığı bilgi kirliliği tartışmalarını ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır. Çalışma çerçevesinde, geleneksel medyanın sosyal medya bağlamındaki bilgi kirliliğini haberler bağlamında değerlendirmesini içeren bir alanyazın taraması gerçekleştirilmiş, böylelikle, yalan haber kavramının hangi haberlere iliştirildiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bilgi kirliliği yaratan haberlerin geleneksel medyada nasıl yer aldığına ilişkin bir örneklem olarak Hürriyet gazetesinin arşivleri üzerinden bir çalışma yürütülmüş ve Hürriyet gazetesi arşivlerinden edinilen 681 haberi içeren örneklem çerçevesinde, geleneksel medyanın bilgi kirliliği kavramını nasıl ele aldığı tartışılmıştır. Gazetede 2010'dan günümüze kadar sahte haberlerden söz edilen 681 durum tanımlanmış ve çözümlenen verilerden ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu veri tabanının çözümlenmesinde haberler farklı temel içerik gruplarına ayrılmış ve içerik

çözümlemesi yaklaşımı benimsenmiştir. Sonuçlar, sahte haberlerin ideolojiyi, siyaseti, ekonomiyi ve yaşamın diğer boylamlarını şekillendirmede ana faktörlerden biri olarak önemini koruduğunu ortaya koymaktadır. Verilerin ışığında sonuçlara bakılacak olduğunda, geleneksel medyanın daha çok sosyal medyadan kaynaklanan bilgi kirliliğini ön plana taşıdığı, ülkemizde ve uluslararası platformda bu konuda alınan önlemleri ve uygulanacak yaptırımları vatandaşlara bildirme işlevini üstlendiği görülmektedir. Yine bu örneklemin sunduğu verilerden çıkarılabilecek bir sonuç olarak, bilgi kirliliği konusunun çok uzun zamandır, yaklaşık 10 yıldır çeşitli şekillerde ülkelerin gündemini meşgul ettiği ve hemen tüm ülkelerde çeşitli tedbirler ve yaptırımlarla bilgi kirliliğinin önüne geçilme çalışmalarının hız kazandığı ve yaptırımlar getirildiği vurgulanmalıdır. Araştırmanın sonuçları, 2010'dan itibaren geleneksel medyanın, ulusal ve uluslararası kurumların sahte haberlerle mücadeleye daha fazla ağırlık verdiğini ve farklı ülke ve kurumların bu tür yayınları yasaklamak için ne tür önlemler geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu bakış açısı, yalnızca yeni medyanın değil, geleneksel medyanın da sahte haberlerin kaynağı ve buna karşı mücadele ile ilgili sorgulanması gerektiğini görmemizi sağladığı için önemlidir. Günümüzde, geçişimli medya döneminde, haberlerin bir ortamdan diğerine, bir medyadan bir başka medyaya aktarımı çok kolay ve haberlerin hareketliliği daha fazla sorgulama alanı getirmektedir.

Kaynakça / References

Akgül, S. K. (2017). Olağanüstü Durumlar, İletişim ve Habercilik Yaklaşımları. TRT Akademi, 2(3), 6-47.

Akin, L.,& Gözel, M. G. (2020). Understanding Dynamics of Pandemics. Turkish Journal of Medical Sciences.

Bardwick, Judith M. (1995). Danger in the Comfort Zone: From Boardroom to Mailroom--how to Break the Entitlement Habit That's Killing American Business. Amacom Books.

Batooli, Z.,& Sayyah, M. (2020). Measuring social media attention of scientific research on Novel Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): An investigation on article-level metrics data of Dimensions.

Baym, N. K. (2015). Personal connections in the digital age. John Wiley & Sons.

Bewick, L. and Corrall, S. (2010), "Developing librarians as teachers: a study of their pedagogical knowledge", Journal of Librarianship and Information Science, Vol. 42 No. 2, pp. 97-110.

Bohn, R. E.,& Short, J. E. (2009). *How much information? 2009.Report on American Consumers* (Tech. Rep.). Global Information Industry Center. University of California, San Diego.

Boom Sonar, Corona Virüs Raporu, Web ve Sosyal Medya Analiz Sonuçları, 10 Nisan -17 Nisan 2020, Tick Tock Boom Digital Pr & Marketing © 2020

Boyd, D. (2012). Participating in the always-on lifestyle. The Social Media Reader.(Ed: Michael Mandiberg). New York: New York University, 71-76.

Brown, M. (2008). Comfort zone: Model or metaphor?. Journal of Outdoor and Environmental Education, 12(1), 3-12.

Calderón, F. H., Cheng, L. K., Lin, M. J., Huang, Y. H., & Chen, Y. S. (2019, August). Content-based echo chamber detection on social media platforms. In Proceedings of the 2019 IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (pp. 597-600).

Cameron, G. T.,& Ju-Pak, K. H. (2000). Information pollution?: Labeling and format of advertorials. Newspaper Research Journal, 21(1), 65-76.

Chakraborthy, P.,& Saha, L. (2016) ICT in Education: A Study. Quality Assurance through Outcome Based Accreditation, NBA – India

Chong, M.,& Choy, M. (2020). An empirically supported taxonomy of misinformation. In Navigating Fake News, Alternative Facts, and Misinformation in a Post-Truth World (pp. 117-138). IGI Global.

Clements, J. M. (2020). Knowledge and behaviors toward COVID-19 among US residents during the early days of the pandemic. *medRxiv*.

Çobanoğlu, N. (2020) Bireysel, Profesyonel, Toplumsal, Bilimsel ve Siyasal Etiği Yeniden Sorgulatan COVID-19 Pandemisi. Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, 25(Supplement 1), 36-42.)

Davenport, T. & Prusak, L. (2001). İş Dünyasında Bilgi Yönetimi. (Çev. Günhan Günay). İstanbul: Rota Yayınları.

Delal, Ö. (2018). *Sosyal medyanın geleneksel medyada temsil pratikleri: Arap Baharı ve Gezi Parkı olayları örneği* (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Delgado López-Cózar, E.,& Martín-Martín, A. (2020). La viralidad de la ciencia defectuosa: el contagioso impacto mediático de un preprint en bioRxiv sobre el coronavirus y sus efectos en la comunicación científica.

Eco, U. (1990). Travels in hyper reality: Essays. Houghton Mifflin Harcourt.

Edvardsson, B., Enquist, B., & Johnston, R. (2005). Cocreating customer value through hyperreality in the prepurchase service experience. Journal of service research, 8(2), 149-161.

Elgun, M. N., Aşıkoğlu, N. O., & Karabiyik, H. Ç. (2018). A Neuroeconomic Approach To The Rationality And Homoeconomicus Concepts And The Research Discussed In The Frontal Lobe, Reptilian Brain And Serotonin Levels Basis. Journal of Administrative Sciences/Yonetim Bilimleri Dergisi, 16(31).

Ergül, Halil (2002). "Televizyonda Haberin Magazinelleşmesi". İstanbul: İletişim Yayınları

Ettema, J.S. (1987). Journalism in the 'Post Factual Age. Critical Studies in Mass Communication, 4 (1), 82-86.

Fendoğlu, H. T. (2017). Olağanüstü Dönemler ve Yayıncılık. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(1), 49-66.

Fernández-García, N. (2017). Fake news: una oportunidad para la alfabetización mediática. Nueva sociedad, (269).

Giuliani-Hoffman, Francesca (November 3, 2017). "'Fake News' should be replaced by these words, Claire Wardle says". Money. CNN. Retrieved November 24, 2018.

Goldman, Russell. (2016). "Reading Fake News, Pakistani Minister Directs Nuclear Threat at Israel." The New York Times, https://www.nytimes.com/2016/12/24/world/asia/pakistanisrael-khawaja-asif-fake-news-nuclear.html?_r=0.

Güven, S. (2017). Communication tecnologies, political communication and public sphere.

Heinz, Kautz ve Thaysen, Kim (2001). "Knowledge, Learning and IT Support in A Small Software Company". Aalborg: MCB Yayın

Hey, J. (2004). The data, information, knowledge, wisdom chain: the metaphorical link. Intergovernmental Oceanographic Commission, 26, 1-18.

Ipsos report, Paris, France April 17, 2020

Ipsos report, Paris, France April 8, 2020

Iqbal, Q., Yang, S., Nawaz, R., & Iqbal, K. (2019). A multi-dimensional construct of perceived information pollution in the era of rife infollution. VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems.

Iqbal, Q., Yang, S., Nawaz, R., & Lin, Y. (2018). Infollution (information pollution) management, filtering strategy, scalable workforce, and organizational learning: a conceptual study. Information Management and Business Review, 10(4), 1-7.

Katsaros, D., Stavropoulos, G., & Papakostas, D. (2019, October). Which machine learning paradigm for fake news detection?. In 2019 IEEE/WIC/ACM International Conference on Web Intelligence (WI) (pp. 383-387). IEEE.

Kavaklı, N. (2019). Yalan haberle mücadele ve internet teyit/doğrulama platformları. Erciyes İletişim Dergisi, 6(1), 663-682.

Konda Medya Raporu, Televizyonla Değişen Algılar, Sosyal Medyanın Yükselişi ve 10 Yıllık Medya Serüvenimiz 2008 – 2018, Kasım 2019

Kumar, A. (2013). Rise in polluters of scientific research: How to curtail information pollution (infollution). Journal of Natural Science, Biology and Medicine, 4(2), 271-271.

Kumar, A. H. (2014). Open review system: The new trend in scientific reviewing to improve transparency and overcome biasness. Journal of natural science, biology, and medicine, 5(2), 231.

Kumova, C. Y.,& Çelik, N. B. T. D. (2011) Travma ve Amerikalılık: Hollywood sinemasında "11 Eylül" (Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı).

Lamanuzzi, M. (2020). La disinformazione ai tempi del Coronavirus.

Lashley, K. S. (1951). The problem of serial order in behavior (Vol. 21). Oxford, United Kingdom: Bobbs-Merrill.

Lopez, German. 2016. "Pizzagate, the Fake News Conspiracy Theory that Led a Gunman to DC's Comet Ping Pong, Explained." Vox, http://www.vox.com/policy-and-politics/2016/12/5/13842258/pizzagate-comet-ping-pong-fake-news

Manderson, L.,& Levine, S. (2020). COVID-19, Risk, Fear, and Fall-out.

Martin, N. (2017). Journalism, the Pressures of Verification and Notions of Post-truth in Civil Society, Cosmopolitian Civil Socities: An Interdisciplinary Journal, p.41-56.

Newman, N. 2018. 'Executive Summary and Key Findings', in Reuters Institute Digital News Report 2018. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 8–31.

Orman, L. (1984). Fighting information pollution with decision support systems. Journal of management information systems, 1(2), 64-71.

Özdemir, Ş. (2016). Individual contributions to infollution (information pollution): trust and share. International Journal on New Trends in Education and Their Implications, 7(2), 23-33.

Pandita, R. (2014). Information pollution, a mounting threat: Internet a major causality. Journal of Information Science Theory and Practice, 2(2), 49-60.

Papacharissi, Z. (2010). Privacy as a luxury commodity. First Monday, 15(8).

Pembecioğlu, N. (2014) Narratives Through Turkish Perspective Transmedia Storytelling And Intertextuality Examples In The Postnetwork Era, Argonaut Publishing House, Cluj-Napoka, Romania.

Perry, N.,& Perry, N. (1998). Hyperreality and global culture. Psychology Press.

Peyravi, M., Marzaleh, M. A., Shamspour, N., & Soltani, A. (2020). Public Education and Electronic Awareness of the New Coronavirus (COVID-19): Experiences from Iran. Disaster Medicine and Public Health Preparedness, 1-5.

Power, C. (2014). The power of education: Education for all, development, globalisation and UNESCO (Vol. 27). Springer.

Prankumar, S. K. (2017). Youth and social media: Power to empower?.

Satterthwaite, D. , A.Sverdlik, and D.Brown 2019 Revealing and responding to multiple health risks in informal settlements in Sub-Saharan African Cities. Journal of Urban Health-Bulletin of the New York Academy of Medicine 96(1):112–22. doi:10.1007/s11524-018-0264-4.

Schiller, N. O.,& Verdonschot, R. G. (2015). Accessing Words from the Mental Lexicon.

Scott, H. & Woods, H.C., 2018, Fear of missing out and sleep: Cognitive behavioural factors in adolescents' nighttime social media use, Journal of Adolescence, 68 (2018), pp. 61-65, 10.1016/j.adolescence.2018.07.009

Shearer FM, Moss R, McVernon J, Ross JV, McCaw JM. Infectious disease pandemic planning and response: incorporating decision analysis. PLoS Medicine 2020; 17 (1): e1003018. doi: 10.1371/journal.pmed.1003018

Silverman, Craig, and Jeremy Singer-Vine. 2016. "Most Americans Who See Fake News Believe It, New Survey Says." Buzzfeed Poll About Fake News. https://www.buz zfeed.com/craigsilverman/fake-newsurvey?utm_term=.qoOvLO5vA#.dim75q97X.

Singer, D. G.,& Singer, J. L. (Eds.). (2011). Handbook of children and the media. Sage publications.

Stamenković, D. (2009). The overpopulation of Popper's world 3: Rick Roderick's views on the excess of information in the postmodern world. FACTA UNIVERSITATIS-Linguistics and Literature, 7(1), 113-121.

Tandoc Jr, E. C., Lim, Z. W., & Ling, R. (2018). Defining "fake news" A typology of scholarly definitions. Digital journalism, 6(2), 137-153.

Tiffin, J.,& Terashima, N. (Eds.). (2001). Hyperreality: Paradigm for the third millenium. Psychology Press.

Tugend, A. (2011). Tiptoeing out of one's comfort zone (and of course, back in). The New York Times B, 6. (11.02.2011)

Tunç, Aslı (2010). "Tarihi Miras ve Güncel Beklentiler Arasındaki Türkiye". 23. Türk–Alman Gazetecilik Semineri. Medya ve Bilgi Kirliliği, Ankara

Ugalde, C., González-Cabrera, C., Rivera-Rogel, D., & Rodríguez-Hidalgo, C. (2020) Impact Of Digital Literacy On The Sharing Intention Of Unverified Information, Proceedings of INTED2020 Conference 2nd-4th March 2020, Valencia, Spain

Voinea, D. V. (2019). 2016 The Background Of Fake News: Through What Theory Can We Understand The 2016 Us Presidential Election. Social Sciences and Education Research Review, 6(2), 257-279.

White, A. (2009). From comfort zone to performance management..

Woods, H. C.,& Scott, H. (2016). # Sleepyteens: Social media use in adolescence is associated with poor sleep quality, anxiety, depression and low self-esteem. Journal of adolescence, 51, 41-49.

World Health Organization (DSÖ). Novel coronavirus (2019-nCoV) situation report - 1. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4. Published January 20, 2020. Accessed March 24, 2020.

Xiao, Y., Tang, S., & Wu, J. (2015). Media impact switching surface during an infectious disease outbreak. Scientific reports, 5, 7838.

Yanatma, S. (2018). Reuters Institute digital news report 2018–Turkey supplementary report.

Yegen, C. (2018). Doğru Haber Alma Hakkı ve Sosyal Medya Dezenformasyonunu Doğruluk Payı ve Yalansavar ile Tartışmak. Erciyes İletişim Dergisi, 5(4), 101-121.

Yıldırım, N.,& Ertin, H. (2020) 1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti'nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları. Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, Volume 25(Supplement 1), 85-101.

Yüksel, H. (2014). İnternet gazeteciliğinde bilgi kirliliği sorunu. Atatürk İletişim Dergisi, (6), 125-138.

Zafarmand, N. (2010) Halkla İlişkiler Alanında Yeni Mecra Ve Uygulamaların Yeri Ve Önemi: Sosyal Medya Ve Pr 2.0, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Ve Tanıtım AnabilimDalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Zeren, F.,& Hızarcı, A. (2020). The Impact of COVID-19 Coronavirus on Stock Markets: Evidence from Selected Countries. Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi, 3(1), 78-84.

Zins, C. (2007). Conceptual approaches for defining data, information, and knowledge. Journal of the Association for Information Science and Technology, 58(4), 479-493.

Çevrimiçi Kaynaklar (Son erişim tarihi 15.5.2020)

https://bit.ly/2NvVfgJ

https://bit.ly/326mYgx

https://bit.ly/3dzh7lT

https://bit.ly/3i2VEpa

https://www.cnnturk.com/2010/dunya/03/21/izlanda.yanardagi.190.yil.sonra.patladi/568751.0/index.html

https://developingeconomics.org/2020/04/20/a-crisis-like-no-other-social-reproduction-and-the-regeneration-of-capitalist-life-during-the-covid-19-pandemic/

https://n.pr/2Z3oGMK

https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/sahte-haber-ve-icerikler-infodemiyle-koronavirusten-daha-hizli-yayiliyor/1842950

https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/sosyal-medyadaki-asilsiz-kovid-19-paylasimlari-takibe-alindi/1762037

https://www.haberturk.com/bilim-kurulu-uyesi-prof-dr-ilhami-celik-ten-korkutan-aciklama-haberler-2674604

https://www.haberturk.com/thy-filipinler-deki-yanardag-patlamasi-nedeniyle-ucuslari-iptal-ett-2557983

https://www.hurriyet.com.tr/asparagas-olayi-12561532

https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/ab-yalan-habere-savas-aciyor-40819677

https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/prof-wolgang-kanseri-yenecegiz-ifadeleri-yalan-haber-41104936

https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/yalanci-basin-mi-guveni-azaltti-40836911

https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/yalan-haber-karsiti-tasariya-sansur-tepkisi-40861478

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abden-sosyal-medyaya-cagri-41191882

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ab-dijital-yalana-karsi-onlem-aliyor-40711275

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bbc-ukrayna-liderinden-ozur-diledi-41165120

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ingilterede-sosyal-medyaya-yasal-duzenleme-istendi-41121228

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kenyada-corona-virusle-ilgili-yalan-haberlere-50-bin-dolar-ceza-ve-2-yil-hapis-41460799

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/klasik-medyaya-guven-artiyor-40577311

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/misirda-sosyal-medya-icin-yeni-denetime-onay-40944450

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/papua-yeni-gine-facebooku-bir-ay-yasaklayacak-40852519

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/singapurda-internette-yalan-haber-yaymak-artik-suc-41208146

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-rusyada-korkutan-rakamlar-salginin-en-cok-yayildigi-ikinci-ulke-41515373

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trump-boyle-tepki-gosterdi-yalan-haber-40998686

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trump-sayemde-secildi-diyen-38-yasindaki-yalan-haber-yazari-olu-bulundu-40592735

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trumptan-gazetecilere-yalan-haber-suclamasi-41096035

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/unlu-abc-muhabirine-yalan-haber-cezasi-40666839

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yalan-habere-karsi-kanun-hazirlatiyor-40699201

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yalan-haber-nukleer-atisma-cikardi-40318284

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yalan-haber-ve-nefrete-cok-agir-para-cezasi-40463997

https://www.hurriyet.com.tr/egitim/universitelilerden-uydurma-haberlere-cozum-40691536

https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/abden-yalan-haberle-mucadele-cagrisi-41133785

https://www.hurriyet.com.tr/fabrikasyon-belge-meselesi-25328930

https://www.hurriyet.com.tr/gundem/37-bin-kisiye-mesafe-cezasi-41503013

https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tekzip-metni-14896161

https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yalan-habere-hapis-cezasi-21932350

https://www.hurriyet.com.tr/irlandadan-yalan-haber-yayanlar-ve-botlara-h-40667517

https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/yalan-haberler-daha-hizli-yayiliyor-40768051

https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/zararli-iceriklere-karsi-adim-atmayan-internet-sirketlerine-ceza-41176676

https://www.hurriyet.com.tr/yalanlamanin-cekiciligi-22117029

https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ayse-arman/sosyal-medyada-yalan-haber-tarihe-karisacak-40916691

https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/izzet-capa/like-gazeteciligi-nin-yarattigi-tehlikenin-farkinda-misiniz-26621965

https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/selim-tursen/sosyal-yalan-40986564

https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/merkez/facebook-yalan-haberi-engellemek-icin-harekat-40995485

https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/koronavirus-geleneksel-medyaya-guveni-artirdi

https://www.milliyet.com.tr/dunya/yanardaginin-kulleri-gronlanda-ucusu-engelledi-1393739

https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/renaultdan-yanit-geldi-nissan-ile-6128654

https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-i-saglik-bakanligi-sahte-internet-siteleri-ve-uygulamalari-acikladi-6217359

https://www.poynter.org/ifcn/anti-misinformation-actions/

https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/11/04/yanardag-ucuslari-engelledi?paging=3

https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/abd-ile-cin-arasinda-corona-restlesmesi-yalan-soyluyorlar-5720251/

https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-bomba-iddia-cinden-gelen-iyi-haberler-yalan-5701427/

https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/elektrigi-kesilen-esnaf-isyan-etti-3-ay-ertelenecekmis-hepsi-yalan-5749207/

https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/son-dakika-corona-virusu-paylasimlarina-sorusturma-5673475/

https://www.toplumsal.com.tr/toplum-ve-bilim/prof-dr-ceyhan-evde-izole-kalanlar-bagisiklik-kazanamadiklari-h46353.html

https://www.webtekno.com/turkiye-sahte-haberlere-en-cok-guvenen-ulke-oldu-h48103.html